

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ОГІЄНКА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЖУРЕНКО Яна Василівна

УДК 811.161.2'27:305]:821.161.2-3''20''(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**МОВНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ ПРОЗІ ХХІ СТОРІЧЧЯ**

035 Філологія

03 Гуманітарні науки

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Я. В. ЖУРЕНКО

Науковий керівник – **МАРЧУК Людмила Миколаївна**, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови Кам'янець Подільського національного університету імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський – 2025

АНОТАЦІЯ

Журенко Яна Василівна. Мовна репрезентація гендерних стереотипів у сучасній українській художній прозі XXI сторіччя. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 035 Філологія. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, 2025.

У дисертації досліджено поняття гендерних стереотипів з позиції дискримінації за статтю як складного багатоаспектного явища не лише лінгвістичного, а й психологічного, соціального та культурного. Система стереотипів міцно увійшла в людську свідомість та впливає на її поведінку, мова ж фіксує ці прояви.

Актуальність дослідження зумовлена його інтеграцією до провідних напрямів антропоцентричної парадигми мовознавства – гендерної лінгвістики, теорії номінації та теорії мовленнєвої комунікації/інтерації, а також потребою у комплексному аналізі сучасних українських художніх текстів із урахуванням гендерного чинника.

Мета дисертаційного дослідження полягає у встановленні гендерних особливостей мовлення чоловіків і жінок як вияву гендерних стереотипів, у виявленні оцінних номінацій осіб та специфіки їхнього використання в різних комунікативно-прагматичних ситуаціях, а також у комплексному описі гендерно маркованої лексики як засобу вербалізації номенів «чоловік» і «жінка» в українській мовній картині світу крізь призму явища фемінізації.

Реалізація мети потребує розв'язання низки **завдань**, сформульованих таким чином:

- 1) дослідити філософсько-психологічні та лінгвостилістичні аспекти гендерних студій;
- 2) описати метамову гендерних досліджень;
- 3) розробити типологію ситуацій оцінки з урахуванням гендерних параметрів;

4) проаналізувати низку художніх текстів початку XXI століття з метою відбору мовних засобів, які ілюструють гендерні стереотипи;

5) уточнити особливості чоловічого та жіночого мовлення в художньому дискурсі;

6) виявити використання гендерних стереотипів для організації висловлювання / дискурсу / тексту, зверненого до адресата різної статі / гендера.

Об'єкт вивчення – висловлювання/ дискурси / тексти художньої комунікації. Мовленнєва діяльність в художніх текстах мотивується немовленнєвими завданнями, ефективність рішення яких є одним із найважливіших критеріїв, у відповідності з яким здійснюється вибір мовних засобів.

Предмет дослідження – засоби вербалізації гендерних стереотипів, якими комунікант користується під час мовлення так і при сприйнятті його.

Специфіка об'єкта дослідження, комплексність мети і завдань диктує необхідність застосування різноманітних методів: описово-аналітичного, зіставного аналізу, методу компонентного аналізу та додаткових методик, а саме: контент-аналізу, що дасть інформацію щодо частотності вживання гендерно маркованої лексики, підтвердить теоретичні висновки про певні зрушення в традиціях уживання авторами текстів сучасних художніх текстів гендерно маркованої лексики. Загальнонаукові методи (аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація) дали змогу здійснити теоретичний аналіз педагогічних, філософських, соціолінгвістичних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, нормативних документів із ключових питань досліджуваної проблеми та визначитися з теоретико-методологічними засадами дослідження; історико-ретроспективний метод дозволив охарактеризувати розвиток учень про становлення гендерних стереотипів в етнолінгвістиці та шляхи її еволюції; методи систематизації та узагальнення вивчених матеріалів сприяли осмисленню результатів і формулюванню висновків.

Джерелом відбору матеріалу постали художні тексти початку XXI століття авторів Оксани Забужко, Ірени Карпи, Юрія Андруховича, Софії Андрухович, Люко Дашвар, Сергія Жадана, Ігоря Мисяка,

Галини Вдовиченко, Юрія Винничука, Тамари Горіха Зерня, Наталки Доляк, Володимира Лиса, Люби Клименко, Євгенії Кононенко, Ліни Костенко, Тетяни Малярчук, Марії Матіос, Світлани Ославської, Ірен Роздобудько, Галини Ручай, Ольги Слоньовської, Світлани Талан, Галини Тарасюк, в яких обиралися приклади вербалізації гендерних стереотипів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз гендерної специфіки текстотворення на матеріалі українських художніх текстів початку ХХІ століття; виявлено та охарактеризовано гендерні особливості сприйняття й опису художнього тексту на структурно-змістовому та стилістичному рівнях; обґрунтовано методику створення матриці гендерного стереотипу, відтвореного в художньому дискурсі, а також простежено динаміку процесів трансформації гендерних стереотипів.

Теоретична значущість дослідження полягає у здійсненні класифікації гендерних стереотипів, репрезентованих у художніх текстах чоловічого та жіночого авторства, у з'ясуванні впливу гендерного чинника на мовленнєву поведінку персонажів, у створенні матриці гендерного стереотипу, відтвореного в художньому дискурсі, а також у розширенні наукових уявлень про специфіку гендерних характеристик художнього дискурсу, що виявляються на різних рівнях мовної системи.

Практична цінність дисертаційного дослідження визначається можливістю використання її основних положень та висновків у курсі стилістики української мови, лінгвістики тексту, теорії дискурсу, гендерної лінгвістики при написанні курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

Особистий внесок дисертантки. Усі наукові результати, представлені в дисертації, отримані авторкою самостійно. За темою дослідження опубліковано 15 одноосібних статей та одну статтю у співавторстві.

Результати дослідження висвітлено у вступі, трьох розділах і висновках.

У першому розділі «ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ» проводиться

ретроспективний аналіз гендерних досліджень, їх становлення та розвиток у різних парадигмах знань; визначаються основні чинники, які зумовлюють гендерні різноманіття та впливають на диференціацію мови чоловіка і жінки; розкривається природа гендерних стереотипів; виділяються категорії, які детермінують диференціацію параметрів гендерно-маркованого художнього тексту.

У другому розділі «ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ» розглянуто авторські особливості художнього тексту та мовні категорії, які сприяють ідентифікації параметрів чоловічого і жіночого текстів; виявляється специфіка авторського сприйняття та опису гендерних стереотипів на змістовому, структурному та стилістичному рівнях.

У третьому розділі «НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ» проводиться аналіз маскулінних і фемінних типів ситуацій, які містять оцінні номінації та створюють українську мовну картину світу. Зазначені висловлювання виділяються на основі співвіднесення до певної статі мовця та розглядаються як окремо, так і з подальшим співставленням результатів. Мовна картина світу визначається як результат об'єктивації концептуальної картини світу в мові. Якщо концептуальна картина світу постає як сукупність концептів, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних одиниць, що формують семантичний простір мови. Вона не тотожна концептуальній картині світу, а становить лише її частину, оскільки мовне вираження охоплює не всю концептосферу, а лише ті концепти, які мають комунікативну значущість і культурну цінність для певного народу.

Висновки дослідження. Гендерний принцип дослідження тексту на сьогодні є одним важливих у мовознавстві. Гендерні маркери, що спостерігаємо та виявляємо на рівні мови, бачимо через вживання певних слів, граматичних форм і звичок мовців, які вказують на стать носія мови. Сучасний художній дискурс віддзеркалює як постійність мовних стереотипів, так і поступове їх

нівелювання, зумовлене соціокультурними чинниками. У художніх текстах ХХІ століття характер існування окремих груп гендерних стереотипів, пов'язаних з маскулінністю/фемінністю, розподілом сімейних і професійних ролей чоловіків і жінок, специфікою праці ілюструють зміну меж між групами гендерних стереотипів, спростовують їх архаїчність. Амбівалентність гендерного стереотипу зумовлює доцільність його аналізу як динамічної та варіантно інтерпретованої субстанції.

Виконане дослідження доводить, що врахування гендерного параметра розширює уяву про характер і причини мовної варіативності, особливості мовленнєвої поведінки, пов'язані з гендерними стереотипами, міжособистісний і міжкультурний характер комунікації, специфіку конкретних мовленнєвих актів, аналіз оцінних номінацій осіб на якісно новий рівень дослідження та відкриває **перспективи** подальших студій щодо гендерної адресатності художнього тексту.

Ключові слова: гендер, стереотип, фразеологічна одиниця, гендерна роль, гендерний стереотип, оцінка, етностереотипи, мовна картина світу, гендерна ідентичність, етнолінгвістичний коментар, етнокультурний маркер, концепт «жінка», зооморфна метафора, маскулінний, фемінний.

ABSTRACT

Zhurenko Yana. Linguistic Representation of Gender Stereotypes in Contemporary Ukrainian Fiction of the XXI century. – Qualification scientific work in manuscript form.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the field of 035 Philology. Kamianets-Podilskyi Ivan Ohimenko National University, Kamianets-Podilskyi, 2025. The dissertation investigates the concept of gender stereotypes from the perspective of gender discrimination as a complex multifaceted phenomenon that is not only linguistic, but also psychological, social, and cultural. The system of stereotypes has become firmly ingrained in human consciousness and influences behaviour, while language records these manifestations.

The **relevance** of the study is determined by its integration into the leading areas of the anthropocentric paradigm of linguistics – gender linguistics, the theory of nomination and the theory of speech communication/interaction, as well as the need for a comprehensive analysis of contemporary Ukrainian literary texts, taking into account the gender factor.

The **aim** of the dissertation research is to establish gender-specific features of male and female speech as a manifestation of gender stereotypes, to identify evaluative nominations of persons and the specifics of their use in various communicative and pragmatic situations, as well as to provide a comprehensive description of gender-marked vocabulary as a means of verbalising the nouns '*man*' and '*woman*' in the Ukrainian linguistic picture of the world through the prism of the phenomenon of feminisation.

The achievement of this goal requires solving of a number of **tasks**, formulated as follows:

- 1) to investigate the philosophical-psychological and linguostylistic aspects of gender studies.;
- 2) to describe the metalanguage of gender studies;
- 3) to develop a typology of evaluation situations, taking into account gender parameters.;
- 4) to analyse a number of literary texts from the early XXI century in order to select linguistic means that illustrate gender stereotypes;
- 5) to specify the features of male and female speech in literary discourse;
- 6) identify the use of gender stereotypes in the organisation of speech/discourse/text addressed to recipients of different sexes/genders.

The **object** of study is statements/discourses/texts of literary communication. Speech activity in literary texts is motivated by non-verbal tasks, the effectiveness of which is one of the most important criteria for the selection of linguistic means.

The **subject** of the study is the means of verbalising gender stereotypes used by communicators both when speaking and when perceiving speech.

The specific nature of the research object and the complexity of its aim and tasks dictate the need to apply a variety of **methods**: descriptive-analytical, comparative analysis, and component analysis and additional **techniques, namely: content analysis**, which will provide information on the frequency of use of gender-marked vocabulary and confirm theoretical conclusions about certain shifts in the traditions of use of gender-marked vocabulary by authors of contemporary literary texts. General scientific methods (analysis and synthesis, comparison, generalization, and systematization) enabled the theoretical analysis of pedagogical, philosophical, and sociolinguistic works by domestic and foreign scholars, as well as regulatory documents on the key issues of the problem under investigation and to determine the theoretical and methodological foundations of the research; historical and retrospective method made it possible to characterise the development of theories about the formation of gender stereotypes in ethnolinguistics and the ways of its evolution; the methods of systematization and generalisation of the studied materials contributed to the understanding of the results and the formulation of conclusions.

The source of the material consisted of literary texts from the early 21st century by authors such as Oksana Zabuzhko, Irena Karpa, Yurii Andrukhovych, Sofia Andrukhovych, Liuko Dashvar, Serhii Zhadan, Ihor Mysiak, Halyna Vdovychenko, Yurii Vynnychuk, Tamara Horikh-Zernia, Natalka Doliak, Volodymyr Lys, Liuba Klymenko, Yevheniia Kononenko, Lina Kostenko, Tetiana Maliarchuk, Mariia Matios, Svitlana Oslavska, Irena Rozdobudko, Halyna Ruchai, Olha Sloniovska, Svitlana Talan, and Halyna Tarasiuk, in whose texts examples of the verbalization of gender stereotypes were selected.

The **scientific novelty** of the research lies in the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of the gender-specific nature of text creation has been carried out using Ukrainian literary texts from the early XXI century; gender-specific features of perception and description of literary texts at the structural, content and stylistic levels have been identified and characterised; a methodology for creating a matrix of gender stereotypes reproduced in literary discourse has been substantiated, and the dynamics of gender stereotype transformation processes have been traced.

The **theoretical significance** of the research lies in its classification of gender stereotypes as represented in literary texts by male and female authors, its clarification of gender factor influence on the speech behavior of characters, its creation of a matrix of gender stereotypes reproduced in literary discourse, and its expansion of scientific understanding of the specifics of gender characteristics in literary discourse, which are manifested at different levels of the linguistic system.

The **practical significance** of the dissertation research lies in the possibility of using its key provisions and conclusions in courses on the Stylistics of the Ukrainian language, Text Linguistics, Discourse Theory, and Gender Linguistics when writing term papers, bachelor's theses, and master's theses.

Personal Contribution of the Dissertator. All scientific results presented in the dissertation were obtained by the author independently. Fifteen single-authored articles and one co-authored article on the research topic have been published.

The research **results** are presented in the introduction, three chapters, and the conclusions.

In the first chapter, "THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF GENDER STEREOTYPING IN LINGUISTICS", a retrospective analysis of gender studies is conducted, along with their formation and development within various paradigms of knowledge; the chapter also determines the main factors that cause gender diversity and influence the differentiation of men's and women's language, reveals the nature of gender stereotypes, and identifies the categories that determine the differentiation of the parameters of a gender-marked literary text.

The second chapter, "GENDER STEREOTYPES IN MODERN LITERARY POSTMODERN PROSE AND THE FEATURES OF THEIR LINGUISTIC REALIZATION" examines the authorial characteristics of literary text and the linguistic categories that help identify the parameters of male and female texts; it also reveals the specifics of the author's perception and description of gender stereotypes at the content, structural, and stylistic levels.

In the third chapter, "NATIONAL AND CULTURAL SPECIFICITY OF GENDER STEREOTYPES IN THE MODERN LITERARY PICTURE OF THE

WORLD," an analysis of masculine and feminine situational types that contain evaluative terms and create the Ukrainian linguistic picture of the world is conducted. These statements are identified based on their correlation with the speaker's gender and are examined both individually and with a subsequent comparison of the results. The linguistic picture of the world is defined as the result of the objectification of the conceptual picture of the world in language. If the conceptual picture of the world is a collection of concepts, then the linguistic picture of the world exists in the form of meanings of linguistic units that form the semantic space of the language. It is not identical to the conceptual picture of the world but constitutes only a part of it, since linguistic expression does not encompass the entire conceptosphere, but only those concepts that have communicative significance and cultural value for a particular people.

Research conclusions. The gender principle of text analysis is currently one of the most important in linguistics. Gender markers that we observe and identify at the language level can be seen through the use of certain words, grammatical forms, and speech habits that indicate the gender of the speaker. Modern literary discourse reflects both the permanence of linguistic stereotypes and their gradual leveling, which is conditioned by sociocultural factors. In the literary texts of the XXI century, the nature of the existence of certain groups of gender stereotypes, related to masculinity/femininity, the distribution of family and professional roles of men and women, and the nature of work illustrates a change in the boundaries between groups of gender stereotypes and refutes their archaic nature. The ambivalence of the gender stereotype necessitates its analysis as a dynamic and variably interpreted substance.

The conducted research demonstrates that considering the gender parameter expands the understanding of the nature and causes of linguistic variability, the peculiarities of speech behavior related to gender stereotypes, the interpersonal and intercultural nature of communication, the specificity of particular speech acts, and the analysis of evaluative nominations of persons to a qualitatively new level of research and opens up **prospects** for further studies on the gender addressivity of literary texts.

Keywords: gender, stereotype, phraseological unit, gender role, gender stereotype, assessment, ethnostereotypes, linguistic picture of the world, gender identity, ethnolinguistic commentary, ethnocultural marker, concept of 'woman', zoomorphic metaphor, masculine, feminine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Публікації у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Журенко Я. В. Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 94–98. DOI: [10.24919/2308-4863.1/26.195813](https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/26.195813)
https://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_1/16.pdf
2. Журенко Я. В. Тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики: ціннісні аспекти. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Зб. наук. праць. Серія «Філологія»*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 47. Т. 1. С. 80–82. DOI: [10.32841/2409-1154.2021.47-1.20](https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.47-1.20)
http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_1/22.pdf
3. Марчук Л. М., Журенко Я. В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 55–60. DOI: [10.52726/as.humanities/2022.1.8](https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.8)
<http://academstudies.volyn.ua/index.php/humanities/article/view/249>
4. Журенко Я. В. Гендерна термінологія в проєкції на праці Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. збірник. Серія історична та*

філологічна. Вип. 19. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський ун-т ім. І. Огієнка, 2022. С. 38–44. DOI: [10.32626/2309-7086.2022-19.38-44](https://doi.org/10.32626/2309-7086.2022-19.38-44)
<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/281387>

5. Журенко Я. В. Поняття «гендерні стереотипи» як метамовна одиниця в теорії сучасної гендерної лінгвістики. *Термінологічний вісник: зб. наук. праць / Відп. ред. І. А. Казимірова*. Київ: Ін-т української мови НАНУ, Вип. 7. С. 92–99. DOI: [10.37919/2221-8807-2023-7-11](https://doi.org/10.37919/2221-8807-2023-7-11)
<https://termvisnyk.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/11/2023/06/11.pdf>

6. Журенко Я. В. Стереотипізація жіночого і чоловічого як моральної норми поведінки в праці Івана Огієнка «Українська церква». *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет імені І. Огієнка, 2023. Вип. 20. С. 58–63. DOI: [10.32626/2309-7086.2023-20.58-63](https://doi.org/10.32626/2309-7086.2023-20.58-63)
<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300153>

7. Журенко Я.В. Теоретичні аспекти розуміння та інтерпретації сучасного українського тексту (жіночих романів). *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 1. Т. 1. С. 25–28. DOI: [10.32782/tps2663-4880/2025.40.1.4](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.1.4)
http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/40/part_1/6.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

8. Журенко Я. В. Гендерна метафора як традиційний стереотип на означення чоловіків і жінок у постмодерному українському дискурсі (на матеріалі текстів Оксани Забужко). *Studia ukrainica posnaniensia*. 2024. Vol. XII/1. Р. 17–25.
<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/43651>

9. Журенко Я. В. Мовна норма як еталон нейтралізації гендерної ознаки (на матеріалі творів Люко Дашвар). *Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world»*. Graz, 2022. Р. 305–307.

https://web.archive.org/web/20220916143319id_/https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf

10. Журенко Я. В. Лінгвістична репрезентація гендерних стереотипів у постмодерній художній прозі. *Мова і засоби масової комунікації на сучасному історичному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : м. Львів, 13–14 вересня 2019 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2019. С. 61–64.

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054952.pdf#page=61>

11. Журенко Я. В. До питання методології гендерних лінгвістичних досліджень. *Світ мови – світ у мові* : матеріали V міжнар. конф. (м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р., Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова): тези доп. / уклад. Т. В. Сливова; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 58–60.

https://drive.google.com/file/d/1aBGaJjGoGLrVT6ZQ3NL_28p7v7IEpRE/view?usp=sharing

12. Журенко Я. В. Функціонування фемінітивів в чоловічій та жіночій прозі сучасного українського художнього дискурсу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 3. С. 64–65.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1KYGZQfBhDBIVuv7fQ1e5qM2JIRF234Q6/view>

13. Журенко Я. В. Термінологічне поле гендерних досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. Вип. 19. Т. 3. С. 62–63.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1rI3gyevtvG-MIvUdeTkuzP4NiMEliOC/view>

14. Журенко Я. В. Якісні та кількісні відмінності в структурі лексико-семантичних полів назв чоловічої / жіночої статі в сучасній українській мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 2022. Вип. 21. С. 262–263.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>

15. Журенко Я. В. Зоометафора як ознака гендерних стереотипів у створенні портретів чоловіків і жінок у сучасній українській прозі. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 70–72.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/14FVyQNWZXSAzLOib0GnGgdmZ0z7Mh86/view>

16. Журенко Я. В. Вербалізація гендерних стереотипів у епістолярії сучасних письменниць (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Л. Таран). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 14. С. 47–48.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/1iZgxTFjmF6Dr2m4So2ipv-YyhjQ4PO9k/view>

ЗМІСТ

ВСТУП	17
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ	27
1.1 Концептуальні основи аналізу гендерних стереотипів у сучасному мовознавстві	27
1.2 Дослідження теорії гендеру в сучасному мовознавстві	37
1.3 Проблемні аспекти української гендерної лінгвістики	43
1.4 Лексико-семантичної особливості метамови гендерних досліджень ...	51
1.5 Іван Огієнко про стать та гендер	54
1.6 Методологія дослідження гендерних аспектів художнього тексту	57
Висновки до розділу 1.....	63
РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	67
2.1 Поняття стереотипів та їх різновиди	67
2.2 Класифікація гендерних стереотипів	78
2.3 Знижена лексика в творах постмодерністів як вияв мовних гендерних стереотипів	94
Висновки до розділу 2.....	111
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ	114
3.1 Специфіка гендерних стереотипів у словниках знаків української етнокультури та української мови	114
3.2 Надмірність тексту в жіночій прозі як ознака психолінгвістичної оцінної будови	117
3.3 Семантичні різновиди метафор на позначення душевних переживань та фізичного стану чоловіків і жінок у творах Люко Дашвар	127
3.4 Зооморфна гендерна метафора в українських художніх текстах	134

3.5 Гендерно-маркована лексика в українській художній прозі.....	146
Висновки до розділу 3	165
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	172
ДОДАТКИ	196

ВСТУП

Актуальність дослідження мовного вираження гендерних стереотипів у сучасній українській художній прозі XXI століття обумовлена посиленням уваги до питання гендерної рівності та різноманіття моральних запитів у сучасному суспільстві. Гендерні стереотипи, як стійкі уявлення про ролі і характеристики, приписувані чоловікам і жінкам, активно відображаються в літературному дискурсі, що слугує важливим інструментом для формування і репрезентації соціальних норм і культурних ідентичностей. У сучасній українській художній прозі гендерні стереотипи набувають нових форм і відтінків, що відображають як еволюцію соціальних уявлень, так і вплив глобальних тенденцій. Література XXI століття, зокрема, постає як важлива сфера для аналізу способів конструювання гендерних стереотипів та їх трансляцію через мовні засоби. Художня проза відображає та інтерпретує соціальні реалії, зокрема гендерні ролі, що дозволяє виявити, як літературний текст взаємодіє з соціальною дійсністю і як змінюється образ гендерних ролей у контексті сучасної української культури.

Антропоцентричний принцип, який поставив у центр уваги лінгвістики людину, насправді дозволив переглянути роль мови у процесі пізнання, збереження і передання інформації, зосередившись на людині, її психології, соціальному контексті та культурних цінностях. Тобто, антропоцентричний підхід у лінгвістиці, який виник у відповідь на питання, як людина сприймає світ через мову, дозволив:

змістити акцент з формальних структур мови на її функціонування у свідомості та діяльності людини;

аналізувати формування мислення засобами мови, сприйняття та взаємодію людей;

враховувати психологічні особливості мовців.

Тобто, описане поняття стосується емоцій, мотивації, досвіду, когнітивних процесів, що стосуються емоційного інтелекту та які впливають на

мовне використання та розуміння значення слів, а, також, є ключовими для формування комунікативної компетенції та загального розвитку особистості.

Мова більше не розглядається як абстрактна система, а як інструмент соціальної взаємодії, що відображає культурні цінності та норми. Це допомагає зрозуміти, як мова впливає на формування соціальних груп, міжкультурні комунікації та соціальні зміни.

Антропоцентричний підхід допомагає зрозуміти, як мова формує наше сприйняття світу, як вона впливає на нашу здатність навчатися, запам'ятовувати інформацію та передавати знання іншим.

Наприклад, дослідження з когнітивної лінгвістики доводять, що мова відображає когнітивні процеси, які відбуваються в нашому мозку, такі як категоризація, метафоричне мислення, концептуалізація. Дослідження в галузі соціальної лінгвістики визначають, як мова впливає на соціальні стосунки, ідентичність, та як вона використовується для соціальної маніпуляції.

Отже, антропоцентричний принцип в лінгвістиці дозволив значно поглибити наше розуміння ролі мови у житті людини, її зв'язок із мисленням, соціальною взаємодією та культурним контекстом.

Пріоритет людського чинника стимулював розвиток нових лінгвістичних дисциплін, серед яких гендерна лінгвістика або лінгвістична гендерологія отримала статус окремого лінгвістичного напрямку.

Ю. Маслова зазначає, що перші кроки до гендерних досліджень у лінгвістиці зробили зарубіжні науковці: Ш. Стоупс (1928) [211], Д. Таннен [212] Р. Лакофф (1973), книга якої «Мова і місце жінки» [199; 200], і стала основою для подальших досліджень. Авторка аналізує андроцентричність мови і збитковість образу жінки в тогочасній картині світу [107].

Гендерна система віддзеркалює асиметричні культурні оцінки та очікування, адресовані людям залежно від їх статі. Таким чином, гендер розглядаємо як певні культурні настанови, породжувані суспільством, що впливають на поведінку національної мовної особистості.

Р. Конелл стверджувала, що і гендер, і гендерні стереотипи походять від складного переплетення культурних, соціальних та психологічних аспектів, а, отже, не є суто лінгвістичною категорією, проте їхній зміст можна розкрити через аналіз різних структур мови [190, с.569 – 600].

Найбільш напрацьованим напрямом досліджень з гендерної лінгвістики є соціолінгвістичний, оскільки акцентує увагу на дослідження фонетичних та стилістичних особливостей, жанрового різноманіття й тематики чоловічої та жіночої комунікативної поведінки. Оскільки соціолінгвістичний напрям розвинувся із феміністичної лінгвістики, вважаємо, що для нього важливим є аналіз чоловічого домінування в мові та питання політичної коректності.

Наступний за актуальністю та частотністю досліджень є психолінгвістичний напрям, який полягає в основному в проведенні асоціативних експериментів, направлених на дослідження найбільш та найменш частотних реакцій на конкретні стимули, внаслідок яких формується сукупність реакцій, пов'язаних з поняттями «маскулінне» та «фемінне» в колективній свідомості представників досліджуваної ментальності.

Описом та аналізом реченнєвих конструкцій мови як чоловіків, так і жінок займається лінгвокультурологічний напрям гендерної лінгвістики. Увагу дослідників звернено на аналіз мовного конструювання жіночого й чоловічого та способів формування їх оцінки.

Робота ґрунтується на положенні про те, що семантико-ідеографічна репрезентація лексики на позначення чоловіка і жінки (гендерно маркована лексика), виділена в окрему групу, її якісне і кількісне зіставлення дає змогу виявити в художньому дискурсі особливості лексико-семантичної структури понять «чоловік» і «жінка».

Мова і культура перебувають у тісному зв'язку, тому, за М. Ягеллою, мова завдяки своїй структурі, конотативному значенню слів, метафорам віддзеркалює культурні символи, забобони, суспільні стереотипи тощо [215, с. 8].

Уявлення про роль і місце жінки і чоловіка в суспільстві та пов'язані із цим гендерні стереотипи регулюються на глибинному ментальному рівні суспільної свідомості, що має коріння в далекому минулому, найстабільнішому, ідеї якого передаються із покоління в покоління.

До проблемних аспектів української гендерної лінгвістики Л. Ставицька відносила мову і відображення у ній статі, дослідження маскулінності – фемінності (як одного із фундаментальних чинників, які впливають на специфіку мовної картини світу), гендерні стереотипи мовної поведінки та гендерні рецепції різних мов світу, типологію мовленнєвих актів та жанрів [152; 154]. Аналізуючи гендерний аспект художнього тексту, вчена виділяла вербальну та невербальну поведінку персонажів, складність їх текстових висловлень, диференціацію гендерних рис в творах, яких авторами є чоловіки та жінки, та ін. аспекти. Також зазначала про фреймовий підхід до гендерно орієнтованого дослідження фразеологізмів та роль мови в творенні гендерно зорієнтованої мовної особистості, виділяючи дослідження лексико-фразеологічного спрямування, дериватологічні студії, концептуальний аналіз образів чоловіків та жінок й висновковувала щодо досліджень цього напрямку: «Отже, лінгвогендерологічний бум у мовознавчому просторі сучасної України, маючи власне культурне обличчя, засвідчив новий ракурс інтелектуальності, ідеологічний вимір лінгвістики та дослідницькі ментальні орієнтири, що органічно вписані в міждисциплінарну парадигму гендеру» [156, с. 57].

У нашому дослідженні звертаємо увагу на питання аналізу гендерних стереотипів в художніх текстах перших десятиліть ХХІ сторіччя, динаміки їх змін, вплив екстралінгвістичних чинників на їх формування. Гендерні стереотипи розглядаємо в межах лінгвокультурологічного напрямку досліджень та у зв'язку з такими поняттями лінгвокультурології як мовна картина світу та мовна особистість.

О. Селіванова визначає стереотип як «(від гр. *stereos* – твердий, *typos* – відбиток) детерміновану культурою, упорядковану й фіксовану структуру свідомості, фрагмент картини світу, що уособлює результат пізнання дійсності

певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища» [140, с. 579]. Відтак, стереотип можна розглядати як спрощений образ, який полегшує пізнання та орієнтацію у світі, проте часто є викривленим або ґрунтується на упередженнях. Такі уявлення можуть мати як позитивне, так і негативне забарвлення, однак завжди характеризуються узагальненістю та не обов'язково відповідають реальності. Гендерні стереотипи розглядаємо як окремий тип соціальних стереотипів, які виникають на основі нормативних моделей поведінки, закріплених у конкретному суспільстві чи соціальній спільноті, та відображають його схематизовані й стандартизовані характеристики.

Поява гендерних стереотипів «зумовлена тим, що модель гендерних стосунків вибудовувалась у спосіб, згідно з яким статеві відмінності розташовувались над індивідуальними, якісними відмінностями особистості чоловіка й жінки» [156, с. 34]. Саме вияв гендерних стереотипів у сучасному українському художньому мовленні й став темою нашого дослідження.

Незважаючи на те, що гендерні стереотипи привертають увагу дослідників, вони мають дещо обмежене спрямування. У дослідженнях, які проводились на матеріалі як однієї мови, так і в порівняльному аспекті, мовознавці розглядають їх в основному в статистиці.

Гендерні стереотипи виявляються на всіх рівнях мови, але найчастотніші роботи в напрямку когнітивної лінгвістики [15; 158; 159], лінгвокультурології [93], комунікативної лінгвістики [75; 122], історії мови [39], соціології [35; 70], психолінгвістики [85; 100; 101; 110], лексикології [174] та ін.

Звернення до художніх текстів ХХІ сторіччя вважаємо необхідним ще й тому, що зміни в концептуальній картині світу впливають на гендерні стереотипи, реалізовані в мовній картині світу.

Актуальність дослідження зумовлена його інтеграцією до провідних напрямів антропоцентричної парадигми мовознавства – гендерної лінгвістики, теорії номінації та теорії мовленнєвої комунікації/інтерації, а також потребою

у комплексному аналізі сучасних українських художніх текстів із урахуванням гендерного чинника.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертаційне дослідження пов'язане з науковою темою кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка «Прагматичні й синтагматичні аспекти дослідження української мови в синхронії та діяхронії» державний реєстраційний номер: 0120U103177. Тему дисертації затверджено Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол №4 від 25 квітня 2019 року), скореговано Науковою радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол № 86 від 22 грудня 2020 року).

Мета дисертаційного дослідження полягає у встановленні гендерних особливостей мовлення чоловіків і жінок як вияву гендерних стереотипів, у виявленні оцінних номінацій осіб та специфіки їхнього використання в різних комунікативно-прагматичних ситуаціях, а також у комплексному описі гендерно маркованої лексики як засобу вербалізації номенів «чоловік» і «жінка» в українській мовній картині світу крізь призму явища фемінізації.

Реалізація мети потребує розв'язання низки **завдань**, сформульованих таким чином:

- 1) дослідити філософсько-психологічні та лінгвостилістичні аспекти гендерних студій;
- 2) описати метамову гендерних досліджень;
- 3) розробити типологію ситуацій оцінки з урахуванням гендерних параметрів;
- 4) проаналізувати низку художніх текстів початку ХХІ століття з метою відбору мовних засобів, які ілюструють гендерні стереотипи;
- 5) уточнити особливості чоловічого та жіночого мовлення в художньому дискурсі;
- 6) виявити використання гендерних стереотипів для організації висловлювання / дискурсу / тексту, зверненого до адресата різної статі / гендера.

Об'єкт вивчення – висловлювання/ дискурси / тексти художньої комунікації. Мовленнєва діяльність в художніх текстах мотивується немовленнєвими завданнями, ефективність рішення яких є одним із найважливіших критеріїв, у відповідності з яким здійснюється вибір мовних засобів.

Предмет дослідження – засоби вербалізації гендерних стереотипів, якими комунікант користується під час мовлення так і при сприйнятті його.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта дослідження, комплексність мети і завдань диктує необхідність застосування різноманітних методів: описово-аналітичного з метою опису та аналізу матеріалу художніх текстів, зіставного аналізу – для аналізу мовлення чоловіків і жінок, методу компонентного аналізу – для дослідження значення слів як гендерних маркерів, та додаткових методик, а саме: контент-аналізу, що дасть інформацію щодо частотності вживання гендерно маркованої лексики, підтвердить теоретичні висновки про певні зрушення в традиціях уживання авторами текстів сучасних художніх текстів гендерно маркованої лексики. Загальнонаукові методи (аналіз і синтез, зіставлення, узагальнення, систематизація) дали змогу здійснити теоретичний аналіз педагогічних, філософських, соціолінгвістичних праць вітчизняних і зарубіжних науковців, нормативних документів із ключових питань досліджуваної проблеми та визначитися з теоретико-методологічними засадами дослідження; історико-ретроспективний метод дозволив охарактеризувати розвиток учень про становлення гендерних стереотипів в етнолінгвістиці та шляхи її еволюції; методи систематизації та узагальнення вивчених матеріалів сприяли осмисленню результатів і формулюванню висновків.

Джерелом відбору матеріалу постали художні тексти початку ХХІ століття авторів Оксани Забужко, Ірени Карпи, Юрія Андруховича, Софії Андрухович, Люко Дашвар, Сергія Жадана, Ігоря Мисяка, Галини Вдовиченко, Юрія Винничука, Тамари Горіха Зерня, Наталки Доляк, Володимира Лиса, Люби Клименко, Євгенії Кононенко, Ліни Костенко, Тетяни Малярчук, Марії Матіос, Світлани Ославської, Ірен Роздобудько,

Галини Ручай, Ольги Слоньовської, Світлани Талан, Галини Тарасюк, в яких обиралися приклади вербалізації гендерних стереотипів.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що вперше здійснено комплексний аналіз гендерної специфіки текстотворення на матеріалі українських художніх текстів початку XXI століття; виявлено та охарактеризовано гендерні особливості сприйняття й опису художнього тексту на структурно-змістовому та стилістичному рівнях; обґрунтовано методику створення матриці гендерного стереотипу, відтвореного в художньому дискурсі, а також простежено динаміку процесів трансформації гендерних стереотипів.

Теоретична значущість дослідження полягає у здійсненні класифікації гендерних стереотипів, репрезентованих у художніх текстах чоловічого та жіночого авторства, у з'ясуванні впливу гендерного чинника на мовленнєву поведінку персонажів, у створенні матриці гендерного стереотипу, відтвореного в художньому дискурсі, а також у розширенні наукових уявлень про специфіку гендерних характеристик художнього дискурсу, що виявляються на різних рівнях мовної системи.

Практична цінність дисертаційного дослідження визначається можливістю використання її основних положень та висновків у курсі стилістики української мови, лінгвістики тексту, теорії дискурсу, гендерної лінгвістики при написанні курсових, бакалаврських та магістерських робіт.

Особистий внесок дисертантки. Усі наукові результати, представлені в дисертації, отримані авторкою самостійно. Власна гіпотеза визначила самостійні висновки та усієї роботи в цілому.

Апробація дисертаційного дослідження. Матеріали дисертації були представлені у доповідях на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях, семінарах та круглих столах, присвячених проблемам лінгвістики, комунікативістики та гендерних студій. Апробація матеріалів дисертації здійснена на Міжнародній науково-практичній конференції «Мова і засоби масової комунікації на сучасному етапі» (Львів, 2019); V Міжнародній

науковій конференції «Світ мови – світ у мові» (Київ, 2019); Звітній науковій конференції викладачів, докторантів і аспірантів Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (Кам'янець-Подільський, 2020, 2021, 2022, 2023); V Міжнародній науковій конференції «Україністика: вчора, сьогодні, завтра» (Познань, 2020); Міжнародній науковій конференції молодих українців і дослідників слов'янознавства (Варшава, 2021); Міжнародній науковій конференції «Українська словесність у полікультурно-освітньому просторі сьогодення» (Одеса, 2021); IX Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (до 140-річчя з дня народження Івана Огієнка) (Кам'янець-Подільський, 2021); VI Всеукраїнській науковій інтернетній конференції «Вербальні культурні коди сучасної української мови» (Кам'янець-Подільський, 2021); XXXIII Міжнародній науково-практичній конференції «Trends in the development of science in the world» (Грац, 2022); Науковій конференції молодих вчених (Кам'янець-Подільський, 2022, 2023, 2024); VI Міжнародній науковій конференції «Україністика вчора, сьогодні, завтра» (Познань, 2023); Міжнародній науковій конференції «Термінологія і сучасність» (Київ, 2023); X Міжнародній науковій конференції «Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі» (Кам'янець-Подільський, 2023); X Всеукраїнській науковій інтернетній конференції «Вербальні культурні коди сучасної української мови» (Кам'янець-Подільський 2024). Основні положення та результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри української мови (2019-2025 рр.).

Публікації. Основні результати та твердження дослідження висвітлено та опубліковано у 16 наукових працях, із них 7 – у наукових фахових виданнях України категорії Б (в тому числі одна у співавторстві з науковим керівником (вклад автора – 0,5 обсягу статті), 9 – публікацій апробаційного характеру (в тому числі 2 – у закордонних виданнях).

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається з анотацій двома мовами, списку публікацій здобувачки за темою дослідження, вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків, списку використаних джерел (215

позицій), списку ілюстративних матеріалів (32 позицій) та трьох додатків. Загальний обсяг роботи становить 234 сторінки, із них 155 сторінок – основний текст.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОЇ СТЕРЕОТИПІЗАЦІЇ В ЛІНГВІСТИЦІ

1.1 Концептуальні основи аналізу гендерних стереотипів у сучасному мовознавстві

Формування сучасної гендерної лінгвістики спирається на низку фундаментальних наукових концепцій, серед яких – ідеї В. фон Гумбольдта [214] щодо взаємозв'язку мови й світогляду, психолінгвістична концепція О. Потебні [88], положення теорії лінгвістичної відносності Е. Сепіра – Б. Уорфа [37], а також погляди Фердинанда де Сосюра на мову як на соціальне явище, які мали вплив на розвиток лінгвістики [149].

У працях В. фон Гумбольдта простежуються перші спроби осмислення мови у співвідношенні із суб'єктом мовлення. Ці положення згодом набули розвитку в антропоцентричному напрямі сучасного мовознавства, який зосередив увагу на зв'язку мови з мисленням людини, її внутрішнім світом і культурними цінностями. У межах цього підходу визначалися пріоритети психологічного та етносоціологічного аспектів, акцентувалася роль людської особистості як носія й творця мовної картини світу.

Подібні ідеї розвивав О. Потебня, який досліджував проблему взаємозв'язку мови і мислення. Услід за В. фон Гумбольдтом він доводив, що мова не просто пасивний інструмент для висловлення вже існуючих ідей, а активний процес, який формує самі думки та світогляд людини. Мова виступає як основа, завдяки якій ми структуруємо свої думки, усвідомлюємо світ і формуємо власне розуміння реальності.

Е. Сепір розглядав мову у тісному взаємозв'язку з іншими науками та наголошував на необхідності міждисциплінарної співпраці лінгвістів із культурологами, психологами та соціологами. Особливого значення він надавав антропології та історії культури, підкреслюючи, що саме через мову можливе пізнання культурних процесів. На думку дослідника, система культурних

стереотипів кожної цивілізації впорядковується за допомогою мови, яка відображає певну цивілізацію.

Ідея мовно-культурного релятивізму, відома як гіпотеза Сепіра – Ворфа, ґрунтується на положенні про те, що мова не лише відображає об'єктивну реальність, а й формує сприйняття світу, роблячи картину світу кожної мовної спільноти унікальною. Інакше кажучи, мовні звички певного суспільства визначають способи інтерпретації та осмислення навколишньої дійсності, формуючи специфіку його «реального світу». Гіпотеза Сепіра-Ворфа стверджує, що мова впливає на мислення та сприйняття світу, формуючи нашу реальність і роблячи її унікальною для кожної мовної спільноти. Згідно з цим, різні мови не просто називають світ по-різному, а створюють різні «світи», оскільки мовні звички та норми визначають, як ми бачимо, чуємо та інтерпретуємо все навколо.

Перші суспільні дебати з приводу властивостей, місця, ролі та можливостей жінок і чоловіків вели в основному чоловіки. Традиційну європейську філософію характеризують як патріархальну. Основні правила її були сформульовані ще в 5 – 4 століттях до н.е. представниками афінської школи Сократом, Платоном, Аристотелем. Основоположним принципом філософського знання для них став принцип підпорядкування тілесного/жіночого розумному/чоловічому.

Найрадикальнішим мислителем античності був Платон (427 – 327 р. до н.е.). В ідеалістичній філософії Платона тілесність отримує позитивне значення тільки тоді, коли її функціонування повністю визначене вимогами розуму та проявляється в чуттєвому досвіді, який абсолютно очищений від характеристик випадкового, хаотичного, індивідуального. У діалозі «Бенкет», притчі про дух Еротах – «небесний» і «вульгарний» – Платон кваліфікує вищий тип чуттєвості як «духовний» або «небесний» чоловічий ерос, сферою вияву якого є філософія. Якщо чуттєвість не підпорядковується розуму і в ній домінують випадкові егоїстичні потяги, то вона, згідно із вченням Платона, є низьким проявом чуттєвості – «вульгарним» жіночим еросом, сферою прояву якого є

щоденна реальність та побут [126, с. 106–107]. Розповсюджуючи принцип фалогоцентризму на сферу суспільного життя, Платон стверджує, що тільки той, хто здатен володіти власним тілом та почуттями, хто звільнився від випадкових захоплень, тільки той може розумно і справедливо керувати державою та іншими людьми. Оскільки жіноче у Платона це завжди часткове, ґрунтоване на домінуванні егоїстичних захоплень, а не на внесобистісній Чесноті, але жодна соціальна функція, пов'язана із соціальним управлінням справами, не може бути властива жінці.

Філософія іншого видатного представника античної філософії Аристотеля ліберальніша щодо позиції Платона. У філософії Аристотеля вищою точкою ієрархії суцього є верховний Розум, до якого тягнеться все живе. Але жіноче/тілесне не викликає в Аристотеля такий негатив, як у Платона.

На думку Аристотеля, головне призначення жінки полягає у служінні чоловікові та забезпеченні користі для сім'ї й держави. У цьому аспекті жінка постає засобом підтримання соціального порядку, а її функції радше підлягають контролю, ніж усуненню. У філософській системі Аристотеля співвідношення чоловічого і жіночого уподібнюється до відношення пана і раба: обов'язок раба – служити пану, однак становище жінки трактується як ще гірше, ніж рабське, оскільки воно ґрунтується не на соціальній, а на природній нерівності. З огляду на це, жінка позбавлена можливості змінити власний статус на відміну від раба, який потенційно може здобути свободу [6, с. 383].

Проблема участі жінок у науковій діяльності, зокрема внесок жінок-філософинь у розвиток філософської думки, стала предметом досліджень О. Волянської, Г. Власюк, В. Пугач [30; 31; 130], які акцентували на необхідності переосмислення традиційної історико-філософської парадигми крізь призму гендерного підходу.

Окремі аспекти вчення Аристотеля щодо ролі та статусу жінки в громадянському суспільстві розглядали Б. Рассел, Дж. С. Міл, Р. Г. Коцин. Так, Б. Рассел у своїй *«Історії західної філософії»* підкреслював суперечливість аристотелівських поглядів: з одного боку, обмеження ролі жінки переважно

приватною сферою, а з іншого – визнання її потенційної участі у громадському житті. Дж. С. Міл, автор праці *«Поневолення жінок»*, критично оцінював античні уявлення про жіночу другорядність, розглядаючи їх як приклад соціальної нерівності, що потребує подолання. Р. Коцин аналізував аристотелівські погляди у світлі сучасних дискусій про громадянські права та гендерну рівність, акцентуючи на їхньому впливі на формування подальшої західної традиції мислення [77; 205; 208].

Вперше принципи інтелектуальної та суспільної мізогонії підпали під сумнів в епоху Просвітництва. Мезогонію тлумачимо як «(від грец. «μῖσος» – ненависть і «γυνή» – жінка) – ненависть до жінок, жінконенависництво. Характерна для деяких чоловіків і жінок поведінка, що виражається в зневазі й ненависті до жіночої статі. Мізогінія може проявлятися, як негативне ставлення до всіх жінок взагалі або тільки до деяких психологічних або фізичних фемінінних ознак, що різною мірою проявляються у різних жінок» [179].

Роздуми відомого українського мовознавця І. Огієнка щодо безправного становища жінки в середньовіччі подає Л. Марчук у статті «Поняття фемінності (за Іваном Огієнком) та становлення фемінітивів в сучасній українській мові» [102, с. 99–103]. У праці «Наша літературна мова» І. Огієнко наводить приклади тогочасних книжкових видань, які засвідчують упереджене ставлення до жінки: 1689 рік, Франкфурт – книга латинською мовою «Жінка не людина»; 1753 рік, Лейпціг — книга німецькою мовою «Цікаві докази, що жінка не належить до людського роду». Учений підкреслював: «І в усіх народів світу тяжкий неправний стан жінки відбивався й на їхніх мовах. Досить виразно бачимо це і в мові українській» [120, с. 284]. Тобто упродовж століть гендерні стереотипи залишались незмінними.

Першим з більш або менш позитивної точки зору про жінку написав Руссо в трактаті «Еміль або про виховання» [208]. На думку Руссо позитивна роль жіночого полягає в тому, що жінка, володіючи іншою чуттєвою природою, ніж чоловік, наділена здатністю подобатись чоловікам, тим викликаючи в них кращі людські почуття – любов, турботу, співчуття і таким чином можуть

позитивно впливати на чоловіків: облагороджувати і пом'якшувати їх характер, розвивати їх чуттєвість та формувати в них вишуканий смак. Але цим роль жінок на думку Руссо мала і обмежуватись. Моральне та інтелектуальне виховання жінки, яке розпочали батьки, має продовжувати чоловіком-вихователем [208, с. 550].

Ще одним теоретиком гендерної проблематики епохи Просвітництва був німецький філософ Іммануїл Кант, який надавав чоловікові таких рис, як благородство, глибокодумність, здатність до подолання труднощів, принципіальність, працелюбство, абстрактне мислення. Що ж до жінки, то в ній закладена краса, чуттєвість, скромність, співчутливість та ін.

Погляди Платона, Аристотеля, Томаса Мора, Жан-Жака Руссо, Імануїла Канта, Мері Уоллстоункрафт проаналізовано в працях А. Глінки [38]. Авторка стверджує, що у філософських поглядах різних епох становище жінки трактувалося суперечливо – від приниженого та недостойного до піднесеного й непереможного. Жінку розглядали як істоту, що не заслуговує навіть на порівняння з чоловіком, і водночас як творчу, соціально активну особистість, здатну за певних умов реалізувати власні здібності. Проміжною між цими двома крайнощами була позиція мислителів, які визнавали в жінках наявність численних привабливих якостей, а в окремих випадках – таланту чи навіть геніальності, проте наголошували, що їхня реалізація можлива виключно «жіночим шляхом», а не через протиставлення чи боротьбу з чоловіком [38, с. 199].

Окремої уваги заслуговує вчення Зигмунда Фрейда, який переніс осмислення жіночої природи із площини метафізичних категорій у сферу психоаналітичного дослідження механізмів людської психіки. З його позиції, культура постає як результат сублімації статевого потягу чоловіка до жінки. На думку Фрейда, жінка здатна виконувати передусім репродуктивну функцію, а її «винаходами» можна вважати лише плетіння та ткацтво. Учений характеризував чоловіка як досконалу істоту, тоді як жінку трактував як «кастрованого чоловіка». Водночас психоаналітик наголошував на важливій

культурній ролі жінки – материнства, адже саме воно, через фазу доедипової прихильності хлопчика до матері, стає підґрунтям подальшої чоловічої закоханості [169]. При цьому він зазначав: «якби ми могли вкласти у поняття “чоловічий” і “жіночий” цілком визначений зміст, то тоді можна було б обстоювати положення, що лібідо завжди і закономірно за своєю природою є чоловічим, незалежно від того, чи воно зустрічається в чоловіка, чи у жінки і незалежно від його об’єкта – чи то чоловік, чи жінка» [170, с. 75].

Ідеологічні установки класичного психоаналізу розкритикували феміністські психоаналітики. Кейт Міллетт заявляла, що психоаналіз як теорія психосексуальної соціалізації є «контреволюційним вогнищем сексуально-політичної ідеології» [205]. З позиції феміністок Фройд – апологет панівного суспільного ладу і порядку статей, хоча вони й признають, що його теорія несвідомого похитнула підвалини західної культури. Підзаголовок праці професорки Кембриджського університету Джуліет Мітчел – «Радикальна переоцінка психоаналізу Фройда» – окреслює спробу авторки подолати розрив між психоаналітичною традицією та феміністичною теорією, а також зняти упереджене ставлення феміністичного дискурсу до окремих положень Фройда й його послідовників. У другому розділі другої частини праці «Фемінізм і Фройд» розглянуто, яким чином провідні представниці феміністичної думки – Симона де Бовуар, Бетті Фрідан, Суламіт Фаєрстоун, Кейт Міллет та інші – інтерпретують і трансформують психоаналітичні ідеї Фройда, інтегруючи їх у власні концепції гендерних досліджень [113].

Українські філософи та культурні діячки, зокрема О. Кобилянська й Н. Кобринська, заклали інтелектуальні підвалини українського феміністичного руху, акцентуючи на прагненні жінок до самореалізації, рівності та суспільного партнерства, на противагу їхньому зведенню до ролі «рабині» чи «придатка» чоловіка. У працях та епістолярії мислительок простежується тісний зв’язок феміністичних ідей із національним відродженням і боротьбою за соціальну справедливість. Важливо, що цей рух підтримували й видатні представники української інтелігенції, зокрема М. Драгоманов.

Л. Ушкалов проаналізував феміністичні ідеї XIX століття в Україні. Посилаючись на праці Леопольда фон Захер-Мазоха [169; 170], він стверджував, що «під пером Захер-Мазоха українська жінка постає втіленням ідеалів свободи, гендерної рівності й демократії. Письменник пояснює це особливостями козацької вдачі, сформованими в перипетіях буремної української історії» [167, с. 179]. Л. фон Захер-Мазох описує національну гідність українки, порівнюючи її з полькою: «Натомість патріотизм малоросіянки не приніс якихось блискучих подвигів, але під час більш, ніж трьохсотлітніх страждань під пануванням Речі Посполитої, з непохитним терпінням, з непорушною любов'ю до своєї національності, у спротиві до польських домагань він зберігся в подивугідний спосіб. Через пісню і слово вона вже в душу босоногого хлопчини влила ненависть та завзятість, на Поділлі, на Україні та в Галичині вона врятувала русинську національність. Супроти неї полька – аристократка. У неї є щось зарозуміле. У малоросіянки ж ідеї свободи та рівності – в крові. Вона демократка, а в релігійних справах – схильна до сумнівів» [170]. Згадує в дослідженні Л. Ушкалов і твори О. Кобилянської, і виступи Н. Кобринської.

Доба XX століття стала періодом фундаментальних змін у культурі, які значною мірою торкнулися проблематики гендерних відносин. Їхній зміст і динаміку можна адекватно осягнути лише крізь призму досвіду та інтелектуальних надбань XIX століття.

Психолінгвістичні дослідження у сфері гендерології в XXI сторіччі розвиваються у двох основних напрямках. Перший пов'язаний із вивченням мовної свідомості представників різних гендерних груп за допомогою асоціативного експерименту: аналізуються асоціативні профілі мовної свідомості з урахуванням параметрів гендеру, віку, психофізіологічного стану та соціальних умов (наприклад, серед мешканців тюрем чи хоспісів). Другий напрям охоплює психолінгвістичне вивчення статі в контексті психічних і фізіологічних чинників, що зумовлюють відмінності у мовленні чоловіків і жінок [155, с. 241–242].

К. Мізін обґрунтовує теоретико-методологічні засади нового напрямку – зіставної лінгвокультурології. На його думку, об'єктом дослідження цього напрямку є репрезентація культур різних етносів у мовних одиницях (метафорах, фразеологізмах, пареміях), категоріях і відношеннях між ними. Предметом виступає аналіз та інтерпретація втілення певної культури в мові й мовленні у зіставному аспекті з іншими культурами та мовами з метою виявлення спільних і відмінних рис цих лінгвокультур у синхронії [111, с. 40–41]. Дослідники користуються термінами «національна мовна картина світу», «лінгвокультурний концепт», «лінгвокультурема» та «національна мовна особистість». У межах зіставної лінгвокультурології вони слугують інструментами порівняння. Цей аспект більш детально проаналізовано в статті про тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики [55].

Розширення гендерних досліджень і впровадження нових методологічних підходів створили підґрунтя для формування гендерної лінгвістики як самостійної галузі мовознавства, які представлено в двох основних філософських дискурсах сучасності: 1) постструктуралізм і постмодернізм та 2) філософія фемінізму. Різниця між ними в концептуалізації жіночого спрямована на подвійну логічну можливість в інтерпретації жіночого у філософському дискурсі в цілому: в першому випадку жіноче функціонує як текстова/дискурсивна реальність і служить додатковим засобом виразності філософського дискурсу, в другому – реалізується модель жіночої суб'єктивності та іншого/жіночого суб'єкта філософствування.

Традиційні гендерні стереотипи змінюються внаслідок феміністської політики децентрації, суть якої полягає у відмові від стратегій ієрархізації та поляризації центру і периферії, яслужить альтернативою маргіналізації та виключення жіночого як «іншого» та являється підставою для неієрархічної практики філософського мислення.

З позиції нового в теорію пізнання тенденції сучасної думки, які часто характеризують як постмодернізм, а саме: постструктуралізм, деконструктивізм, окремі течії фемінізму можна визначити спільні риси.

Насамперед, всі течії заперечують стійкі епістемологічні основи, теоретичні передумови та закономірності. Їх об'єднує недовіра до абсолютних або універсальних норм до всеохоплювальних теоретичних систем, відхід від логіки.

Вони ставлять під сумнів ідею раціонального, єдиного суб'єкта, яка лежала в основі західної думки від часів Просвітництва, пропонуючи розглядати суб'єкта як соціально й лінгвістично фрагментованого.

Нарешті, будучи прихильниками плюралізму, фрагментарності й невизначеності, представники цих течій відкидають уявлення про соціальну цілісність, так само як і поняття причинності.

Усі напрями постмодерністської думки визнають мовну концепцію реальності, вбачаючи в тому, що ми сприймаємо як реальність, соціально й лінгвістично сконструйований феномен, зумовлений успадкованою мовною системою. Представники постмодернізму стверджують, що світ можна пізнати лише крізь мовні форми, а отже, наші уявлення про нього не здатні відобразити реальність, яка існує поза межами мови. Ці уявлення можуть бути співвіднесені лише з іншими мовними виразами. Іншими словами, мова відокремлена від безпосередніх контактів із зовнішніми реаліями.

Кевін Харт [193] розмежовує поняття «постмодернізм» і «постмодерн». На його думку, постмодернізм становить відкриту сукупність підходів, позицій і стилів у мистецтві та культурі, що утверджували себе через протест, розвиток або іронію стосовно окремих рис модернізму. Сам термін, як зазначається, бере свій початок із критичної статті Рендела Джаррелла, присвяченої роману Роберта Лоуелла «Замок лорда Вірі» (1946). Водночас поняття «постмодерн» застосовується для позначення історичної епохи, яка прийшла на зміну добі модерну.

Завдяки впливу фемінізму суттєве місце в ідеології постмодернізму посідають питання статі. Стать і вік розглядаються як ті сутнісні категорії, на яких ґрунтується екзистенційний статус особистості. Так, відповідно до ідеї Ж. Дерріди, система цінностей і світогляд формуються з позиції європейських

білих чоловіків. Інакше кажучи, свідомість сучасної людини, незалежно від її статі, пронизана ідеями та цінностями чоловічої ідеології з її пріоритетом маскулінності, логіки, раціональності та об'єктивації жінки [16, 130, 122]. Поширенню цієї ідеї сприяли й відома праця С. де Бовуар «Друга стаття», а також «Воля до знання» М. Фуко, задумана як перший том «Історії сексуальності», яка показала, що соціальне домінує над біологічним навіть у такій «природно зумовленій» сфері, як стосунки між статями. Слідом за де Бовуар, Фуко доводив, що вже в давнину сексуальна мораль була мораллю чоловіків: мораллю, продуманою, написаною і викладеною чоловіками та зверненою до чоловіків [171; 172].

Л. Ставицька у монографії «Гендер: мова, свідомість, комунікація» наголошує, що в науковій парадигмі постмодернізму підкреслюється залежність свідомості індивіда від мовних стереотипів. Таким чином доводиться, що свідомість особистості формуються під впливом мовних моделей і стереотипів. Передбачається, що у свідомості кожної людини закарбовується певна сукупність текстів, які визначають ставлення до дійсності та поведінку, водночас опосередковуючись дискурсивною практикою. Унаслідок цього мові надається виняткове значення, а лінгвістика постає однією з провідних наук. Якщо свідомість індивіда уподібнити до тексту, сама людина як суб'єкт «розчиняється» у текстах – потоці свідомості, що формують великий інтертекст культурної традиції [156, с. 24].

Таким чином, перспективні напрями в гендерній лінгвістиці охоплюють:

- розширення теоретико-методологічної бази;
- стандартизацію та уточнення термінологічного апарату;
- розробку спеціалізованих методологій для аналізу художніх текстів;
- дослідження гендерних особливостей репрезентації чоловіків і жінок у творчості авторів різної статі.

Основними напрямками розвитку гендерної лінгвістики є:

- поглиблення теоретичних засад і концептуалізація ключових понять;

- інтеграція міждисциплінарних підходів (лінгвістика, соціологія, психологія, культурологія);
- вивчення мовної свідомості та дискурсивних практик у гендерному аспекті;
- зіставні дослідження гендерних особливостей у різних мовах і культурах;
- практичне застосування результатів гендерних досліджень у сфері освіти, медіа та комунікації.

1.2 Дослідження теорії гендеру в сучасному мовознавстві

Досліджуючи поняття «гендера», вказуємо на співвідношення об'єктів дослідження таких наукових дисциплін, як «фемінологія» і «гендерології».

Фемінологія досліджує сукупність соціально-економічних, політичних, правових і соціокультурних умов, що склалися в суспільстві для реалізації загальних із чоловіками та специфічних інтересів жінок, забезпечення їхньої життєдіяльності у всіх сферах суспільного життя. З цього визначення випливає, що головним об'єктом фемінології є жінка. Водночас цей об'єкт трактується по-різному різними дослідниками. Зокрема, фемінологія не може обмежуватися розглядом жінок лише як соціально-демографічної групи. За такого підходу на перший план виходять проблеми співвідношення статей у певних поколіннях, динаміка народжуваності та смертності, тривалість життя залежно від статі. У найкращому випадку до цього додається характеристика жінки як робочої сили, учасниці суспільного виробництва.

Сьогодні гендер є одним із центральних і фундаментальних понять сучасного суспільства. Разом із тим, якщо говорити про гендер у широкому сенсі, термін охоплює складну систему. Інакше кажучи, гендер є концептуальною конструкцією, заснованою на досвіді, індивідуальною та соціальною, кроскультурною та специфічно культурною, фізичною і духовною, а також політичною. Він виступає відображенням життя у світі, який створив

нас не просто людьми, а завжди жінкою чи чоловіком. У цьому світі будь-яка відмінність або розподіл існує в системі строгих ієрархічних та домінувальних відносин.

Не біологічна стать, а соціокультурні норми визначають, у підсумку, психологічні якості, моделі поведінки, види діяльності та професії жінок і чоловіків. Бути в суспільстві чоловіком чи жінкою означає не просто мати ті чи інші анатомічні особливості – це передбачає виконання певних нав'язаних гендерних ролей. Гендерні системи відрізняються в різних суспільствах, проте в кожному суспільстві вони асиметричні: чоловіки та все «чоловіче/маскулінне» (характерні риси, моделі поведінки, професії тощо) вважаються первинними, значущими та домінуючими, тоді як жінки та все «жіноче/фемінінне» визначаються як вторинне, незначуще й підпорядковане з соціальної точки зору. Сутністю конструювання гендера є полярність і протиставлення. Гендерна система як така відображає асиметричні культурні оцінки та очікування, що адресовані людям залежно від їхньої статі.

Завданням лінгвістичної гендерології є вивчення того, як ця асиметрія проявляється в мові, які взаємовідносини існують між мовою та статтю, а також яке мовленнєве поведінкове різноманіття властиве чоловікам і жінкам.

Гендерологічні дослідження в Україні проводили в аспекті аналізу гендерної термінології. Так, у статті Г. Бондар проаналізовано термінологію гендера в аспекті соціології та встановлено логічні зв'язки між базовими термінами, також окреслено поняття гендерного підходу та визначено фемінеологію як розділ гендерології [14, с. 22–27]. Процеси становлення самої науки віддзеркалено в науковій студії А. Гарбар [34, с. 32–35], відповідно О. Чуєшкова частково описала терміносистему гендерних досліджень, зупинившись на гіперо-гіпонімічних відношеннях всередині цієї термінології [176, с. 81–84]. А. Петрова скорельовує у дослідженні два поняття: «гендерні стереотипи» та «лінгвокультурний типаж» та подає класифікацію гендерних стереотипів [124, с. 95–98]. Н. Костриця, Т. Боднарчук, Г. Фоміна розглядають

мовні засоби когнітивної моделі концепту «жінка» на матеріалі німецької мови [198, с. 18–24].

Жінку як «українську гендерну мовну особистість» та метафоричні засоби творення концептуального поля з нею в центрі описує Т. Сукаленко насамперед в дисертаційному дослідженні, а далі – в монографії [158; 159]. Також концепт «жінка» аналізує Ю. Андрущенко, Я. Калініна, В. Калько та ін. [5; 68; 69].

У своїх дослідженнях мовознавці використовують такі терміни: «гендерні стереотипи», «гендерна роль», «гендерна метафора», «гендерно марковані одиниці», «мовний сексизм», «гендерна мова», «фемінітив», «маскулінітив», «жіночий дискурс», «чоловічий дискурс», «жіноча комунікативна тактика», «чоловіча комунікативна тактика», «гендерна ідентичність», «гендерна ідентифікація», «гендерна репрезентація», «гендерні маркери» та інші. Конкретніше метамова гендерних досліджень описана в нашій статті [62, с. 92–99].

Одночасно мовознавці присвячують дослідження і маскулінному. Концепт «чоловік» був у центрі досліджень Ю. Вороніної [33, с. 42–46], О. Архіпова [10, с. 23–31].

Досліджуючи асиметрію мовних засобів щодо опису жіночого і чоловічого, низку праць присвятила цій теорії А. Архангельська [7–9].

На наш погляд, дослідження соціальної зумовленості чоловічого домінування та жіночої дискримінації й надалі залишається провідним завданням у розробленні гендерних теорій. Проте в перспективі гендерний підхід має охоплювати не лише цей аспект, а й постановку та розв'язання андрологічних проблем, зокрема осмислення соціальної зумовленості чоловічого образу, його змісту та соціальних ролей чоловіка в минулому й сучасності, аналіз чоловічої психології та суспільної свідомості. Отже, все те, що розглядалося вище щодо аналізу жіночих проблем у межах фемінології й становить предмет андрології, загалом можна визначити як складові предмета гендерології, що інтегрує фемінологічний та андрологічний підходи.

Кейт Міллет [205], продовжуючи й розвиваючи ідеї Сімони де Бовуар, у праці «Сексуальна політика» писала про придушення фемінного в культурі як основу соціальної політики патріархату. Сам термін «патріархат» уживався задовго до робіт Міллет, проте саме вона зробила його ключовим поняттям культурного аналізу. Патріархат у розумінні Міллет – це влада батьків: сімейна, соціальна, ідеологічна та політична система, у якій жіноче завжди підпорядковане чоловічому. Пригнічення жінок зумовлене не їхньою біологічною відмінністю від чоловіків, а соціальним конституюванням фемінності як вторинного.

У тому ж 1970 році, майже одночасно з працею Міллет, вийшла книга Суламіт Фаєрстоун «Діалектика статі» [192], значна частина якої була присвячена розробленню теорії статі як «біологічного класу». Попри виразний біологізм і радикалізм Фаєрстоун, а можливо, саме завдяки їм, ця праця відіграла важливу роль у розвитку гендерної теорії, оскільки ідея біологічних класів активно обговорювалася в науковій літературі як прихильниками, так і опонентами дослідниці.

У цей же час з'являються такі поняття, як «сексизм» – тобто дискримінація жінок на підставі біологічної статі (від англ. *Sex* – стать), яка виправдовується ідеологією маскулінізму – світоглядом, що утверджує і приписує характер природності чоловічому домінуванню в суспільстві. Поряд із поняттями «патріархат», «сексизм», «маскулінізм» феміністки ввели до наукового обігу ще один термін – «андроцентризм», яким позначали іманентну, на їхню думку, для західної цивілізації норму ототожнювати чоловіка з людиною як видом *Homo Sapiens*, а жінку – зі специфічною ознакою, підвидом «людини взагалі».

На думку С. Фаєрстоун, соціальна нерівність ґрунтується не стільки на природних відмінностях між чоловіками та жінками, скільки на суспільному конструюванні жінки як «іншої» щодо універсальної категорії людини [192, с. 27].

Серед перших представниць феміністичної критики мови, засновниць цього напрямку, слід назвати Мері Річ Кей, авторку праці *Male/Female Language* [195], Робін Лакофф із дослідженням *Language and Woman's Place* [199], виконаним на матеріалі англійської мови, та Нільсен із роботою *Sexism in Language* [206]. Засадничим у цій галузі стало дослідження Робін Лакофф «*Language and Woman's Place*», присвячене особливостям жіночої мовленнєвої поведінки. На думку Лакофф, мовлення жінок характеризується невпевненістю, меншою агресивністю порівняно з чоловічим, більшою гуманністю та орієнтованістю на комунікативного партнера.

На матеріалі англійської мови Р. Лакофф докладно виокремлює риси жіночого мовлення на всіх граматичних рівнях, що зумовлюють його специфіку: схильність до використання роздільних питань, підвищувальної інтонації у випадках, де за нормою очікується знижувальна; уживання семантично «спорожнілої» лексики, спеціальних пластів лексики, які позначають традиційно жіночі сфери життєдіяльності; часте застосування емпізи, різноманітних інтенсифікаторів та модальних часток. Якщо жінка починає застосовувати «чоловічі» мовні тактики, її сприймають як нежіночну, зухвалу, феміністку. На думку Р. Лакофф, таке мовленнєве поведіння часто призводить до комунікативних невдач. Дослідниця трактує таке явище як комунікативну пастку для жінки [200].

Дебора Таннен, аналізуючи відмінності між чоловічими та жіночими комунікативними стилями, доходить висновку, що взаємодія між представниками різних статей постає як діалог двох культур. Дослідниця підкреслює, що мовна соціалізація відбувається в різних комунікативних середовищах – чоловічому і жіночому. Унаслідок цього кожна група оцінює мовленнєві практики іншої крізь призму власних норм. При цьому Таннен акцентує на асиметричності таких відмінностей: у змішаних групах переважає тенденція до пристосування до чоловічої манери мовлення, яка закріплюється як «еталонна». Відповідно, оцінювання комунікативних стратегій відбувається

здебільшого за стандартами чоловічого стилю, що визнається домінантною нормою [213, с. 300].

Феміністська критика мови вирізняється полемічністю та міждисциплінарним підходом, поєднуючи дані психології, соціології, антропології та інших гуманітарних наук. Основною метою є критичне переосмислення мовних норм та формування свідомої мовної політики [186, с. 117].

Зусилля щодо мовної реформи з метою створення гендерно-нейтральної та інклюзивної мови можна поділити на два основні напрями: заміну гендерно упереджених слів і виразів на гендерно нейтральні еквіваленти та активне просування позитивного образу жіночності й жінок у мові шляхом використання більш шанобливої та точної лексики.

Представники лінгвістичної гендерології працюють у різних напрямках, які можна диференціювати концептуально та методологічно: соціолінгвістичні та феміністські дослідження, гендерні дослідження мовленнєвої поведінки обох статей, дослідження маскулінності, психолінгвістичні та кроскультурні лінгвокультурологічні підходи.

Об'єктом таких досліджень є взаємозв'язок мови та статі, прояви статі у номінативній системі, лексиці, синтаксисі, категорії роду, а також мовленнєва поведінка чоловіків і жінок. Гендерні дослідження зазвичай поєднують соціокультурний та біодетермінований підходи, мають міждисциплінарний і порівняльний характер і можуть застосовуватися у будь-якій галузі лінгвістики.

Гендерні відносини у мові фіксуються як мовні стереотипи, що впливають на поведінку особистості та мовну соціалізацію, а лінгвістика допомагає виявляти їх відображення у свідомості носіїв мови.

1.3 Проблемні аспекти української гендерної лінгвістики

На сучасному етапі можна виділити кілька напрямів у феміністській критиці мови. Перший напрям досліджує дискримінацію образу жінки в мовній картині світу або асиметрії в системі мови, спрямовані проти жінок. Представники цього напрямку вважають, що мова фіксує чоловіче бачення світу, «нав'язуючи» чоловічі цінності та оцінки. З цього випливає висновок, що практично всі мови, які функціують у нашому патріархальному суспільстві, є «чоловічими». Образ жінки, відображений у мові, часто має негативні конотації та характеристики. Одним із центральних об'єктів дослідження цього напрямку є лексика, оскільки вважається, що саме в ній найчіткіше проявляються негативні визначення щодо жінок. Проілюструємо з текстів сучасних романів: *«Регочуть, як дівчиська»*.

– *От мантелени... Повірила новим дослідженням дієтологів, що можна їсти на ніч, от і погладшала. Але ж і скинула невдовзі... А ви налягайте на печиво і круасани, пийте каву з цукром, і не жалійтеся згодом, що джинси після прання чомусь сідають...*» (Вдовиченко Г., с. 295). *Мантелена* тлумачимо як знижене вживання синоніма до лексеми «дівчина» [КСЖ, с. 170]. Пор.: *«Маріанна виглядає чудово. Не хочеться їй думати, що оце квітуче створіння колись перетвориться на профуру з вищербленими зубами»* (Винничук Ю., с. 39) (*профура* – жінка, жінка легкої поведінки, контамінація слів проститутки і фура [151, с. 223]).

Другий напрям носить дискурсивний характер. Дослідники цього напрямку зосереджують увагу на вивченні особливостей дискурсу в цілому, зокрема на структурі взаємозв'язків між текстом і суспільством. Вони прагнуть з'ясувати, як відбувається натуралізація патріархальної ідеології, як жінка піддається дискримінації в дискурсі тощо.

Дискурсивні дослідження охоплюють широкий спектр об'єктів: аргументативні діалоги в телевізійних ток-шоу, політичні дебати, взаємодію лікарів і пацієнтів, мовне спілкування у сім'ї та школі, релігійний дискурс тощо. У центрі уваги лежить припущення про те, що на основі патріархальних

стереотипів, закріплених у мові, формуються різні стратегії мовленнєвої поведінки у чоловіків і жінок [189; 212].

Дискурсивний аналіз дозволяє виявити, як мовні стратегії чоловіків і жінок формуються під впливом патріархальних стереотипів. Наприклад, у дослідженні усних політичних дебатів було виявлено, що чоловіки частіше використовують категоричні твердження, прямі заперечення та домінуючі модальні частки, що підкреслюють владу та авторитет. Жінки ж у аналогічних ситуаціях частіше застосовують м'якіші конструкції, питання-роз'яснення та вислови сумніву, прагнучи до співпраці та збереження гармонії в дискусії.

Такий розподіл мовленнєвих стратегій відображає патріархальні очікування: мужність асоціюється з впевненістю та контролем, тоді як жіночність – з поступливістю та підтримкою. Внаслідок цього мовлення жінок часто оцінюється як менш авторитетне, а чоловіків – як «норми» комунікації. Таким чином, дискурсивний аналіз дозволяє показати, що мовна поведінка є не лише індивідуальною, а й культурно конструйованою, віддзеркалюючи соціальні й гендерні ієрархії.

Однією з найважливіших дискусійних проблем гендерних досліджень у мовознавстві залишається питання про те, у якій мірі біологічні та соціокультурні чинники впливають на гендерні відмінності в мові та мовленні (при цьому самі ці відмінності мають імовірнісний характер). Соціодетерміністи, до яких перш за все належать представники феміністської лінгвістики та етнолінгвістики, наголошують на домінувальному впливі суспільства та культури.

Біодетерміністи виходять із наявності когнітивних відмінностей між чоловіками та жінками, підтверджуючи це експериментальними дослідженнями.

Експериментальні дані розглядаються як доказ вроджених біологічних відмінностей у мовній когніції. Біодетерміністська теорія ґрунтується на впливі відмінностей гормональних систем чоловіків і жінок на їхнє мовленнєве поведінку. Пропонується виділяти когнітивні, емоційні та фізіологічні наслідки

гормональної диференціації. Твердження про когнітивні відмінності допускають можливі розбіжності у ментальних здібностях чоловіків і жінок. Теза про емоційні відмінності акцентує увагу на чоловічій агресивності та жіночій турботливості, але може також базуватися на припущенні, що жінки більш емоційні та чутливі.

За оцінкою О. А. Вороніної, новим етапом у розвитку жіночих досліджень 1980-х років став перехід від аналізу патріархату та специфічного жіночого досвіду до дослідження гендерної системи. У цьому контексті спостерігається поступовий зсув акцентів: від дослідження виключно жіночого чинника та констатації чоловічого домінування до аналізу того, як гендер присутній, конструюється і відтворюється у всіх соціальних процесах та яким чином це впливає на життя і роль жінок і чоловіків у суспільстві [33, с. 148].

Схема чотирьох теорій гендера за О. Вороніною:

Теорія гендера	Основна ідея	Ключові аспекти
Соціальна конструкція гендера	Гендер формується суспільством і індивідом	- Соціалізація, розподіл праці, сім'я, ЗМІ - Індивідуальна адаптація до соціальних норм (поведінка, зовнішність, одяг) - Відмінності між чоловіками і жінками не є природними - Взаємодія з класом, расою, віком - Розгляд гендера у соціальній структурі - Підкреслення
Гендер як мережа / структура	Гендер як стратифікаційна категорія серед інших	

Теорія гендера	Основна ідея	Ключові аспекти
Гендер як культурна метафора	Чоловіче та жіноче як символічні категорії	комплексності соціальних взаємодій - Чоловіче: раціональне, духовне, культурне - Жіноче: тілесне, природне, гріховне - Чоловіче позитивне та домінуюче, жіноче вторинне - Поширюється на інші парні категорії (природа/культура, чуттєвість/раціональність).
Гендер як соціально-демографічна категорія	Гендер як соціальна конструкція	Стать як біологічний факт

У 80-ті – 90-ті роки ХХ сторіччя в українському мовознавстві гендерну проблематику і трактування поняття «гендер» досліджують у ґрунтовних монографічних працях та наукових розвідках малих наукових жанрів науковиці: А. Архангельська [8; 9], О. Бессонова [12], Н. Борисенко [17], М. Брус [20], Н. Герцовська [36], О. Горошко [43], О. Козачишина [73], Т. Космеда [76], Ю. Маслова [107], А. Мартинюк [96; 97], Т. Семашко [141; 142], В. Слінчук [146], Л. Ставицька [150 – 157], Т. Сукаленко [159], О. Пода [127], Я. Пузиренко [131; 132; 133] та інші. Серед науковців, що займаються гендерною проблематикою, відзначимо О. Тараненка [165], А. Загнітка [65], А. Нелюбу [117], О. Стишова [157].

О. Горошко [43, с. 68], посилаючись на Дж. Коетс [189, с. 295–320], виділяє три етапи розвитку гендерних студій: ранній (1960–1970 рр.) – соціолінгвістичний підхід із переважанням кількісних методів; культурологічний (1970–1980 рр.) – акцент на якісних і етнографічних дослідженнях; сучасний (з 1990-х рр.) – соціально-конструктивістська модель, яка поєднує кількісний та якісний аналіз. У сучасній науковій парадигмі ці підходи розглядаються як взаємодоповнюючі та пояснювально ефективні лише у сукупності.

Сучасні дослідники гендерної проблематики в лінгвістиці [140; 43; 165] звернули увагу на «нерівномірну представленість у мові осіб різної статі» [179, с. 198], тобто гендерну асиметрію в мові або андроцентризм, який породжує у суспільстві патріархатне, стереотипне мислення. Ознаками андроцентризму у мові є: «ототожнення понять людина і чоловік. У багатьох мовах Європи вони позначаються одним словом: *man* в англійській, *homme* у французькій, *Mann* у німецькій. Іменники жіночого роду є, як правило, похідними від чоловічих, а не навпаки. Їх часто супроводжує негативне оцінювання. Застосування чоловічого позначення до референта-жінки є припустимим і підвищує її статус. Навпаки, номінація чоловіка жіночим позначенням несе в собі негативну оцінку. Іменники чоловічого роду можуть вживатися неспецифіковано, тобто для позначення осіб будь-якої статі. Діє механізм «включення» у граматичний чоловічий рід. Мова надає перевагу чоловічим формам для позначення осіб будь-якої статі або групи осіб різної статі» [179, с. 199–200].

В антропоцентричній парадигмі вивчення гендеру пов'язано з двома основними підходами: соціолінгвістичний підхід, який освоює гендерні відмінності, репрезентовані в національній мові; лінгвокультурологічний підхід, що досліджує гендер в трьох напрямках: вивчення концептів чоловік/жінка, чоло вічність/ жіночність в різних мовах і культурах; виявлення ступеня мускулінності/ фемінності національних культур, вивчення міжкультурних

конфліктів, пов'язаних з розумінням гендерної метафори; дослідження «чоловічої» та «жіночої» національної концептуальної і мовної картини світу.

Функціонування антропологічного підходу у лінгвістиці передбачає міждисциплінарну дотиковість: гендерний вимір стає важливим предметом вивчення у працях багатьох наукових галузей педагогіки: [40; 86; 92], психології [185], філософії [173], літературознавства [71; 123; 1; 45; 163], соціології [34], політології [209; 89].

З позиції психології, гендер як категорія теорії і практики, узагальнює в собі знання того, як у конструктивний спосіб можна досягати міжстатевої гармонії на всіх рівнях функціонування суспільства і, навпаки, які засади побудови взаємин статей спричиняють напруження, конфлікти, дисбаланс розвитку. У соціології гендер називає «поняття про систему ролей між чоловіками і жінками в суспільстві, набір соціокультурних якостей, усталених і закріплених за чоловічою та жіночою поведінкою» [65, с. 146]. Гендерні дослідження та політологія перехрещуються з того часу, як гендер трактували як систему владних відносин (Дж. Скотт) [209, с. 1053].

На часі актуальним є дослідження термінології гендеру, створення окремого інструментарію гендерних досліджень в лінгвістиці.

Такі дослідження спостерігаємо в Т. Космеди у колективній монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» [76], О. Малахової [94], Ю. Маслової [106], Л. Ставицької [150–154], О. Чуєшкової [176–178]. Більшість висновків при цьому були отримані у сфері функціонування гендерної термінології в спеціальній літературі: статтях, одноосібних монографіях та колективних монографіях та лише частково у сфері її фіксації.

Лексико-семантичному рівню терміносистеми гендерної лінгвістики властиві загальномовні семантико-парадигматичні відношення – полісемія, омонімія, антонімія, паронімія та синонімія. Незавершеність процесу її формування зумовлює паралельне функціонування різних термінів, явища синонімії та варіативності у використанні граматичних форм *гендер* і *гендер*.

Оксана Чуєшкова зазначає, що «...до сьогодні серед мовознавців немає одностайності у назві самої науки» [177, с. 81]. У науковому обігу фіксуються такі варіанти, як *гендерна лінгвістика*, *лінгвістична гендеристика*, *лінгвістична гендергетика*, *гендерологія*, *лінгвогендерологія*. Попри близькість змісту, серед них найбільш уживаним є термін *гендерна лінгвістика*, якого дотримуємося і ми. Водночас у вітчизняній науковій літературі бракує усталеного визначення самого напрямку гендерної лінгвістики.

Засвоюючи здобутки західних дослідників, українські мовознавці адаптували відповідну термінологію. Водночас слід зазначити, що «у той час, коли на Заході вже розрізняли поняття *стать* і *гендер* (70-ті рр. XX ст.), у Радянському Союзі слово *стать* уживалося переважно для позначення соціологічних аспектів» [76, с. 22]. Це зумовлювало ідеологічні викривлення та навіть іронічні конотації в мас-медіа (наприклад, вислів «рівність статей»).

Сам термін *gender* виник в англomовному просторі й виявився омонімом граматичної категорії роду, що в лінгвістичному описі англійською мовою нерідко спричиняє неясність. Олександр Пономарів застерігав: «...нерідко переклад стає причиною засмічення української мови» [100, с. 130]. Значна частина праць, присвячених статево-рольовій диференціації суспільства, створена ще до утвердження терміна *гендер* і послуговується поняттями *sex*, *sexus*, у тому числі для позначення соціальних аспектів взаємодії статей (*sex role*, *sex difference* тощо). У сучасних англomовних дослідженнях спостерігається як паралельне використання обох понять, так і тенденція до витіснення терміна *sex* поняттям *gender*.

Окремою проблемою залишається правопис терміна в українській мові (*гендер* чи *гендер*). О. Пономарів підкреслював: «Ініціатори «запозичень» нашої мови не зважають на її закони, зокрема правописні» [100, с. 126]. Відповідно до норм сучасного «Українського правопису» (2019) звук [g] у більшості випадків передається буквою *г*, тому нормативним слід вважати написання *гендер* та похідних від нього. Цього варіанта дотримуються й інші дослідники (Т. Космеда [2014], О. Малахова [2015]) [див. 61].

Відповідно до правил українського правопису «Звук [g] та близькі до нього звуки, що позначаються на письмі буквою g, звичайно передаємо буквою г: аванга́рд, агіта́ція, а́гресор, бло́гер, гва́рдія, ге́нерал, гламо́р, гра́фік, гро́г, е́мба́рго, лі́нгві́стика, ма́ркє́тинг, мі́грація, не́гати́вний, се́рфі́нг, синаго́га; Гвіне́я, Го́льфстрі́м, Гренла́ндія, Гро́зія, Люксембо́рг, Чика́го; Вахта́нг, Га́йнетди́н, Га́рсія, Гебо́рг, Ге́те, Гурамі́швілі, Ердога́н, Магоме́т; «Фольксва́ген» [УП 2019, с. 155-156]. Заходимо підтвердження г, а не ґ у праці теоретика мови Олександра Пономаріва: «...ми маємо власні традиції відтворення чужих слів, які доволі вдало були застосовані в «Українському правописі» 1928 року, забороненому під час «боротьби з українським націоналізмом на мовному фронті» 1933-го року. За тим правописом у давно засвоєних словах звук g передається через г, бо це цілком відповідає духові нашої мови» [128, с. 183].

Гендерна лінгвістика, сформована на міждисциплінарному ґрунті, частково користується термінологією психології, соціології, політології, літературознавства, педагогіки. Значна частина термінів утворена шляхом метафоризації, що є універсальним механізмом термінотворення [128, с. 116]. Вибір терміна, своєю чергою, нерідко визначається концептуальною позицією автора.

Поділяємо думку Тетяни Космеди, що «...українська гендерна лінгвістика повинна всебічно репрезентувати національну специфіку вияву гендеру в мові й мовленні, що ґрунтується в національній ментальності, закодованій у мовній свідомості українців, і проявляється в усіх дискурсивних практиках» [76, с. 19]. Як наголошує дослідниця, «...вияв гендеру в мові зумовлений відповідною національною програмою, яка поєднує універсальні категорії з культурно-специфічними формами їхньої трансформації» [76, с. 20].

Таким чином, відсутність єдиної терміносистеми та усталеного визначення гендерної лінгвістики актуалізує потребу у ґрунтовному дослідженні її термінологічної бази, що має безпосередній вплив на подальший розвиток цього наукового напрямку. Отже, термінологічна невизначеність у сфері гендерної лінгвістики свідчить про її відносну новизну та динамічний

розвиток. Водночас упорядкування терміносистеми є необхідною умовою не лише для забезпечення точності наукових досліджень, а й для формування єдиного наукового дискурсу, який відповідатиме сучасним напрямам лінгвістичних досліджень.

1.4 Лексико-семантичні особливості метамови гендерних досліджень

У XX столітті фемінізм сформувався як цілісна ідеологія, що висунула концепції та теорії, які поставили під сумнів низку положень традиційної політичної думки. Зокрема, феміністична теорія акцентувала на політичному характері гендерних відносин, а саме: на домінуванні чоловіків та підпорядкованості жінок у більшості суспільств, а подекуди – в усіх соціокультурних контекстах. Чимало мислителів-чоловіків і до виникнення феміністичної парадигми визнавали факт нерівності статей, однак сприймали його як незмінну або навіть бажану характеристику суспільного устрою. Фемінізм же принципово відрізняється переконанням, що соціальна нерівність між чоловіками та жінками, як і пригнічення однієї статі іншою, може та має бути подолане.

Важливим у сучасних дослідженнях є не лише розмежування понять «гендер» і «стать», уперше окреслене в науковому дискурсі в другій половині XX століття, а й усвідомлення того, що соціальні уявлення про чоловічі й жіночі ролі, риси характеру та статус у суспільстві значно варіюють залежно від культурного контексту. У 1980-х роках відбувся перехід від аналізу патріархату й специфічного жіночого досвіду до дослідження гендерної системи як цілісного механізму. Акцент поступово змістився з констатації чоловічого домінування та опису жіночого становища до вивчення того, як гендер конструюється й відтворюється у всіх соціальних процесах та яким чином це позначається на житті жінок і чоловіків.

Поняття «гендер» було введене в науковий обіг у другій половині XX століття для розмежування біологічної статі та соціокультурних

характеристик, пов'язаних із нею. Цей термін позначає соціальні ролі, моделі поведінки та уявлення, що формують маскулінність і фемінність у конкретному суспільстві. Такий підхід став підґрунтям для подальшого розвитку гендерних студій і дослідження взаємодії біологічних та соціальних чинників у формуванні статево-рольових відмінностей [210]. Його концепція, підтримана феміністськими антропологами, показала значну різницю в розумінні чоловічих і жіночих ролей, позицій та рис характеру в різних суспільствах, тобто в уявленні про те, що означає бути чоловіком чи жінкою в конкретному культурному і соціальному контексті. Дослідники вважають, що новий етап розвитку жіночих досліджень у 1980-х роках XX століття полягав у переході від аналізу патріархальних структур і специфічного жіночого досвіду до вивчення гендерної системи загалом. Спостерігається поступовий зсув акцентів: дослідження вже не обмежується лише жіночим чинником чи констатацією чоловічого домінування, а спрямоване на вивчення того, як гендер присутній, конструюється та відтворюється у всіх соціальних процесах і який вплив він чинить на жінок і чоловіків.

Окремі дослідження, пов'язані із цим терміном розроблялась в українському мовознавстві (колективна монографія науковців Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка [78].

Л. Ставицька [156, с. 20] відзначала, що поняття *гендер* у спеціальній літературі часто проявляє певну термінологічну заангажованість: замість самого терміна найчастіше використовуються його похідні – *гендерні дослідження, гендерні аспекти, гендерні відносини, гендерологія*. У мовознавчих дослідженнях для опису явищ, пов'язаних із гендером, застосовуються такі терміни, як *гендерні стереотипи, гендерна роль, гендерна метафора, гендерно марковані одиниці, мовний сексизм, гендерна мова, фемінітив, маскулітив, жіночий дискурс, чоловічий дискурс, жіноча комунікативна тактика, чоловіча комунікативна тактика, гендерна ідентичність, гендерна ідентифікація, гендерна репрезентація, гендерні маркери* та інші.

Сутність конструювання гендеру полягає в полярності та протиставленні, тобто в поділі на «чоловіче» та «жіноче», де кожна категорія визначається через відмінність від іншої. Гендерна система відображає асиметричні культурні оцінки та соціальні очікування, які спрямовуються до людей залежно від їхньої статі. Ця асиметрія проявляється у соціальних практиках, інституційних нормах і, що особливо важливо для лінгвістики, у мові.

У мовленні гендерна асиметрія може виявлятися через вибір лексики, синтаксичних конструкцій, стилістичних та комунікативних стратегій. Наприклад, від жінок часто очікують ввічливого, пом'якшеного або емоційно забарвленого стилю мовлення, тоді як чоловікам надають перевагу у використанні категорій влади, рішучості та прямоти. Такі мовні патерни закріплюють стереотипні уявлення про «чоловіче» і «жіноче» і відтворюють соціальні ролі у дискурсивній практиці. Внаслідок цього мова стає не лише засобом комунікації, а й інструментом конструювання та підтримання гендерних відмінностей у суспільстві.

Багато хто розглядає гендер як системну характеристику соціального порядку, що постійно відтворюється як у свідомості індивідів, так і в структурах міжсуб'єктної взаємодії. У сучасних словниках гендерних термінів поняття «гендер» визначається як соціокультурна та символічна конструкція статі, яка формує конкретні асоціативні зв'язки, забезпечує ефективну комунікацію та підтримує соціальний порядок. Іншими словами, гендер представляє собою змодельовану суспільством систему цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, способу життя, стилю мислення, ролей і взаємин між жінками та чоловіками, що набуваються особистістю в процесі соціалізації та визначаються соціальним, політичним, економічним і культурним контекстом.

Багатозначність терміна «гендер» обумовлена міждисциплінарністю гендерних досліджень та різноманітністю наукових підходів.

1.5 Іван Огієнко про стать та гендер

Сучасне українське суспільство спрямоване на забезпечення гендерної рівності для чоловіків і жінок, що має реалізовуватися на кількох рівнях. На рівні соціальних потреб це передбачає пропорційну участь обох статей у виборних органах, право вибору будь-якої професії за особистими уподобаннями, наявність чіткої законодавчої бази для ліквідації гендерних стереотипів, а також формування гендерних компетентностей у закладах загальної середньої та вищої освіти. На рівні свідомості – руйнування усталених гендерних стереотипів. На мовному рівні – активне застосування фемінітивів, створення лінгвістичного підґрунтя для назв нових професій для чоловіків і жінок, а також розробка різноманітних словників (професійних назв, термінології, словотвірних, тлумачних тощо).

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) був визначним українським мовознавцем, культурним діячем та церковним ієрархом, який активно досліджував мовні та соціальні аспекти гендеру. У своїх працях він звертав увагу на роль мови у формуванні гендерних стереотипів та активно працював над відновленням фемінітивів у українській мові.

У працях Івана Огієнка можна простежити спроби формування та систематизації термінології, яка відображає соціальні та культурні ролі чоловіків і жінок. Його підхід до мови та термінології демонструє усвідомлення необхідності точного відображення гендерних аспектів у мовних конструкціях. І. Огієнко аналізує, як лексика та граматичні форми можуть відображати соціальні очікування та стереотипи щодо обох статей, водночас прагнучи до їх раціонального і послідовного використання у наукових і суспільних текстах. Науковець окреслював у своїх працях 5 основних аспектів:

1. Відновлення фемінітивів

І. Огієнко наголошував на важливості використання фемінітивів для відображення жіночих професій та соціальних ролей. Він використовував термін «фемінізація» (від лат. *femina* — жінка) для позначення процесу

утворення жіночих форм слів. Зокрема, він зазначав, що «фемінізація» є необхідною для точного відображення жіночих професій у мові.

2. Закон фемінізації

І. Огієнко також описував «закон фемінізації», згідно з яким процес утворення жіночих форм слів є природним і необхідним для розвитку мови. Він вважав, що цей процес сприяє рівності статей та відображає реальну участь жінок у різних сферах життя.

3. Вплив радянської орфографії 1945 року

Важливим моментом у дослідженні І. Огієнка є його критика радянської орфографії 1945 року, яка, на його думку, штучно обмежила процес фемінізації в українській мові. Він вважав, що ці зміни сприяли асиміляції української мови з російською та послабили її національну ідентичність.

4. Роль жінки в українському суспільстві

У своїй книзі «Рідна мова» І. Огієнко присвятив окремий розділ опису ролі жінки в українському суспільстві. Він підкреслював важливість активної участі жінок у збереженні та розвитку рідної мови, вважаючи це їхнім громадянським обов'язком.

5. Гендерна асиметрія в мові

І. Огієнко також звертав увагу на гендерну асиметрію в українській мові, зазначаючи, що процес фемінізації відбувається значно рідше, ніж процес маскулінізації. Він вважав, що це свідчить про соціальні стереотипи та нерівність між статями, що існували на той час у мові [120].

Таблиця щодо ідеї фемінності української мови в мовознавчих працях Івана Огієнка подана в нашій статті «Гендерна термінологія в проєкції на праці Івана Огієнка» [56].

Аналізуючи правовий стан мови, автор порівнював давні форми визначення жінки в українській та сербській мові, коли заміжня жінка втрачала прізвище власного роду і набувала його за чоловіком. Проте дослідник зазначав і динаміку гендерованих номенів та наводив приклад лексеми *дружина*, зазначав частотність її вживання в текстах Т. Шевченка, П. Чубинського,

Б. Грінченка, Є. Гребінки, Б. Лепкого та вказував на соціальний статус жінки для чоловіка: «Слово “дружина” зродилось рано від слова “друг”. Довго в Україні “дружина” визначало збір друзів, товаришів, а також княже військо. Пізніше “дружина” – це ближчі товариші князя, а вкінці – *жінка: найближчий друг – товариш чоловікові*» [56, с. 286].

У сучасному українському художньому тексті дружина може бути зображена як не тільки рівноправна чоловікові, але й як така, яка перша може прийняти рішення, і, навіть, розірвати шлюб: *«Я назвався давнім приятелем з іншого міста. Дізнався, що мій тезка працював головним інженером молокозаводу, що жив він тут сам, бо дружина його покинула»* (Лис В., с. 216).

І. Огієнко високо цінував українську жінку, бо саме вона могла прищепити майбутньому поколінню любов до мови, до України, до держави, і в цьому випадку саме жінці надавалась головна роль у вихованні молоді. Мати завжди була другом для дітей:

Умій людину шанувати,

Умій душевно полюбити, –

І стане друг тобі як мати,

Й тебе не кине ні на мить (Огієнко І. Релігійна поезія, с. 6).

Отже, у працях Івана Огієнка жінка постає як суспільно значуща постать, що зумовлює актуалізацію проблеми дослідження дериваційної підсистеми іменників із модифікаційним значенням жіночої статі в українській мові (фемінітивів), а також виявляє суперечності, пов'язані з нормативністю їх уживання в сучасній українській мовній практиці.

1.6 Методологія дослідження гендерних аспектів художнього тексту

Останніми роками з'явилася низка наукових праць, присвячених системному аналізу та комплексному опису мови в контексті феномену статі [131–133; 155–156; 158–159]. У рамках сучасного мовознавства було запропоновано теоретичну модель гендеру, а також здійснено класифікацію основних методологічних підходів до його дослідження [41; 164; 106].

Особливе значення в цьому контексті мають питання, що стосуються розробки методики лінгвістичного аналізу гендерних явищ та формування надійного інструментарію гендерних студій. Саме від опрацювання методологічної основи лінгвогендерологічних досліджень залежить подальший розвиток теоретичних та прикладних напрямів гендерної лінгвістики в Україні.

Лінгвісти відзначають, що активізація гендерних досліджень у другій половині XX ст. була пов'язана зі зміною наукової парадигми в гуманітарних науках під впливом постмодернізму. Представники цього напрямку спиралися на мовну концепцію реальності, відповідно до якої навколишній світ може бути пізнаний лише через мовні форми й не існує поза текстом. Виникнення нових теорій особистості, зокрема соціального конструктивізму, зумовило потребу у розробленні методів, здатних точніше відобразити соціокультурний характер категорії «стать», яку раніше розглядали винятково як біологічно зумовлену. Зміна наукової парадигми передбачала прийняття якісно нової онтології – цілісної системи поглядів на об'єкт аналізу [108, с. 173–176].

У сучасній науці простежується різноманіття методологічних підходів до вивчення гендеру. Основою наукової методології виступають принципи універсального взаємозв'язку, діалектичної суперечності, єдності якісного та кількісного, діалектичного заперечення й ствердження. Різноманітність підходів зумовлює застосування дослідниками мови різних методів.

У лінгвогендерних студіях поєднуються як кількісні, так і якісні методи аналізу текстів. Для визначення найефективніших методів гендерних досліджень доцільно враховувати критерії надійності, валідності, достовірності та сферу їх застосування.

Методика вільного асоціативного експерименту є обґрунтованим підходом у гендерних дослідженнях для аналізу асоціацій, що виникають у героїв художніх творів у відповідь на гендерні стереотипи або ключові слова.

Цей метод дає змогу виявляти різні типи асоціацій – синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, словотвірні, граматичні, фразеологічні та асоціації-персоналії – на різних рівнях мови. Вибір саме вільного, а не керованого асоціативного експерименту пояснюється тим, що під час вільного експерименту респондентові пропонується назвати перше слово, яке спало на думку після пред'явлення стимулу (гендерного стереотипу чи ключового слова), без жодних обмежень щодо вибору реакції.

Мовна свідомість визначається як сукупність образів свідомості, що формуються та виражаються через мовні засоби: окремі слова, вільні та стійкі словосполучення, речення, тексти, а також асоціативні поля. Асоціація, у свою чергу, являє собою зв'язок між певними об'єктами або явищами, що ґрунтується на особистому, суб'єктивному досвіді індивіда. Цей досвід значною мірою формується під впливом культури, до якої належить особа, охоплюючи весь спектр знань та життєвого досвіду, зокрема чуттєвого. Водночас суттєву роль відіграє минулий досвід конкретної людини, на якому значною мірою ґрунтуються асоціативні зв'язки.

Якщо картина світу розглядається як відображення навколишньої дійсності в свідомості людини, то мовна картина світу (або «світ у дзеркалі мови») постає як фіксоване в мовних знаках та виявлене в формах мовної діяльності (текстах, дискурсах) відображення мовної свідомості. Гендерні ознаки мовної картини світу, у свою чергу, являють собою сутнісні прояви пізнання світу крізь призму чоловічої та жіночої свідомості. Вони відображають специфіку номінативної та комунікативної діяльності чоловіків і жінок, а також статеві особливості мовної поведінки та мовної діяльності.

У 2003–2004 рр. було проведено вільний асоціативний експеримент на матеріалі гендерно-маркованої лексики (жінка, чоловік, дружина, чоловік одружений, мати, батько), метою якого було зафіксувати гендерні ознаки

української мовної картини світу в мовній свідомості сучасних українців. Асоціативні дані аналізувалися з урахуванням статевої приналежності інформантів, що дозволяє визначати як екзистенційний та аксіологічний статус протилежної статі в межах гендерної групи, так і специфіку гендерно маркованої мовної поведінки респондентів різної статі.

Під час проведення експерименту вченою Л. Ставицькою, доктором філологічних наук [150, с. 47], було опитано 167 осіб жіночої статі та 112 осіб чоловічої статі, які проживають у Києві, Харкові, Луганську, Луцьку, Тернополі, Херсоні, Сімферополі та відповідних областях. Вік респондентів становив 19–70 років, соціальний статус – студенти, службовці, робітники, підприємці та пенсіонери. Серед опитаних близько 50% становили етнічні україномовні українці, 30% – етнічні українці-білінгви, 20% – інші респонденти. До уваги бралися лише відповіді, подані українською мовою.

На стимул «мати» було отримано 656 реакцій, з яких 362 належали жінкам і 194 – чоловікам. На стимул «батько» зафіксовано 454 реакції: 277 жіночих та 177 чоловічих. Респонденти демонстрували схильність давати однакову реакцію на обидва стимули; таких синкретичних словесних реакцій було зафіксовано 14 серед жінок і 19 серед чоловіків.

Лексема залишається в українській культурі найчастотнішою та такою, яка викликає пошанування, турботу про її долю: «*-Мамо... – син дивився винуватими очима, повними сліз, і гладив їй плечі і руки. – Мамо... Що тобі було, мамо? Я так злякався! Ми йшли-йшли – й раптом ти впала просто на бруківку... Ходімо додому. Костюм купимо іншим разом. Ще є час. Зараз покличемо лікарку, ти полежиш, відійдеш. Добре? Не лякай мене, мамо*» (Матіос М., с. 92).

Ознаки синдрому семантичного спустошення щодо постаті батька можуть бути екстрапольовані на психоментальні пріоритети українців: образ жінки-матері відіграє особливу роль у ментальності українського суспільства. Спогади багатьох українців про дитинство найчастіше пов'язані з глибокою любов'ю та пієтетом до матері, тоді як постать батька уявляється переважно

блідою та невиразною, ніби він не мав значущого впливу на життя та розвиток дитини.

Слід зазначити, що слова «мати» та «батько» входять до ядра мовної свідомості українців, чого не можна сказати про носіїв окремих інших мов.

Батько в світогляді українців – це захист та повага, до батька раніше зверталися тільки на «ви»: *«Ой, тату, тату! верещали вони щасливо...»* (Ручай Г., с.7), *«От розказували батько, що на базарі в Білій таке було»* (Ручай Г., с.7).

М. Чорнодон, досліджуючи макроконцепт «жінка», умовно його поділяє його на «основні, тобто найчастіше вживанні у досліджуваних журналах мікроконцепти, а саме такі: кохана (26%), коханка (23%), подруга (14%), суперниця (12%), мати (11%), свекруха/теща (9%), інші (6%). Найповніше цей концепт проявляється у співвідношеннях I. – жінка та чоловік (30%), II. – жінка і соціум (24%), III. – жінка й духовність (20%), IV. – жінка та сім'я (14%), V. – жінка й краса (12%)», при цьому застосовує метод кількісних підрахунків [175, с. 94].

Когнітивний аналіз отриманих асоціативних полів проводився у межах лексико-семантичних структур, які включали всі реакції-асоціати на стимули «мати» і «батько», що корелюють із когнітивними сценаріями та статусно-рольовими характеристиками обох статей.

О. Кучерук, кандидат педагогічних наук, доцент Житомирського державного університету імені Івана Франка [127, с. 56], приділяє значну увагу вивченню етикетних форм спілкування, що обумовлено недостатньою розробленістю цієї галузі в українській лінгвістиці. У тлумачних та фразеологічних словниках української мови мовленнєвий етикет представлений переважно загальними формами та окремими прикладами. Зокрема, до вітальних форм відносять: «доброго здоров'я», «доброго дня», «добридень», «доброго вечора», «здоров був», «здорова була»; до побажань – «будьте здорові», «у добрий час», «добраніч», «щасливої дороги», «Царство йому Небесне»; до форм звертання – «будьте ласкаві», «ласкавий пане (добродію)»,

«вельмишановний», «вельми поважний»; до виразів подяки – «красно дякую», «спасибі», «спасибоньки», «спасибі й на цьому»; до прохань – «прошу пробачення», «прошу слова», «даруйте ласкаво», «будь ласка», «ради Бога»; до запрошень – «ласкаво просимо»; до відмови – «дати гарбуза» тощо.

Навіть у деяких наведених формулах, відірваних від безпосереднього контексту, простежується гендерний аспект. Це проявляється, зокрема, у граматичному роді форм вітання та звертання, у виразній емоційності форм подяки, а також у використанні невербальних засобів комунікації під час відмови особі, що сватається. Гендерні характеристики мовного етикету відображають соціокультурні норми та стереотипи, усталені у відповідному суспільстві. Варто підкреслити, що основою сучасної системи мовного етикету є мовний досвід попередніх поколінь, зафіксований у народних казках, піснях та художній літературі, який формує унікальні традиції комунікації та регулює соціальні взаємодії між чоловіками і жінками. До речі, такі комунікативні типові ситуації автори сучасних романів описують, використовуючи паремії та фразеологічні одиниці, які найкраще передають набутий досвід: *«**Коня кують, а жаба лапу простягає** – це про мене і про наших буриштинових королів. Я не мала й крихти їхньої козирної грації, стилю і шику, який вбирається з молоком матері та живиться великими грошима»* (Горіха Зерня Т., с. 12).

Українська гендерна мовна особистість, що вирізняється специфічним комплексом етноментальних, асоціативно-вербальних і комунікативних констант мовної поведінки, досі залишається малодослідженою. Водночас у зарубіжних студіях вона фактично не розглядається, що звужує можливості розвитку лінгвогендерологічної парадигми та певною мірою збіднює наукове пізнання загалом.

Наступний метод – це метод когнітивного моделювання.

О. Селіванова трактує метод моделювання як систему прийомів ідеалізації, абстрагування, аналізу та синтезу, що забезпечує мисленнєве чи формалізоване (спрощене) відтворення об'єктів дослідження. На підставі такого відтворення вивчаються відповідні явища, властивості, процеси й

зв'язки, а також встановлюються закономірності їх існування та функціонування. Моделювання застосовують тоді, коли безпосереднє дослідження об'єктів у природному середовищі є неможливим або ускладненим, для визначення їх характеристик, оптимізації використання та перевірки наукових гіпотез [140, с. 331]. Саме таке моделювання представлене в низці праць, які описують концепти «жінка» і «чоловік». Серед відомих науковців варто зазначити дослідження Т. Сукаленко щодо метафоричних моделей, які формують концепт «жінка» в мовній картині світу українців [160], Т. Рудюк, яка розглядає ці концепти з позиції моделювання їх фразеологічними одиницями [136]. Ю. Васейко на когнітивному рівні моделює концепт «чоловік» на матеріалі творчості польського письменника Я. Вишневського [25].

У дисертаційних дослідженнях гендерного аспекту юридичного та історичного спрямування простежується використання філософських методів, серед яких виокремлюють діалектичний і логічний [4]. У працях культурологічного напрямку застосовується міждисциплінарний підхід до аналізу гендерних характеристик у культурі України з акцентом на інструментах проблемно-пошукового рівня [108]. У дисертаційних лінгвістичних студіях, поряд із загальнонауковими методами, використовуються структурно-семіотичний, постструктуралістський, міфологічний та психолінгвістичний підходи [11], а також методика дискурсивного аналізу в межах антропологічної парадигми [2; 73; 19; 118].

Методологія вивчення гендерних аспектів ґрунтується на поєднанні загальнонаукових, лінгвістичних і спеціалізованих гендерних підходів. Її основу становлять принципи інтердисциплінарності, поєднання якісного та кількісного аналізу й урахування соціокультурного контексту. У межах загальнонаукової бази застосовуються аналіз і синтез для систематизації теоретичного матеріалу, індукція й дедукція – для формування узагальнень на основі фактичного мовного матеріалу, а також описовий метод, що дозволяє фіксувати мовні одиниці з гендерною маркованістю. Лінгвістичний рівень

передбачає використання контекстуально-інтерпретаційного та семантико-стилістичного аналізу для виявлення гендерних смислів і функцій мовних одиниць, дискурс-аналізу для дослідження стратегій і тактик у художньому дискурсі та кількісного аналізу для встановлення частотності гендерно маркованих елементів. Спеціалізований інструментарій охоплює метод вільного асоціативного експерименту, що дає змогу простежити стереотипні асоціації, пов'язані з гендерними образами, порівняльно-культурний аналіз для виявлення національної специфіки репрезентації гендеру, а також когнітивно-лінгвістичний підхід, спрямований на дослідження концептів «чоловічого» та «жіночого» у художньому тексті. Отже, методологія дослідження гендерних аспектів художнього твору інтегрує традиційні лінгвістичні методи та інструменти гендерних студій, що забезпечує можливість комплексного аналізу способів репрезентації й формування гендерних уявлень у художньому дискурсі.

Висновки до розділу 1

Протягом усієї історії людства видатні мислителі вивчали, оцінювали та визначали специфіку жіночого начала, її образу та поведінки. У результаті сформувалися гендерні уявлення про жінку, багатовимірні та суперечливі.

При цьому оцінка здійснювалася з позицій чоловіків і авторами – чоловіками. З їхніх міркувань найчастіше випливає, що жінка поступається чоловікові в розумових здібностях і діяльності, і єдиною сферою, у якій вона може досягти успіху, вважається ведення домашнього господарства або, в кращому випадку, виконання ролі емоційної «підтримки» чоловіків. Парадоксально, але таке ставлення до жінки можна розглядати як певну універсалью, властиву культурі різних народів.

Перші феміністські дослідження наочно показали панування патріархату. Це було зумовлено, зокрема, зростанням емансипації жінок та зміною їхніх соціальних (гендерних) ролей. У численних публікаціях феміністки вимагали

повного рівноправ'я, зокрема й у сфері лінгвістики. Проте цей етап був скоріше «тривожним», ніж науковим. Після того, як гендер було визнано реально існуючим феноменом, почали з'являтися справді наукові дослідження, які спиралися не на суб'єктивне сприйняття авторів, а на фактичний матеріал.

Феміністський рух XX ст. трансформувався в цілісну ідеологію, яка кинула виклик традиційним політичним концепціям, наголошуючи на можливості та необхідності подолання гендерної нерівності.

На сучасному етапі гендерні дослідження розвиваються у найрізноманітніших галузях наукового знання, що, власне, і визначає їхню специфіку. При цьому чітко прослідковується тенденція до взаємного використання даних різних наук, що є цілком обґрунтованим. Гендер у сучасному суспільстві є однією з базових категорій, що охоплює комплекс концептуальних, соціокультурних, психологічних та політичних вимірів. Дослідження гендеру дозволяє виявити механізми відображення соціальної нерівності у мові та культурі, а також сприяє формуванню нових підходів до їх подолання.

Метамова гендерних досліджень аналізується через кілька взаємопов'язаних аспектів. По-перше, досліджується специфіка розширення терміносистеми гендерної лінгвістики, що проявляється у частотному вживанні похідних термінів, зокрема терміну «гендерна лінгвістика». По-друге, розглядаються процеси інтегрування англomовної гендерної термінології в український термінопростір, що вивчається через аналіз редагування перекладів. По-третє, увага приділяється заповненню термінологічних лакун у гендерній лінгвістиці. Нарешті, здійснюється лексикографування термінологічних одиниць, що дозволяє більш чітко визначити метамову гендерної лінгвістики та систематизувати її словниковий фонд.

Таким чином, з усього викладеного можна зробити кілька узагальнень щодо сутності гендерної лінгвістики як науки та перспектив її розвитку: у майбутньому сфера досліджень неминуче поширюватиметься на андрологічні мовні питання, а також охоплюватиме проблематику відновлення мовної

андрологічності в суспільстві – подолання статевого антагонізму в мові при збереженні природних відмінностей між чоловіками та жінками. Особливого значення набуває уточнення її базових понять, визначення основних завдань та окреслення перспектив розвитку.

Зміст першого розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Журенко Я. В. Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 94–98.

DOI: [10.24919/2308-4863.1/26.195813](https://doi.org/10.24919/2308-4863.1/26.195813)

https://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_1/16.pdf

2. Журенко Я. В. Гендерна термінологія в проєкції на праці Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. збірник. Серія історична та філологічна*. Вип. 19. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський ун-т ім. І. Огієнка, 2022. С. 38–44.

DOI: [10.32626/2309-7086.2022-19.38-44](https://doi.org/10.32626/2309-7086.2022-19.38-44)

<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/281387>

3. Журенко Я.В. Теоретичні аспекти розуміння та інтерпретації сучасного українського тексту (жіночих романів). *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 1. Т. 1. С. 25–28.

DOI: [10.32782/tps2663-4880/2025.40.1.4](https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.40.1.4)

http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/40/part_1/6.pdf

4. Журенко Я. В. До питання методології гендерних лінгвістичних досліджень. *Світ мови – світ у мові* : матеріали V міжнар. конф. (м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р., Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова): тези доп. / уклад. Т. В. Сливова; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 58–60.

https://drive.google.com/file/d/1aBGaJjGoGLrVTe6ZQ3NL_28p7v7IEpRE/view?usp=sharing

5. Журенко Я. В. Термінологічне поле гендерних досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. Вип. 19. Т. 3. С. 62–63.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1rI3gyevtvG-MIvUudeTkuzP4NiMEliOC/view>

РОЗДІЛ 2. ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ ПОСТМОДЕРНІЙ ПРОЗІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ МОВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

2.1 Поняття стереотипів та їх різновиди

На початковому етапі становлення гендерології як науки стереотипи здебільшого розглядалися крізь призму дискримінації за статевою ознакою, насамперед із наголосом на їх негативному характері стосовно жінок. При цьому поза увагою дослідників залишався власне лінгвістичний аспект проблеми. Водночас це не применшує їхньої наукової ваги, адже основним завданням було актуалізувати проблему, довести існування сексизму в мові та показати, що він супроводжує повсякденне життя, залишаючись непомітним через засвоєні з дитинства гендерні стереотипи.

Разом із тим, стереотип є багатоплановим феноменом, який має не лише мовний, а й психологічний, соціальний і культурний виміри. Система стереотипів глибоко інтегрована у свідомість людини, визначає її поведінкові моделі, а мова фіксує й відображає ці прояви.

Стать, тобто біологічні особливості людини, традиційно вважалася фундаментом і першопричиною психологічних та соціальних відмінностей між жінками та чоловіками. Проте сучасні наукові дослідження показують, що з біологічної точки зору подібностей між статями значно більше, ніж відмінностей. Дехто з дослідників навіть стверджує, що єдина чітка та значуща біологічна різниця між жінками і чоловіками полягає у їхній ролі у відтворенні нащадків. Очевидно, що типові фізичні відмінності, такі як зріст, вага, м'язова маса чи сила, не є постійними і часто менш пов'язані зі статтю, ніж раніше вважалося. Наприклад, жінки з Північно-Західної Європи зазвичай вищі за чоловіків із Південно-Східної Азії. На зріст, вагу та фізичну силу людини значний вплив мають харчування та спосіб життя, які, у свою чергу, формуються під впливом суспільних уявлень про те, кому – чоловікам чи жінкам – слід надавати більше їжі, кому потрібніша калорійна їжа та які види спортивної активності вважаються прийнятними для представників різних

статей. Гендерні дослідження їжі аналізують такі питання, як стать впливає на вибір, приготування та споживання їжі, а також як їжа формує гендерні стереотипи. Ці дослідження вивчають, що, наприклад, страви та продукти можуть бути марковані як «чоловічі» чи «жіночі», а також досліджують гендерний розподіл праці на кухні та в ресторанному бізнесі.

Окрім біологічних відмінностей, люди розрізняються за соціальними ролями, видами діяльності, моделями поведінки та емоційними характеристиками. Дані антропологічних, етнографічних і історичних досліджень підтверджують відносність уявлень про «типово чоловіче» та «типово жіноче»: те, що в одній культурі вважається чоловічою рисою чи формою поведінки, в іншій може сприйматися як жіноча. Значна варіативність соціальних характеристик чоловіків і жінок у світі разом із принциповою подібністю їхніх біологічних ознак свідчить про те, що стать сама по собі не може пояснити відмінності у соціальних ролях, притаманних різним суспільствам.

Бути чоловіком чи жінкою в суспільстві означає не лише мати певні біологічні ознаки, а й виконувати соціально й культурно зумовлені гендерні ролі. Під гендерними ролями розуміють усталені зразки поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних із біологічною статтю, а також на систему норм і правил поведінки, які суспільство приписує індивідам. Гендерні ролі змінюються залежно від культурного контексту та з часом трансформуються; фактично вони постають у вигляді стереотипів, властивих конкретному суспільству.

Як складова культури, гендерні відносини закономірно відображаються в мові, адже саме через мовні засоби вони передаються наступним поколінням носіїв певної культурної спільноти. М. Ягелло підкреслює, що мова завдяки своїй структурі, конотаційним нашаруванням та метафоричним ресурсам є своєрідним дзеркалом культури, яке фіксує символічні прояви, відображає упередження та стереотипи суспільства [215, с. 8]. Водночас, попри універсальність окремих когнітивних процесів, представники різних

лінгвокультурних спільнот по-різному сприймають, сегментують і категоризують довкілля. Ці відмінності виразно виявляються в мові, її системі та способах опису.

Відповідно до визначення, наведеного у *Словнику гендерних термінів* З. Шевченко, гендерні стереотипи (ГС) – це стійкі повторювані загальноприйняті уявлення (думки) про місце та виконувані ролі того чи того гендеру в суспільстві, а також про особистість людей тієї чи тієї ідентичності [179, с. 77]. Гендерні стереотипи пов'язані з мовним вираженням фемінності та маскулінності, проте не завжди є з ними тотожними. Із цього визначення випливає, що сукупність мовних стереотипів статі охоплює як «чоловічі», так і «жіночі» ознаки, очікування певних характеристик та дій від жінок щодо чоловіків і від чоловіків щодо жінок. Л. Ставицька наводила в монографії визначення А. Мартинюк щодо гендерних стереотипів як «історично зумовлене, мінімізоване, типізоване й структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психічні, психологічні та соціокультурні атрибути, що є властивими/невластивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку, а еталон – як уявлення про атрибути, що є бажаними/небажаними для цього індивіда» [96, с.11].

Уявлення про чоловіків як про «сильну статть», а жінок як про «слабку», «прекрасну» й «ніжну» стали традиційними у мові, культурі та суспільстві й сприймаються як природний стан речей, хоча насправді ці характеристики відображають радше індивідуальні особливості, а не ознаки біологічної статі. Показовим є те, що відомих жінок нерідко порівнюють із чоловіками, які здобули високий авторитет у певній сфері: «*Чаплін у спідниці*», «*другий Ейнштейн*». Такі мовні конструкції підкреслюють значимість жінки, але водночас демонструють укоріненість стереотипного підходу до оцінки її досягнень [207, с. 35].

Гендер постає як соціальний конструкт, сформований суспільством у вигляді моделі жіночих і чоловічих ролей, що визначають їхнє становище та

функції в різних інститутах – сім'ї, політиці, економіці, культурі, освіті тощо. Хоча гендерні системи відрізняються залежно від конкретного суспільства, для всіх них характерна асиметричність: чоловіки та все, що ототожнюється з «чоловічим/маскулінним» (особистісні риси, поведінкові моделі, професійні сфери тощо), традиційно розглядаються як первинні, значущі й домінуючі. Натомість жінки та «жіноче/фемінінне» визначаються як вторинне, менш важливе в соціальному плані й підпорядковане.

Мова пропонує вже готовий набір шаблонів і стереотипів для позначення чоловіків і жінок, які «найбільш вдало» та «належним чином» характеризують певну стать. Вони формують у мовця специфічне бачення світу – яким він є і яким має бути. Засвоюючи мовлення й розвиваючись, дитина опановує культурні особливості, способи людської діяльності та стиль життя, значна частина яких закріплюється на підсвідомому рівні. У процесі цього засвоєння дитина навчається бути «соціальною істотою». Стереотип, що акумулює стандартизований колективний досвід і передається індивіду в процесі навчання й спілкування, допомагає орієнтуватися в житті та певним чином спрямовує його поведінку.

Стереотип, за СГТ – це усталене відношення до подій, вироблене на основі порівняння їх із внутрішніми ідеалами [179, с. 187].

Стереотипи сприймаємо як еталони поведінки чоловіків і жінок, яких від них очікує суспільство і які моделюють тип моральних взаємин між статями, характерний для певної культури. Поряд із загальними для людини ознаками соціальної діяльності дитина засвоює й культурні константи. Щодня використовуючи мову, ми не лише спілкуємося, а й навчаємо, відтворюємо та закріплюємо уявлення про те, якими мають бути чоловіки й жінки, а також про суспільство загалом. Лексичний репертуар, що передається від покоління до покоління, не є нейтральним: за кожним словом стоїть предмет, явище чи поняття, а також ставлення до них.

Ще одне визначення стверджує, що стереотип – це «суб'єктивно детерміноване уявлення про предмет, у якому співіснують описові та оціночні

ознаки, і яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей» [183; 184, с. 7].

Різновидом стереотипу є гендерний стереотип. Його поява зумовлена тим, що модель гендерних стосунків формувалася таким чином, що статеві відмінності переважали над індивідуальними, якісними характеристиками особистості чоловіка й жінки [156, с. 34].

У лінгвістиці під гендерними стереотипами розуміють репрезентовані в тексті уявлення про соціальні ролі жінки та чоловіка, які спрямовані на зміну уявлень адресата, а також його поведінкових та моральних установок у результаті комунікативного текстового впливу, що відрізняються статево-рольовою специфікою сприйняття. Цінності й уявлення щодо ролі жінки та чоловіка в суспільстві, а також пов'язані з ними гендерні стереотипи і соціальні установки, регулюються на глибинно ментальному рівні національної свідомості.

Гендерні стереотипи найбільш повно виявляються у мові, оскільки мова є дзеркалом культури, що фіксує символічні прояви та відображає упередження і стереотипи суспільства [109, с. 112].

У науковій літературі поняття гендерного стереотипу трактується неоднозначно з урахуванням культурного, соціального та психологічного вимірів. О. Селіванова [140, с. 579] визначає його як детерміновану культурою, упорядковану й фіксовану структуру свідомості, що відбиває фрагмент картини світу як результат пізнання дійсності певним угрупованням і є схематизованою стандартною ознакою, матрицею предмета, події, явища.

А. Мартинюк [97, с. 11] розглядає гендерний стереотип як історично зумовлене, мінімізоване, типізоване й структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості певного лінгвокультурного соціуму уявлення про фізіологічні, емотивні, психічні, психологічні та соціокультурні атрибути, що вважаються властивими або невластивими індивіду, якого соціум категоризує як чоловіка або жінку.

На думку Н. Сидоренко, М. Скорик та співавторів [74, с. 48], гендерні стереотипи – це спрощені, однозначні, схематичні уявлення про чоловіків та жінок, сформовані у певній культурі, що визначають їхнє місце в суспільстві, належну поведінку та виконувані ролі, за якими оцінюються представники відповідної гендерної групи.

Узагальнюючи наведені підходи, можна визначити **гендерний стереотип** як культурно, соціально й історично зумовлене, закріплене в колективній свідомості уявлення про соціальні ролі, риси, поведінку та атрибути чоловіків і жінок, яке має спрощений і схематизований характер та виступає засобом відображення й відтворення гендерної картини світу певного суспільства.

Т. Кокнова та Л. Овчарова [69, с. 25] розглядають гендерні стереотипи як стійкі уявлення про відмінності між чоловіком і жінкою, їхнє місце та ролі в сім'ї й суспільстві, що властиві певному історичному періоду. Такі стереотипи формують очікування та ставлення щодо поведінки представників обох статей у соціумі.

У монографії В. Кравець, Т. Говорун та О. Кікінежді [78, с. 14] гендерні стереотипи визначаються як генеральні угоди про взаємодію чоловічого і жіночого.

Таким чином, у більшості сучасних досліджень під гендерним стереотипом розуміють структуровані, історично та культурно детерміновані уявлення про роль, поведінку та соціальні характеристики чоловіків і жінок, що формують очікування щодо їх взаємодії у суспільстві.

В. Слінчук [146, с. 10] поділяє гендерні стереотипи на три типи:

1. Традиційні стереотипи, які мають давню історію вживання та відображають вікові уявлення про характер і соціальне призначення чоловіка та жінки.
2. Актуалізовані стереотипні образи, що інтегровані у сучасний дискурс із врахуванням оновлених семантичних характеристик.

3. Нові мовні утворення стереотипного характеру, що виникли відносно недавно під впливом соціального розвитку та змін у ціннісній предметності.

Гендерні стереотипи можуть мати **позитивний і негативний зміст**. Позитивний аспект полягає в тому, що стереотипи, будучи усталеними моделями поведінки, сприйняття та мислення, полегшують орієнтацію в соціальних обставинах, зменшують потребу у пошуку індивідуальних рішень і значних роздумів.

Негативний зміст гендерних стереотипів полягає у стандартизованому підході до моделей поведінки та характеристик, що асоціюються з поняттями чоловічого і жіночого. Такий підхід може зумовлювати психологічний тиск на особистісний розвиток чоловіків і жінок, стримувати їхню адаптацію до нових соціальних процесів, формувати упереджене ставлення до інновацій і прогресивних змін, а також закріплювати застарілі конструкти, які не потребують критичного мислення й індивідуальних рішень.

Лінгвістичні напрями дослідження стереотипів окреслює Т. Семашко (2016). Дослідниця наголошує на існуванні різнотлумачень цього феномену в лінгвістичній літературі, що простежується, зокрема, у працях А. Івченка, Ф. Бацевича та інших учених [142, с. 54], та дає характеристику саме етнічним стереотипам. Т. Семашко вважає, що ЕС (етнічні стереотипи) забезпечуються переданням етнокультурної трансмісії через соціальні чинники: культуру, рівень освіти, ступінь соціальної активності, політичної ситуації, мови та зазначає, що провідну роль як у формуванні, так і закріпленні ЕС відіграє мова [142].

Крім етнічних, мовознавці послуговуються терміном етнокультурні стереотипи. І. Орел, яка під етнокультурним стереотипом розуміє «...спрощене узагальнене схематизоване правдиве/ частково неправдиве/повністю хибне усталене емоційно-оцінне образне уявлення, що відображає інтелектуальні, моральні, фізичні, поведінкові ознаки ауто- чи інгрупи, які мають високий ступінь узгодженості у межах етногрупи, що стереотипізує» [121, с. 91].

Академічний словник української мови подає кілька значень терміна стереотип, проте лише третє з них відображає концептуальні аспекти, які згодом формують розуміння гендерного стереотипу. Воно трактується як те, що часто повторюється, стає звичайним і загальноприйнятим, чого дотримуються та що наслідують у діяльності [148, Т. 9, с. 689].

Т. Семашко узагальнила наявні дефініції та запропонувала власне визначення стереотипу з акцентом на його культурну значущість. На її думку, стереотип є ментальною, детермінованою культурою, впорядкованою і фіксованою структурою етнічної свідомості, що постає як фрагмент картини світу, уособлює результат пізнання дійсності певним угрупованням і виступає схематизованою стандартною ознакою чи матрицею предмета, події або явища.

Дослідниця виокремлює три складові стереотипу – лінгвістичну, когнітивну та культурну, які зумовили формування двох основних підходів до розуміння стереотипу та процесу стереотипізації у лінгвістиці [142, с. 56]. Водночас вона зазначає, що при узагальненні дефініцій гендерний аспект залишився поза увагою, що підкреслює необхідність його інтеграції в сучасні лінгвістичні дослідження.

Т. Сукаленко [160, с. 176] визначає гендерний стереотип як узагальнене в культурі уявлення про приписування жінкам або чоловікам певних рис зовнішності, характеру чи статусно-рольових ознак. Гендерна лінгвістика, заснована на міждисциплінарних підходах, активно використовує термінологію психології, соціології, політології, літературознавства та педагогіки, однак залишається актуальною проблема виділення власне лінгвістичних термінів для відображення специфіки гендерної категорії в мовознавчому контексті.

Заснована на міждисциплінарних підходах, гендерна лінгвістика активно використовує термінологію психології, соціології, політології, літературознавства та педагогіки. Водночас залишається актуальною проблема виділення власне лінгвістичних термінів, що відображали б специфіку гендерної категорії у мовознавчому контексті.

Узагальнені визначення гендерного стереотипу:

Автор(и)	Рік	Визначення / Основна ідея
О. Селіванова	2006	Гендерний стереотип – детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура свідомості, що відображає фрагмент картини світу як результат пізнання дійсності певним угрупованням; виступає схематизованою стандартною ознакою або матрицею предмета, події, явища.
А. Мартинюк	2006	Історично зумовлене, мінімізоване, типізоване і структуроване у вигляді фрейму в колективній свідомості уявлення про фізіологічні, психічні та соціокультурні атрибути, що вважаються властивими або невластивими чоловікам і жінкам.
Н. Сидоренко, М. Скорик та співавт.	2004	Спрощені, однозначні, схематичні уявлення про чоловіків і жінок, що визначають їхнє місце в суспільстві, належну поведінку та виконувані ролі; за цими уявленнями оцінюються представники відповідної гендерної групи.
Т. Кокнова, Л. Овчарова	2019	Стійкі уявлення про відмінності між чоловіком і жінкою, їхнє місце та ролі в сім'ї й суспільстві у певний історичний період; формують очікування та ставлення щодо поведінки чоловіків і жінок.
Кравець, Говорун, Кікінежді	2013	Генеральні угоди про взаємодію чоловічого і жіночого.
Мельник, Кобелянська	2020	Негативний зміст проявляється у стандартизованому підході до моделей поведінки та характеристик, що асоціюються з чоловічим і жіночим; може спричиняти психологічний тиск, стримувати адаптацію до нових процесів та закріплювати застарілі конструкти.
Т. Семашко	2016	Ментальна, детермінована культурою, впорядкована і фіксована структура етнічної свідомості, що відображає результат пізнання дійсності певним угрупованням; виділяє три складові: лінгвістичну, когнітивну та культурну; наголошує на необхідності інтеграції гендерного аспекту.
Т. Сукаленко	2021	Узагальнене в культурі уявлення про приписування жінкам або чоловікам рис зовнішності, характеру та статусно-рольових ознак; підкреслює міждисциплінарний характер гендерної лінгвістики та потребу власне лінгвістичних термінів.

Неоднозначність формулювання поняття «гендерний стереотип» зумовила концептуалізацію його як узагальненої форми ментального, соціально-психологічного та лінгвістичного сприйняття чи судження щодо чоловіків і жінок, що супроводжується приписуванням певних переконань стосовно їхньої соціальної, культурної та вербальної поведінки.

У нашому дослідженні скористаємося поетапною методикою дослідження гендерних стереотипів у тексті.

Перший етап покликаний теоретично обґрунтувати поняття «гендерних стереотипів»; визначити місце гендерних стереотипів в українській мовній картині;

другий етап – виявити лексичні одиниці, що є конкретним вираженням гендерних стереотипів у мові сучасної української художньої прози ХХІ сторіччя; проаналізувати компонентний склад виявлених у текстах лексичних одиниць на позначення гендерних стереотипів;

третій етап – описати структурно-семантичні властивості мовної репрезентації аналізованого матеріалу; проаналізувати лексико-семантичні особливості функціонування гендерних стереотипів;

четвертий етап – розглянути об'єктивність використання гендерних стереотипів авторами художніх текстів; провести порівняльний аналіз вербалізації гендерних стереотипів авторами-жінками та авторами-чоловіками.

Гендерний стереотип – це спрощене, емоційно забарвлене уявлення про поведінку та риси характеру чоловіків і жінок. Такі стереотипи проявляються у всіх сферах життя людини: у самосвідомості, міжособистісній комунікації та міжгруповій взаємодії. У сучасному суспільстві гендерні стереотипи розглядаються як певний соціальний консенсус. Вони трансформуються у цінності та формують нормативні зразки «істинної» фемінності та маскулінності, перетворюючи існуючу норму поведінки на соціальний припис.

З огляду на високу швидкість сучасного життя та значне зростання інформаційних потоків, гендерні стереотипи відіграють важливу роль у функціонуванні суспільства та індивіда, оскільки забезпечують своєрідну

«економію мислення», спрощують процес пізнання і розуміння подій у навколишньому світі та сприяють прийняттю необхідних рішень.

Соціальні стереотипи в сучасному суспільстві виступають як стійкі емоційно-образні оціночні уявлення і є одними з поширених та ефективних засобів впливу на соціум. Вони сприяють трансформації соціальних ідентичностей, поширенню міжособистісної, міжгрупової та іншої нетерпимості, а також формують ілюзорне сприйняття світу, уникаючи необхідності вирішувати реальні потреби конкретних людей. Аналіз соціальних стереотипів, зокрема механізмів встановлення стійкого зв'язку між сприйняттям об'єктів через певні суб'єктивні аспекти та повторюваною поведінкою, є важливим для зменшення непередбачуваних соціальних ризиків та конфліктів. Дослідження цих явищ дозволяє виявити методи впливу на масову свідомість та поведінкові реакції людей, а також мотиви корекції оціночних уявлень більшості заради інтересів меншості.

Масова культура надає можливість маніпулювати свідомістю людей, тому для як державних структур, так і науковців надзвичайно важливим є вивчення механізмів стереотипізації свідомості. У цьому контексті О. Колісник зазначає, що на сучасному етапі науці властивий підвищений інтерес до створення автоматизованих систем управління та маніпуляції людською свідомістю, які дозволяють виявляти латентні механізми кодування та декодування інформації [77, с. 10].

Роль соціальних та гендерних стереотипів у комунікаційних процесах є надзвичайно значущою. Вони закріплюють інформацію про однорідні явища, факти, об'єкти, процеси та людей, сприяють обміну інформацією, взаєморозумінню та спільній діяльності, формуванню спільних поглядів, єдиної ціннісної орієнтації та світогляду. Стереотипи прискорюють виникнення поведінкових реакцій на основі емоційного сприйняття інформації та дозволяють орієнтуватися в обставинах, які не потребують детального аналізу або відповідальних індивідуальних рішень. Вони забезпечують засвоєння та

відтворення соціального досвіду, а також слугують аргументацією для поведінки конкретної особи шляхом посилення на стереотипні моделі дій.

Окрім уже зазначених функцій, стереотип як елемент міжособистісного спілкування виконує низку додаткових завдань. Він сприяє формуванню та підтриманню позитивного образу «Я», захисту групових цінностей, когнітивній та міжгруповій диференціації, поясненню та виправданню соціальних відносин, збереженню й передачі культурно-історичного досвіду.

Моральні гендерні стереотипи виконують усі зазначені функції, акумулюючи досвід поколінь щодо належної та неналежної поведінки чоловіків і жінок, характерних рис та моральних якостей, а також уявлень про необхідні доброчесності, що різняться залежно від статі.

Усвоєння моральних гендерних стереотипів відбувається в рамках моральної соціалізації та передбачає засвоєння стабільних уявлень про поведінку чоловіків і жінок у різних ситуаціях, сформованих образів морального представлення обох статей, а також морально стереотипізованих норм.

2.2 Класифікація гендерних стереотипів

У рамках лінгвістичних досліджень стереотип розглядається як змістовий аспект мови, тобто як ментальне явище. Стереотип є особливою формою збереження знань та оцінок, виступаючи як концепт орієнтуючої поведінки. При зіставленні стереотипу з наївною картиною світу дослідники відзначають, що відповідність цього уявлення реальним властивостям об'єкта картини світу та його мотивованість не є обов'язковими складовими виникнення та функціонування стереотипу. Стереотип виконує роль носія немотивованих властивостей реалій, які є суттєвими для певної лінгвокультурної спільноти або цілісних ареалів, об'єднаних єдністю культури.

Група гендерних стереотипів	Характеристика	Типові риси / очікувані ролі
Стереотипи фемінності та маскулінності	Відображають уявлення про типові риси та поведінку чоловіків і жінок	Маскулінність: активно-творчі характеристики, активність, домінантність, впевненість у собі, агресивність, логічне мислення, здатність до лідерства; Фемінність: пасивно-репродуктивне начало, експресивні риси, залежність, турботливість, тривожність, низька самооцінка, емоційність
Стереотипи розподілу сімейних та професійних ролей	Відображають очікування щодо соціальної та професійної чоловіків і жінок	Жінка: домогосподарка, мати, приватна сфера (дім, діти), відповідальність за сімейні стосунки; Чоловік: професійна активність, участь у суспільному житті, забезпечення сім'ї, керівні та публічні ролі
Стереотипи щодо специфіки праці	Визначають очікування щодо типу трудової діяльності	Жінка: виконавча, обслуговуюча робота, сфери торгівлі, охорони здоров'я, освіти; Чоловік: творча, керівна робота, професії, що потребують управлінських навичок

Описи гендерних стереотипів та власні міркування досить частотні в творах авторів сучасної художньої прози. Це мовні портрети головних героїв, монологічні та діалогічні тексти в прозі: «...вродою, однак, більше подобаючи таки на батька, ніж на матір: ті самі приглушені споловілі барви (на противагу некучо-яскравій сестрі), ті самі великі сиві очі з повільним, трохи немовби здивованим поглядом...», «Маркіянів Дмитро – парубок, що й казати, надто як підпережеться в неділю червоним поясом, – вжеж, багацький син...» (Забужко О., с.13).

Наприклад, Л. Васильєва до гендерних стереотипів щодо жінок у слов'ян (зокрема хорватів) відносить такі: 1) жінка має довгий язик (балакуча); 2) жінка нерозумна; 3) словам жінки не можна вірити; 4) жінка завжди капризує; 5) жінка має відьмаче начало; 6) жінка має займатися лише хатньою роботою та дітьми. Вона ж зазначає, що «останніми роками зазнали

змін у тому числі фразеологічні уявлення про жінок та чоловіків, зокрема щодо їхньої маскулінності чи фемінності. З'явився образ жінки, яка в суспільстві не виконує другорядної ролі, є сильною, відважною, незалежною» [27, с. 141].

Стереотипи пострадянського суспільства описувала в збірнику «Фемінізм» Соломія Павличко: «8 Березня перетворилося в щорічний антифеміністичний ритуал. У цей день жінок хвалять за красу і традиційні жіночі якості. По суті, це найбільше чоловіче свято, під час якого жінки щорічно підтверджують свою роль як пасивної, покірної істоти, яка з радістю приймає чоловіче захоплення собою і підкоряється його домінуючій ролі» [123, с. 59]; далі це «теорія Берегині», яка «...найчастіше має підтвердити мрію про український матріархат» [123, с. 61]; «зведення ролі жінок до біологічної, репродуктивної функції. “Святість” материнства передбачає в цьому реальному, приземленому контексті ще деякі ролі: годувальниці, куховарки, добувальки їжі, виховательки дітей і знайомий усім жінкам цілий комплекс рутинної, одноманітної, виснажливої, притуплюючої так званої домашньої і так званої жіночої роботи» [123, с. 62], визначення цього стереотипу Соломія Павличко пояснює тим, що жінка, для якої основна роль – материнство, не зможе конкурувати з чоловіком у інших сферах життя; «жінки традиційно зосереджені там, де жодні рішення не приймаються, — на сільськогосподарських роботах, будівництві, у промисловості, школі, до того ж чим нижча і низькооплачувана посада, тим більше шансів знайти там жінку» [123, с. 93]; «є ще один культ. Це – войовнича жінка, яка в час небезпеки для держави і нації стає поряд з чоловіком і зі зброєю в руках захищає батьківщину. Так було під час Другої світової війни і в багатьох попередніх війнах. Тому символ перемоги в Другій світовій війні – колосальний монумент жінці-матері з мечем і щитом у руках, який височіє над Києвом» [123, с. 118]. Соломія Павличко стверджувала: «Жінка в українській літературі завжди була представлена з погляду чоловіка. Її позитивні риси були такими, як подобалося чоловікові, вона була його додатком, насолодою його бажань, втіленням його мрій або в інших випадках – об'єктом його агресії, ненависті, особою, винною в його

невдачах і комплексах, але не людиною самодостатньою, наповненою власним змістом» [123, с. 174].

Це можна передати наступною таблицею.

Гендерні стереотипи в інтерпретації Соломії Павличко

№	Тип стереотипу	Характеристика	Приклади / джерела
1	Святковий (8 Березня)	Закріплення традиційних жіночих якостей, пасивності та підлеглості	8 Березня як «антифеміністичний ритуал» [123, с. 59]
2	«Теорія Берегині»	Зведення ролі жінки до репродуктивної, хатньої та виховної функцій	Культ материнства, домашня праця [123, с. 61–62]
3	Професійна сегрегація	Концентрація жінок у низькооплачуваних і другорядних сферах	Сільське господарство, школа, промисловість [123, с. 93]
4	Культ войовничої жінки	Ідеалізація жіночої ролі у воєнних діях поряд із чоловіками	Монумент «Батьківщина-мати» [123, с. 118]
5	Літературний образ	Репрезентація жінки через чоловічий погляд, як об'єкта бажань або агресії	Українська література XIX–XX ст. [123, с. 174]

Медіа, які попри економічні труднощі перетворилися на потужну індустрію, відтворюють два ключові гендерні стереотипи, що зберігаються від кінця 1980-х років:

Тип стереотипу	Характеристика	Джерело прояву
Жінка-ікона	Дружина, мати, Берегиня, опора родини й нації, національна святиця	Традиційний дискурс ЗМІ
«Шикарна жінка»	Уособлення краси, стилю, сучасних стандартів моди та споживання	Жіночі журнали, орієнтовані на «Cosmopolitan», «Vogue»

У дисертаційному дослідженні Т. Кравець, яке стосується ГС (гендерних стереотипів) у мові ЗМІ, до основних класифікацій додано й стереотип щодо зовнішності чоловіків і жінок, оскільки вони закріплюються в спеціальні стереотипні мовні кліше, які через текст, уживання паремій, інтертекстуальних вкраплень, використання елементів розмовного стилю створюють сучасні уявлення про образи чоловіків і жінок [79]. Такі елементи частотні і в художніх текстах. Наприклад: *«Повнява жінка, дружина довготелесого (того, що в майці) комфортно відчувається в трусиках-танга чи стрінгах і в верхній частині купальника, на два розміри меншій від необхідного. Груди завбільшки з кавунчики “леді” дивом тримаються за двома трикутниками на шнурках, усе здається, ось-ось випадуть, коли вона нахиляється над столом, нарізаючи хліб, передаючи тарілку з маринованим перцем. Вона у прайді **альфасамиця**»* (Вдовиченко Г., с. 193-194); *«Він, мій чоловік, був відомим драматургом. Поглянь лише, який він гарний з цим моноклем, з метеликом... Справжній **аристократ**, хоча вийшов, як тоді казали, з самих “низин”. Таких називають “самородками” і дивуються, звідки взявся талант у хлопчиська з робітничої родини»* (Роздобудько І., с. 137)

Справжні гендерні стереотипи – це узагальнені уявлення, які реально існують у суспільстві та базуються на спостереженнях, традиціях і культурних нормах. Вони ґрунтуються на соціальних та біологічних відмінностях між чоловіками та жінками та відображають специфічні ролі, поведінку й характеристики, які, як вважається, притаманні представникам обох статей. Наприклад, існують уявлення про те, що жінки повинні займатися вихованням дітей, а чоловіки – забезпечувати сім'ю, або що жінки мають більшу емоційну чутливість, а чоловіки – фізичну силу. Незважаючи на те, що такі стереотипи можуть мати часткове підґрунтя в біології, вони часто застосовуються до всіх індивідів однієї статі, не враховуючи індивідуальні відмінності.

Водночас справжні гендерні стереотипи не завжди відображають точну реальність, оскільки в житті можуть виникати значні варіації, що не відповідають загальним уявленням. Наприклад, не всі жінки характеризуються

високою емоційною чутливістю, так само як не всі чоловіки відзначаються значною фізичною силою. Наприклад, жінки також спрямовані на лідерство та можуть мати чоловічі риси в характері: *«Бо я таки потроху вичилась, цілеспрямовано і уперто, робити все краще за всіх – скакати через вірьовочку, ловити м'яча, їздити на двохколісному велосипеді...»* (Забужко О., с.186); *«Дарка вже мала за собою біографію, цілком гідну майбутнього кримінального або політичного лідера (межа між цими двома, як відомо, вельми плітка й визначається не вдачею, а обставинами)»* (Забужко О., с. 40).

Проте справжні стереотипи мають соціальний підтекст і інколи закріплюються в суспільних нормах, підтримуючи традиційні ролі чоловіків і жінок.

Уявні гендерні стереотипи – це спотворені або ідеалізовані уявлення про чоловіків і жінок, які не завжди відповідають реальним соціальним практикам. Вони відображають ідеї про «ідеального» чоловіка чи «ідеальну» жінку, наприклад, що всі жінки мають бути турботливими матерями, а всі чоловіки – емоційно стриманими. На відміну від «справжніх» гендерних стереотипів, ці уявлення не мають об'єктивного підґрунтя й формуються переважно під впливом культурних, історичних та психологічних чинників. Розуміння відмінності між справжніми та уявними гендерними стереотипами є важливим для критичного аналізу гендерних норм і сприяє просуванню рівності у суспільстві. Прикладом уявних гендерних стереотипів є переконання, що жінки повинні бути турботливими домогосподарками, а чоловіки – головами сімей і основними годувальниками: *«"Неможливо, – категоричним тоном відрізав він. – Ніколи не задивлявся на інших жінок. Зберігаю вірність перед Господом своїй єдиній дружині, пані Торновій. Хоча в певнім сенсі цей хлопчик – навіть більше, ніж син мені!» – вигукнув він із надмірним запалом і, вставши з-за столу, підійшов до мене впритул»* (Андрухович С., с. 179); *«Тобто? Яка у неї професія? – Ніякої. Домогосподарка вона. Все життя працювала вдома»* (Андрухович С., с. 225).

Така картина світу не лише ігнорує численні варіації індивідуальних можливостей і бажань, але й обмежує соціальні можливості для обох статей. Уявні стереотипи можуть обмежувати вибір професій, освітніх можливостей та навіть особистих взаємин, оскільки очікування стосовно поведінки та ролей людини у суспільстві визначаються її статтю, а не індивідуальними якостями.

Характерні риси, що визначають відмінності між статями, які можуть мати або не мати значення для фізичної й психічної будови людини, не існують поза політичною теорією та практикою, а формуються під їхнім впливом. Політика при цьому розуміється не лише як мобілізація сил для досягнення певної мети, а й як явище, що стає можливим завдяки апеляції до уяви та фантазії [Гендерний підхід: історія, культура, суспільство, 2003, с. 237].

Прийнято вважати, що гендер функціонує як механізм домінування маскулінного в суспільстві та підпорядкування чи маргіналізації фемінного. Це безпосередньо відображається на соціальній стратифікації та знаходить вираження у дискурсивній (мовленнєвій) поведінці особистості.

Найвідомішими представниками підходу чоловічого домінування є Дейл Спендер (Dale Spender) та Памела Фішман (Pamela Fishman). У своїх дослідженнях вони аналізують мовлення жінок у взаємозв'язку з мовленням чоловіків, підкреслюючи, що гендерні відмінності у мовній поведінці зумовлені домінуванням чоловіків над жінками в різних сферах суспільного життя [44]. Патріархат – «в римському праві – “влада батька” над всіма іншими членами родини, що є юридично недієздатними. Одне з центральних понять теорії гендеру. Сформульоване у межах теорій фемінізму. Патріархат визначається як сімейна, соціальна, ідеологічна та політична система, у якій жінка та жіноче (фемінне) завжди підпорядковане чоловіку і чоловічому (маскулінному) [25, с. 50].

Таке трактування також досить частотне в сучасному українському художньому просторі, оскільки повага до батьків, матері і батька, властива українській національній картині світу, яка втілюється як в текстах художніх творів: *«За столом під виноградом – шестеро дорослих і троє дітей, чотири*

покоління. Гамірно, тіснувато і весело. Гомонять про буденне, передають хліб та салат через стіл. Галин тато почувається ватажком» (Вдовиченко Г., с. 52) (батько – ватажок родини), у фразеологічних одиницях і пареміях, наприклад: *Не навчив батько, не навчить дядько; Розумний батько в сина спитати не соромиться; Як не стане, то батько дістане, як не буде, то мати добуде Весільний (поса́джений, ста́влений і т. ін.) ба́тько/мати* та ін.

У патріархальному суспільстві формувалися стереотипні уявлення, згідно з якими чоловіки як голови родини мали бути агресивними, мужніми та працездатними, тоді як жінкам приписувалися доброта, покірність і орієнтація на домашню сферу. Як зазначає Оксана Забужко, у публіцистиці їй досі трапляються подібні уявлення: *«Одного разу Дарці потрапила на очі стаття якогось американського гендерного мудрагеля, де ледве не за аксіому стверджувалося буцімто хлопчики більше «competitive», а дівчатка, навпаки, біль-ше «cooperative»* (Забужко О., с. 209).

Проте, крім класичних стереотипів, в художньому мовленні останніх років маємо велику кількість стереотипів щодо чоловіків з яскраво вираженими негативними оцінками.

Вони стосуються **соціальної** поведінки: *бабій – «І от величезний стіл накрито на тридцять п'ять персон. У його центрі — таріль із оселедцем під «шубою». По ньому фаршированими яйцями, наче декоративною галькою по малиновій клумбі, викладено переконливе число «25». Двійка і п'ятірка. «Погано» і «відмінно». Нерозривне поєднання слабких і сильних сторін законного шлюбу. Це жарти друга сімейства **бабія** Михайла»* (Кононенко Є., с. 164); *безхатько – «Якось один дредастий **безхатько** випорнав у смітнику зо п'ять скляних пляшок і, дбайливо склавши у пакет, простягнув їх прокопченій майданним димом, але чистенькій Риті: на, тобі більше треба, для тих ваших коктейлів Молотова... Рита його обійняла»* (Карпа І., с. 107).

Негативна оцінка уже як оцінка стереотипів щодо жінок досить частотна в сучасних творах, хоч спостерігаємо і зміни в бік нейтралізації оцінки або її позитивізації.

Порівняємо: «Зате Філіп підсувався все ближче і ближче. Чути було і його дихання, і запах шкіри, і запах часнику з рота, хоча Рита ж наче їла тих самих начасничених равликів, що й він. Чорт, сердилася Рита, якого біса я брала його за руку? Ці мужики і ввічливу усмішку сприймають як сигнал «повний вперед», а якщо **баба зі Сходу**, то й поготів» (Карпа І., с. 115) (баба зі Сходу у значенні – повія); «Фольксваген» родом ледь не з 68-го року підскакував на кожній вибоїні. Хлоя скося зиркнула на **барабанищицю**, яка нескінченно строчила смски: ану, коли її вже знудить просто на новенький айфон?..» (Карпа І., с. 38) (дівчина, що постійно пише есемески) – негативна оцінка простежується як на семантичному, так і на словотвірному рівнях через вживання згрубілої форми лексеми та сцфікса *-иц-* для творення фемінітиву. Звичайно, окрему нішу займають приклади із класичними стереотипами щодо жінки зі світлим волоссям: «Совість, точніше страх виглядати аморально, скоріше був властивий чесному фермеру Альберту. Тому він щосили ховав Богдану від очей дорогої родини і тих односельців, які могли би цю родину поінформувати про його тісний зв'язок із підозрілою нетутешньою **білявкою**» (Карпа І., с. 146); «Однією рукою він тримав елегантний ціпок, другою притискав до себе цю **блондинку** в кумедному смугастому купальнику. Обоє сміялися. За їхніми спинами височіли пальми...». (Роздобудько І., с. 68).

Також негативна оцінка ужита до жінок, які мають справу з криміналом, або займаються обманом чи справами, які завжди осуджувались суспільством, або мають, на думку суспільства «поганий» характер: «Фелікс – щойно ця розлючена **фурія** над ним нависла – шмигнув, як мишеня, під канапу, а потім звідтіля шаснув іще кудись» (Андрухович С., с. 213); «Скільки ж можна! То одне, то друге! З лікарні та й знову в лікарню. Жодного дня без лікарів! Забагато білих халатів останнім часом. Зараз вони скажуть: це забій... Або: розтягнення сухожилля. Порадять перемотати ногу еластичним бинтом і дати спокій на три дні. Ще й глянуть із ледь помітною іронією, ото **панікерка**, мовляв. З найменшою дрібницею — одразу до лікарні» (Вдовиченко Г., с. 57–58); «Загасила цигарку і вирішила, що непогано було б провітрити кухню, а то

*ще хазяйці стукне у голову навідатися... І що тоді? Тільки відчинила вікно, як у коридорі задзеленьчав домофон. – Точно хазяйка! – засмутилася вкрай. – Дідько, та що ж я за **лузерка** така!»* (Дашвар Люко, с. 61); *«Яку палючу ненависть відчувала я до цієї жінки, яку відразу: це примхливе зверхнє обличчя, це дурнувате біле волосся, ця пещена шкіра; що за глупа безголова коза, що за набита дрантям манірна вертихвістка!»* (Андрухович С., с. 76).

Позитивна оцінка трапляється у висловленнях, де йдеться про професійні, людські якості жінки, яка займає лідерські позиції як в професійному, так і в соціальному плані: *«Упоралися з замовленням, і от уже зайшлося про новий фільм вітчизняного виробництва — усі його бачили, крім Галі, — сперечаються, що там не так, а що вдалося, і що можна було зробити краще. Люби **експертки** з будь-якого питання...»* (Вдовиченко Г., с. 294); *«Ох, як пані Адельця пахнуть! Як **князівна**, квітка, справжня **аристократка**! – Їмось відірвала розпухле обличчя від зіпсованої Аделиної сукні і зазирнула їй в очі. – Як би я хотіла бути схожою на пані! Що це за аромат, прошу пані?»* (Андрухович С., с. 200-201).

Суспільство прагне до гендерної рівності, зокрема через розширення мовних ресурсів шляхом уживання фемінітивів. Активізація та поширення таких форм має об'єктивні підстави: трансформація ролі жінки у всіх сферах соціального життя, зростання її активності та представленості у професійній сфері зумовили необхідність розширення системи номінацій для позначення жіночих професій та посад: *«Аделя тільки ще більше зблідла й люто блиснула на мене очима. Я вже добре знала цю її дитячу злість: очі вузькі, мов щілини, готові мене продірявити, уста, стиснуті в нитку, міжбрів'я зморщене, як у хижої кицьки. Аделя – **метальниця** ножів з цирку-вар'єте шевальє Ернеста Торна»* (Андрухович С., с. 74); *«Петро теж нахиляється ближче, щоб почути. Я зауважую, як змірює мене лихим оком пані Гелена Фестенбургова, одна з **організаторок** нашого міського аматорського театрального гуртка, як витончуються на нитку її нервові губи»* (Андрухович С., с. 21); *«У довготелесого купа запитань до Галі: — Я бачив, ви щось малювали?»*

Художниця? Ми, мабуть, колеги? Я наочну агітацію оформлюю у нас на комбінаті...» (Вдовиченко Г., с. 194).

Наступний поділ стереотипів – це абстрактні та конкретні.

Абстрактні гендерні стереотипи – це узагальнені уявлення про чоловіків і жінок, що зазвичай ґрунтуються на традиційних соціальних ролях. Приклади:

- чоловіки асоціюються зі силою, раціональністю, рішучістю, агресивністю, розумом: *«Доктор Анґер часто приводив додому студентів, щось їм пояснював, зачитував уголос уривки з праць Оуена та Фур'є про гігієну, Лістера про гнійні рани, з «Лекцій фізіології та патології нервової системи» Клода Бернара і найцікавіші статті з журналу «Archiv für Physiologie»; молоді люди жваво дискутували, та завжди шанобливо замовкали, коли промовляв їхній досконало витриманий **наставник**, і слухали його, мало не побожно вдивляючись у те, як від подиху, змішаного зі словами, ворухаються чорно-сизі кільця акуратної докторової бороди»* (Андрухович С., с. 96); *«Це був напад люті. Такі напади траплялися тепер досить часто. Йому несподівано захотілось вдарити її в обличчя. Бо він ніколи такого не робив – не бив жінку. Мабуть, таким чином він хотів помститися їй, іншій, котра так просто і жорстоко сказала, що більше його не хоче. А ще в нього майнула підступна думка, що ця – не заверецисть»* (Роздобудько І., с. 30):

- жінки сприймаються як емоційні, ніжні, турботливі, менш рішучі: *«Скільки ж можна! То одне, то друге! З лікарні та й знову в лікарню. Жодного дня без лікарів! Забагато білих халатів останнім часом. Зараз вони скажуть: це забій... Або: розтягнення сухожилля. Порадять перемотати ногу еластичним бинтом і дати спокій на три дні. Ще й глянуть із ледь помітною іронією, ото **панікерка**, мовляв. З найменшою дрібницею – одразу до лікарні»* (Вдовиченко Г., с. 57–58).

Такі стереотипи формують очікування щодо поведінки індивідів залежно від їхньої статі.

Конкретні гендерні стереотипи – це деталізованіші уявлення, пов'язані зі специфічними соціальними ролями або ситуаціями. Приклади:

професійна сфера: жінки традиційно ототожнюються із соціальною чи медичною діяльністю (виховательки, медсестри), чоловіки – з технічними або керівними професіями (інженери, директори, військові, охоронці): *«Прокушений до кістки палець повсякчас нагадує про себе, не доторкнутися. Залишиться вам шрам на згадку, каже чергова **медсестра**, вона вже знає про вчорашній випадок, що ж ви, як дитина...»* (Вдовиченко Г., с. 146); *«– А якщо я питаю не у тебе? У місцевих? Вони що мені скажуть? Що жодного разу не бачили твою невістку в місті? – заволав **полковник**»* (Дашвар Люко, с. 295); *«Цієї миті до гаража повернувся другий **бодігард**, який увесь цей час перевертав хату Гавани догори дригом»* (Дашвар Люко, с. 137);

сімейна сфера: жінка розглядається як основна опікунка дітей, а чоловік – як голова сім'ї, відповідальний за матеріальне забезпечення: *«Панна Зуза, дрібна і суха, спритна жіночка з хитрими очима, яка все пахкала малою люлькою і коли говорила, то тільки щоб виказати своє невдоволення всім і відразу, оповідала, пишаючись, що її покійний брат, заможний **господар**, витратив на будівництво вілли цілих сім тисяч корон»* (Андрухович С., с. 163); *«Маленька дівчинка у великому капелюшку посміхнулася мені у відповідь беззубим ротом. Натомість її огрядна **годувальниця**, від чиїх грудей нашіло затишним теплом, змірjala мене недовірливим поглядом так хижо, що я аж пирхнула»* (Андрухович С., с. 141–142). Але О. Забужко не сприймає таку роль жінки: *«... "дружина" (щось силуетно-блякле, стишене, обважніле – «жин-н», – з овстяною ходою, і ратом у цей рисунок, наче на непівських фотках, де на заднику – море, пальми й отвір для голови, – бац, моя вибухова ластика, моя стрімка, розгонисто-довгонога постать – злив-шись із нею слово «дружина» мовби й справді пригасило, злагіднило її гострі кути)»* (Забужко О., с. 108).

Обидва типи стереотипів обмежують особистісний розвиток, звужують спектр соціальних можливостей та можуть впливати на вибір життєвого шляху.

Їх критичне осмислення є необхідною умовою подолання гендерної нерівності та утвердження поваги до індивідуальності кожної людини.

Таким чином, узагальнемо характеристику стереотипів:

Тип стереотипу	Характеристика	Приклади	Позитивний вплив	Негативний вплив	Медіа та пострадянські моделі	Психологічний та когнітивний вплив
Справжні	Узагальнені уявлення, що базуються на реальних соціальних та біологічних відмінностях між статями	Жінки – догляд за дітьми, чоловіки – основні заробітчани; жінки більш емоційно чутливі, чоловіки – фізично сильні	Полегшують орієнтацію у соціальних ролях, забезпечують передбачуваність поведінки	Узагальнюють всіх індивідів однієї статі, закріплюють традиційні ролі, обмежують індивідуальні можливості	Пострадянські соціальні моделі: жінка – Берегиня, чоловік – головний годувальник; традиційна сім'я	Формують очікування щодо поведінки, впливають на самооцінку, сприяють емоційній адаптації в межах традиційних ролей
	Ідеалізовані або спотворені уявлення, що не обов'язково відповідають реальному життю	Ідеальна жінка – завжди добра мати; ідеальний чоловік – емоційно стриманий	Сприяють формуванню моральних та культурних орієнтирів	Нав'язують неприродні норми, створюють соціальні обмеження	Медіа-стереотипи: «жінка-ікона», «шикарна жінка», журнали моди, рекламні образи; ідеалізація ролі жінки та чоловіка в масовій культурі	Створюють когнітивні упередження, формують нереалістичні очікування, спричиняють психологічний тиск та стрес при невідповідності реальності
Абстрактні	Узагальнені, традиційні уявлення про чоловіків і жінок	Чоловіки – сильні, рішучі; жінки – ніжні, турботливі	Забезпечують швидку оцінку поведінки, економію мислення	Формують стереотипні очікування, обмежують розвиток особистості	Поширюються через літературу, фольклор, культурні наративи; відображають історичні та соціальні традиції	Сприяють автоматизації сприйняття та поведінки, полегшують міжособистісну комунікацію, але можуть блокувати критичне мислення

Тип стереотипу	Характеристика	Приклади	Позитивний вплив	Негативний вплив	Медіа та пострадянські моделі	Психологічний та когнітивний вплив
Конкретні	Деталізовані уявлення щодо конкретних ролей або ситуацій	Професії: жінки — медсестри, виховательки	Допомагають структурувати соціальні очікування та виконання ролей			
		чоловіки — інженери, директори Сімейні ролі: жінки — догляд за дітьми, чоловіки — фінансова відповідальність				

Наступний тип класифікації гендерних стереотипів на експериментальні та експресивні, стереотипи влади і стереотипи підпорядкування.

Тип стереотипів	Характеристика	Приклади якостей / ролей	Сфера впливу	Соціальні наслідки
Інструментальні	Орієнтовані на діяльність, досягнення цілей, професійні та суспільні ролі	Чоловіки: рішучість, логічність, конкурентність, керівництво Жінки: організованість, старанність, здатність до співпраці (у підтримувальній ролі)	Професійна сфера, кар'єра, економіка	Обмеження кар'єрних можливостей, гендерна сегрегація професій
		Чоловіки: стриманість, стійкість, емоційна «холодність» Жінки: емоційність, чутливість, співчуття, підтримка		
Експресивні	Зосереджені на емоційних та соціальних якостях, міжособистісних стосунках		Особисті стосунки, соціальна взаємодія	Тиск на чоловіків приховувати емоції; очікування від жінок постійної турботи та «емоційної праці»
Стереотипи влади	Формують уявлення про чоловіків як природних лідерів і носіїв авторитету	Чоловіки: керівники, організатори, рішучі, здатні до переговорів і	Соціальна ієрархія, політика, управління	Переоцінка чоловічого лідерства, дискримінація жінок у керівних

Тип стереотипів	Характеристика	Приклади якостей / ролей	Сфера впливу	Соціальні наслідки
		управління		позиціях
Стереотипи підпорядкування	Визначають жінок як допоміжних, підтримувальних суб'єктів у соціумі	Жінки: виховательки, помічниці, емоційна підтримка, турбота про інших	Родина, доглядова сфера, неформальні відносини	Обмеження доступу жінок до влади; заниження їхнього авторитету та самостійності

Така таблиця віддзеркалює **функційний поділ гендерних стереотипів**:

- інструментальні й експресивні → акцент на особистих і професійних якостях;
- влади й підпорядкування → акцент на соціальних ієрархіях і розподілі влади.

Наприклад, інструментальні: *«Він з'явився біля сміттєвих баків у середині лютого, і дядьки навіть подумали, що «міні-купер» з розряду того металобрухту, який хазяї просто кидають на вулицях столиці, бо утилізувати його дорожче, та одразу після вбивства, про яке комунальники дізналися від **двірнички** після восьмого березня, коли наступного разу приїхали забирати сміття, автівка зникла!»* (Дашвар Люко Галя, с. 195); *«Патологоанатом, чи хто цей здоровань? Як називається його професія? Дядько в халаті, у високих гумових чоботах, запитує: де ховатимете?»* (Вдовиченко Г., с. 149); *«"Ніжна Леда" тепер найвідоміша **артистка**. І не тільки **артистка**, а ще й – "громадський діяч", **депутат міськради**. Засідання, зйомки, передовиці в газеті, телефонні дзвінки...»* (Роздобудько І., с. 263);

експресивні: *«Що більше затятівська **банкіриша** протестувала, то більше Казидорівна утверджувалася у своїй думці»* (Дашвар Люко, с. 133); *«Випадковий чоловік до цього доклався, геть випадковий, бо якби познайомилися ближче, він міг би виявитись, скажімо, **занудою**, або, наприклад, **скнарою**»* (Вдовиченко Г., с. 324); *«У такі хвилини, а вони повторюються чи не щотижня, я перетворююсь на **янгола**, на **сестру милосердя**, на **мамцю-вдупудуйку**»* (Тарасюк Г., с. 14); *«Атож, тоді вони*

щастя і чинів шукали, тепер – няньку, годувальницю, безкоштовну масажистку, жилетку – поплакатись на предмет радикуліту-простатиту, кольок у лівому боці та хронічного безсоння» (Тарасюк Г., с. 16);

влади й підпорядкування: *«Чоловік **поблажливо спостерігав** за нею, гадаючи, що вона хоч і молода, але далєбі не з легковажних. Радше з тих затурканих життям, одурілих від злиднів і самотності жінок, якими в наші дні хоч гать гати»* (Тарасюк Г., с. 80); *«Мабуть, у минулому житті я був **тираном, ганебним деспотом чи завойовником**, коли так важко зараз відробляю свою карму...»* (Тарасюк Г., с. 62); *«А Йвасьо сівнувся і **скоцюрблений, жалюгідний, геть зовсім здрібнілий**, поплентався у сусідню кімнату, до свого ліжка»* (Тарасюк Г., с. 67); *«...вона раптом ні з того ні з сього затужила за своїм крученим-карлюченим, причмеленим, слабовільним і субтильним Крутовим і то так... “по-бабськи” вульгарно, примітивно, що з відчаєм усвідомила всю трагічну безперспективність на рідних, безмежно милосердних українських теренах не тільки фемінізму, а й власної долі»* (Тарасюк Г., с. 328).

Отже, гендерна система, що визначає взаємовідносини між чоловіками та жінками, становить невід’ємну частину культури кожного народу. Ієрархія статей і соціально закріплені ролі диктуються особливостями історичного розвитку та традиціями певної культури. Усі уявлення про «належне» для чоловіків і жінок, про їхні функції та ролі відображаються в національно-мовній картині світу, яка у різному ступені проєктується на всі рівні мовної системи. Гендерні відносини знаходять вираження у мові через систему мовних стереотипів, що накладають відбиток на мовленнєву поведінку особистості та на процеси її мовної соціалізації. Таким чином, мова постає своєрідним «дзеркалом» культури, у якому зберігаються й відтворюються її найтонші відтінки. Це й зумовлює можливість вивчення гендерних стереотипів крізь призму мови шляхом аналізу мовних одиниць і категорій.

2.3 Знижена лексика в творах постмодерністів як вияв мовних гендерних стереотипів

Постмодерна художня література початку 1990-х років, виходячи з андеграунду, активно відреагувала на соціально-історичні трансформації доби. Яскравим прикладом такого відображення стала «Московіада» Ю. Андруховича, у якій простежується особлива стилістично забарвлена лексична система. Саме цей роман став предметом наукових дискусій, адже його мовна характеристика пов'язана з широким використанням лексем зниженого стилю, що було новим явищем для української літератури.

У контексті проблеми функціонування жаргону та сленгу варто відзначити дослідження О. Стишова, Л. Ставицької, О. Тараненка та інших мовознавців. Вони наголошували на тому, що жаргон і сленг набули активного поширення не лише у розмовному мовленні, а й у художній літературі, публіцистиці, засобах масової інформації та навіть у політичному дискурсі. Зокрема, О. Тараненко підкреслює, що масове використання жаргонізмів з кінця 1980-х років стало ознакою колоквіалізації, субстандартизації та вульгаризації сучасної української мови. При цьому у мовну практику потрапляють елементи кримінального, молодіжного, божого, армійського, наркоманського, комп'ютерного жаргонів та мови шоу-бізнесу [165].

Таким чином, роман «Московіада» відображає не лише естетичні пошуки постмодернізму, а й реальні мовні процеси, що відбувалися в Україні на зламі епох, демонструючи взаємопроникнення літератури та розмовної культури.

До емоційно забарвленої лексики соціальних діалектів належать жаргонізми, арготизми, сленг та вульгаризми.

Жаргон (франц. Jargon – у XII столітті означало «незрозуміла мова; пташинна мова») – 1) мова певної соціальної чи професійної групи, що є відгалуженням загальнонародної і відрізняється від неї набором специфічних слів та висловів, які відображають спеціальні потреби та смаки цієї групи і включаються в жаргон, щоб зробити його незрозумілим для інших [6, 11].

У словнику за редакцією Р. Гром'яка, Ю. Коваліва визначення «жаргону» звучить наступним чином: Жаргон (фр. *jargon*, від галло-романськ. *gargone* — базікання) — мова, перемішана довільно дібраними або перекрученими формами слів, якою, переважно усно, користуються окремі соціальні групи людей (злочинці, картярі, міські вуличники тощо). Жаргонний характер притаманний також мовленню людей певного роду занять, професій, які фахову лексику і вислови переносять у побутову сферу, наприклад, військові, спортсмени, студенти та ін. Жаргонне мовлення властиве людям невисокої культури [90].

У монографії О. Стишова «Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі засобів масової інформації) [157] здійснено системне дослідження основних чинників інтенсивного розвитку словникового складу української літературної мови кінця другого тисячоліття на матеріалі мови підстилю засобів масової інформації другої половини 80-х-90-х років XX ст. Проаналізовано активні процеси в лексиці, зокрема поповнення її тематичних груп неологізмами та okazіоналізмами, явища пасивізації та активізації лексики, що перебувала на периферії лінгвальної системи, семантичної періорієнтації лексичних одиниць, зміни їхньої прагматичної оцінки. Значну увагу приділено словотворним інноваціям, джерелам нових запозичень, змінам у семантичній структурі слів — процесам, які характеризують сучасний стан поліфункційної літературної мови.

О. Стишов вказує, що не можна нехтувати психологічними чинниками, досліджуючи чинники лінгвального розвитку [157, с. 21]. До таких явищ він відносить табу, евфемізацію, жаргон, прагнення до гіперболізації, іронії, бажання висловити суб'єктивні почуття тощо.

Насамперед дослідник звертає увагу на низку чинників позамовного характеру, серед яких: демократизація всіх сфер суспільного життя; істотне послаблення або й повне припинення цензури та самоцензури; здобуття українською мовою офіційного статусу; трансформації в соціальній структурі українського суспільства; комунікативна доцільність і практичні потреби мовців; мовна мода; прагнення до пошуку нових засобів вираження.

Словник сучасних мас-медіа та художніх творів активно поповнюється словами, що за походженням належать до аргю, жаргонів чи сленгу (злочинного, жебрацького, музичного, молодіжного, військового, наркоманського тощо): наїхати, кидáли, лялька (стос ніби-то грошей), лох, мент, авторитет, туфта (нісенітниця), штука, тонна (тисяча). лимон (мільйон), прикид (одяг).

Деякі з названих слів поповнюють експресивну лексику літературної мови, зокрема *стеб/стьоб* (знущально-агресивне, до певної міри парадоксальне мислення, ставлення до чогось, відповідна поведінка), *відсидка* (передешка, відпочинок, або тимчасовий сховок), *авторитет* (досвідчений злодій), *лялька* (гарненька дівчина), *дідівщина* (нестатутні стосунки в армії, спрямовані на приниження солдат і підпорядкування «дідам», тим, хто старший за званням або довше служить), *мент* (міліціонер), *прикид* (одежа, вбрання) тощо.

Варто зазначити праці Лесі Ставицької щодо вивчення і термінологічного розмежування жаргону і сленгу та їх функціонування в українській мові.

Дослідниця аналізує динаміку соціолектів української мови упродовж XIX – початку XXI століття, об'єктом соціолінгвістичного аналізу обираючи українські арготичні системи XIX ст., а також бурсацько-семінарський жаргон. Авторка трактує основні соціолекти (кримінальний, молодіжний, професійний жаргони) як лінгвальні феномени, що структурують відповідні мовні картини світу та унаочнюють когнітивні механізми пізнання дійсності й людини певним соціумом. У дослідженні розкрито соціокомунікативні, соціофункціональні та національно-мовні аспекти сучасного жаргоновживання, а також простежено роль жаргонних субкодів у мовному побуті сучасного українського міста.

У «Короткому словнику сучасного українського жаргону», укладеному докторкою філологічних наук, професором Лесею Ставицькою [151], зібрано лексику різнотипного соціального походження, а також одиниці розширеного вживання, які поповнили (жаргонізовану) розмовну мову. Словник подає значення слова, його соціальну та стилістичну характеристику, а також короткий етимологічний коментар. Загалом видання налічує понад 3200 слів і 650 стійких словосполучень. Таким чином, дослідження Л. Ставицької не лише

репрезентують розвиток і функціювання українських соціолектів, а й відкривають ширші перспективи для вивчення мовних процесів у взаємозв'язку з соціокультурними чинниками. Зокрема, вони засвідчують, що мова є чутливим індикатором суспільних трансформацій, відображаючи зміни в ціннісних орієнтаціях, комунікативних практиках і соціальних ролях. Саме ця властивість мови дає змогу розглядати її як надійний інструмент у дослідженні гендерних стереотипів, адже останні закріплюються й відтворюються у мовній практиці поряд з іншими соціальними уявленнями.

Неприродно «очищена», відфільтрована мова більшості українських художніх творів радянської доби поступово втратила свою привабливість для читача. Саме тому своєрідний «вибух» ненормативної та маргінальної лексики в новітній українській літературі варто розглядати як закономірну реакцію на десятиліття мовного пуризму та жорсткої цензури. Одним із провідних гасел сучасних письменників стає прагнення відтворити «живе мовлення» — писати так, як насправді говорять, а не так, як «належить» говорити за нормативними приписами. Це зумовлює широке використання у художніх текстах жаргонізмів, професіоналізмів, просторіччя, а іноді й відвертої нецензурної лексики.

Зазначений процес безпосередньо корелює з трансформацією мовних і культурних стереотипів. Уводячи до художнього тексту жаргонізми та елементи «ненормативу», література не лише віддзеркалює реальне мовне середовище, а й руйнує усталені уявлення про «правильне» чи «належне» мовлення. Аналогічна тенденція простежується і в гендерній площині: деконструкція мовних табу супроводжується критикою та переосмисленням уявлень про «жіночі» та «чоловічі» мовні практики. У такий спосіб мова художніх творів постає не лише відображенням культури, але й простором активного перегляду гендерних ролей і соціальних очікувань.

Як зазначає О. Тараненко, «використання стилістично зниженої лексики, елементів субстандартних шарів мови як джерела мовного реалізму ... простежується переважно в художній прозі і відбиває прагнення автора

озвучити своїх героїв тією мовою, якою вони спілкуються в реальному житті, і навіть більше того – самому творити тією мовою, яку він чує» [165, с. 36].

З огляду на те, що реальна соціальна база функціонування української літературної мови залишається відносно вузькою як у сільському, так і в міському середовищі, у художній прозі активізувалося використання елементів просторіччя, зокрема вульгаризмів, «суржику», діалектної мови. Особливо це простежується у творах на міську, армійську, спортивну, пригодницьку, детективну та інші теми. Важливе місце серед таких елементів займає жаргонна лексика, поява якої зумовлена не лише художніми завданнями, а й посиленою увагою літератури та журналістики до так званого «соціального дна».

Жаргонізми, за спостереженням дослідника, дедалі частіше стають основою мовної організації сучасних творів. Їх використання набуло масового характеру не лише в художній літературі, а й у ЗМІ та навіть у політичному дискурсі. Найактивніше функціонують елементи кримінального (злочинського, тюремного, табірної), молодіжного, босого, армійського жаргонів, а також лексика наркокультури, комп'ютерного середовища, шоу-бізнесу. У їх складі переважають русизми та нова хвиля англо-американізмів. Особливо помітним є вплив кримінального жаргону, який справив значний вплив на мовну картину сучасної України.

Усе це сприяє подальшому вдосконаленню та урізноманітненню виразально-зображальних можливостей української літературної мови, зокрема у відтворенні мовлення тих соціальних груп, які послуговуються українською нелітературною мовою або неукраїнською. Водночас, як застерігає О. Тараненко, інші способи «вирішення» цієї проблеми залишаються радше паліативними, оскільки об'єктивно закріплюють за українською мовою роль засобу обмеженого суспільного функціонування, хоча вже й не лише «мови для домашнього вжитку» чи для зображення селянського життя [165, с. 26].

Мірилом емоційної насиченості тексту є, зокрема:

- масове використання стилістично знижених та субстандартних мовних одиниць, що засвідчує прагнення до мовної розкутості та своєрідної бравури;
- застосування стилістики пародіювання й іронічного висміювання тих тем, про які традиційно було прийнято говорити якщо не у шанобливому, то принаймні у нейтральному тоні.

У цьому контексті варто розрізняти поняття *емоційність*, *експресивність* та *емотивність*. Під емоційною лексикою розуміють слова, що слугують безпосереднім засобом вираження почуттів і настроїв людини. У її складі виділяють такі групи:

1. слова, що прямо називають почуття (*любов, ненависть, радість, жах, покора* тощо);
2. слова, значення яких містить оцінку явища чи предмета (*хороший, поганий, жахливий, чудовий* та ін.);
3. слова, у яких емоційне ставлення виражається граматичними засобами – суфіксами та префіксами (*кошенятко, вітрюга, бабуся, малесенький* тощо).

Експресивність (від лат. *expressio* – вираження, *exprimo* – чітко вимовляю, зображаю) – це здатність мовної одиниці передавати експресію. Розрізняють два типи експресивності:

- **адгерентна експресивність** – набута висловом у певному контексті чи ситуації спілкування;
- **інгерентна експресивність** – внутрішньо притаманна мовній одиниці як елементу мовної системи.

Усі ці мовні засоби в художньому тексті реалізують **емотивну (експресивну) функцію мови** (від лат. *emotum* – збуджувати, хвилювати), яка полягає у вираженні почуттів, емоцій, переживань і передає суб'єктивну оцінку мовця щодо зображуваної ситуації.

У прагненні відійти від усталених мовних моделей Юрій Андрухович активно використовує лексику, яка ще не стала цілком звичною для

українського читача. Цей прийом викликає полярність оцінок критиків, оскільки відображає процес перебудови системи цінностей – естетичних, соціальних, моральних. Залучення експресивно забарвленої лексики у романі «Московіада» постає сміливим і показовим кроком, що сприяє переосмисленню дослідниками лексичної структури сучасної української мови та відображення в ній гендерних стереотипів, які стосуються того, що чоловіче мовлення може бути насичене зниженою лексикою, інвективами.

Найширше представлена у тексті «Московіади» група **лексики на позначення людини**, яка охоплює назви осіб із виразним оцінним забарвленням. Усередині цієї групи виділяємо кілька підгруп:

1. Назви чоловіка з негативною конотацією: *довболоб, мудило, мудодзвін, чмошник, шмаркач, падлюка.*

Такі номінації акцентують на принизливих характеристиках, відтворюючи грубувато-іронічне мовлення персонажів.

2. Назви жінки з негативним забарвленням: *профура, мандрьоха, фіндюрка, дура, сука, ведьма, епілептичка, криса, падлюка.*

Приклад: «Особливо ж приваблює цих фіндюрок поверх сьомий, де мешкають багаті члени. Мається на увазі, члени братніх письменницьких спілок...» (Андрухович Ю., с. 31). Цей шар лексики демонструє поєднання соціальної та гендерної маркованості.

3. Класифікаційні назви людей — одиниці, що водночас містять оцінний компонент і вказують на соціальну чи поведінкову категорію: *алкаш, гомік, зек, стукач, комуняка, фраєр, фан, дебіл, дрань, калмик, педараст.* Приклад: «Каптьорка прибиральників категорично зачинена – ясна річ, нині субота, і який дешевий дебіл тут сидітиме?» (Андрухович Ю., с. 35).

4. Назви недосвідченої або молодой людини, що передають фамільярно-грубе ставлення: *дєвочка, пацан, синуля, салабон, пісюха малолєтня.*

Приклад: «-Мілая дєвочка, – підкреслює Арнольд, відходячи убік» (Андрухович Ю., с. 3)

5. **Назви з нейтральним або позитивним забарвленням**, переважно у сфері дружніх звертань: *друган, камандір*. Приклад: «Єрмолайчик зробив спробу витягнути другана з ліфта і вкласти де-небудь по-християнськи...» (Андрухович Ю., с. 23).

Таким чином, лексеми на позначення людини в романі «Московіада» відзначаються високим ступенем експресивності й часто маркують соціальні, вікові чи гендерні характеристики персонажів. Домінування негативно забарвлених одиниць свідчить про настанову автора на сатиричне й іронічне зображення суспільного середовища, у якому функціонують герої.

Другою за кількістю лексем у тексті виявилася група **лексики, що характеризує риси людей, предметів та явищ навколишньої дійсності**. В межах цієї групи виділяються такі підгрупи:

1. **Назви, що характеризують живих істот із негативною оцінкою:** *зачуханий, прибацаний*. Приклад: «Улітку він покидає свій завошений, зачуханий, свій задрипаний Партизанськ чи Мухоморськ, місто хіміків, і вирушає на завоювання ...» (Андрухович Ю., с. 23).

2. **Назви, що характеризують неживі предмети чи явища з негативною оцінкою:** *забімбаний, лажовий, задрипаний, задрочений, зачмелений*. Ці одиниці підкреслюють неповноцінність, непрезентабельність чи абсурдність об'єктів у світі роману.

3. **Оказіональні топонімічні прикметники з негативною конотацією:** *зачепилівський, зателепенський, замудонський, дзержинох[...]/ський*. Використання таких утворень демонструє авторську гру з мовною системою та створює сатиричний ефект.

Таким чином, група «якісна оцінка» у романі Андруховича функціонує як засіб **високої експресивності**, що передає оцінку героїв та оточення, а також створює сатиричний і іронічний ефект. Переважання негативно забарвлених лексем підкреслює критичне ставлення автора до соціального середовища та конкретних явищ навколишнього світу.

Широко представленою в тексті є **група сленгізмів та жаргонізмів**, конотативне значення яких здебільшого **негативне** або пов'язане з проявами злочинної чи асоціальної поведінки однієї людини щодо іншої. Ця група включає такі підгрупи:

1. **Слова зі значенням «хитрувати», «обманювати», «брехати»:** *блефувати, брати на понт, знати, намахати*. Вони відображають дії, спрямовані на введення іншого в оману, маніпуляцію або соціальний обман.

2. **Слова, що позначають більш-менш агресивні дії людини:** *шуганути, дістати, залупатися, пашталакати*. Ці одиниці передають фізичні чи вербальні прояви насильства, конфліктності або приниження. Приклад із тексту: *«Тепер вони сидять собі в тебе, усі втрбох, курять попанськи, пашталакають та гигочуть. Піки позапухали...»* (Андрухович Ю., с. 39).

Використання сленгізмів і жаргонізмів у романі дозволяє автору **передати мовну гендерну тавтентичність персонажів**, відтворити соціальний контекст та створити атмосферу живої мови, що включає елементи кримінальної, молодіжної та побутової культури. Ця лексика підкреслює **емоційність, грубість і реалістичність спілкування**, а також виконує експресивно-оцінну функцію.

Таким чином, група «якісна оцінка» у романі Ю. Андруховича функціонує як засіб **високої експресивності**, що передає оцінку героїв та оточення, а також створює сатиричний і іронічний ефект. Переважання негативно забарвлених лексем підкреслює критичне ставлення автора до соціального середовища та конкретних явищ навколишнього світу.

Досить розгалуженою порівняно з літературною мовою виступає група на позначення статевого стосунків.

Структурована таблиця лексики з «Московіади», що відображає сленгізми, жаргонізми та емоційно-забарвлені лексеми:

Група лексики	Підгрупа / Семантична категорія	Приклади лексем	Конотація / Оцінка	Приклад з тексту
Людина / Назви людей	Чоловіки з негативною оцінкою	довболоб, мудило, мудодзвін, чмошник, шмаркач, падлюка	Негативна	—
	Жінки з негативною оцінкою	профура, мандрьоха, фіндюрка, дура, сука, ведьма, епілептичка, криса, падлюка	Негативна	«Особливо ж приваблює цих фіндюрок поверх сьомий...» [3]
	Класифікаційні назви	алкаш, гомік, зек, стукач, комуняка, фраєр, фан, дебіл, дрань, калмик, педараст	Негативна / соціальна категоризація	«Каптьорка прибиральників категорично зачинена...» [3]
	Молоді / недосвідчені	девочка, пацан, синуля, салабон, пісюха, малолітня	Грубовато-фамільярне	«— Мілая девочка, — підкреслює Арнольд...» [3]
	Нейтральні / позитивні	друган, камандір	Позитивна / звертання	«Єрмолайчик зробив спробу витягнути другана з ліфта...» [3]
Якісна оцінка	Живі істоти	зачуханий, прибацаний	Негативна	«Улітку він покидає свій завошений, зачуханий...» [3]
	Неживі предмети / явища	забімбаний, лажовий, задрипаний, задрочений, зачмелений	Негативна	«...свій задрипаний Партизанськ чи Мухоморськ...» [3]
	Топонімічні прикметники	зачепилівський, зателепенський, замудонський,	Негативна	—

Група лексики	Підгрупа / Семантична категорія	Приклади лексем	Конотація / Оцінка	Приклад з тексту
Сленг / жаргон		леніноб[...]ський, держинох[...]ськи й		
	Позитивні / запозичення	дарагой, кльовий	Позитивна	«— О, уже відмився, дарагой?» [3]
	Хитрування / обман	блефувати, брати на понт, гнати, намахати	Негативна	«...пашталакають та гигочуть...» [3]
	Агресивні дії	шуганути, дістати, залупатися, пашталакати	Негативна	«...пашталакають та гигочуть...» [3]
Сексуальна лексика	Роль чоловіка	відпірхати, довбати, ставити, шпокнути	Експресивно-нейтральна / сексуальна	«...словесний секс. Наші статеві зносини злягалися у розмовах» [3]
	Роль жінки	давати, откусіть, повертітися	Експресивно-нейтральна / сексуальна	«...словесний секс...» [3]
	Статевий акт	палка, злягатися	Експресивно-нейтральна / сексуальна	«Наші статеві зносини злягалися у розмовах» [3]
Правоохоронна лексика	Органи	лягавка	Негативна / розмовна	—
	Особи	лягавий, мент, мілітон, мусор	Негативна	—
Лексика розумових процесів	Діяльність / мислення	врубатися, сікти	Нейтральна	—
Алкогольна сфера	Процеси споживання	вмазати, дьорнути, кірнути, налятися бухлом, хляти	Негативна / жаргонна	«...я й трохи можу водяри принести...» [3]
	Назви напоїв	бухло, водяра, біла, КВН	Нейтральна / жаргонна	—
	Люди в стані сп'яніння	алкаш	Негативна / жаргонна	—

Характерною особливістю «Московіади» є наявність внутрішньої синонімії експресивно-забарвленої лексики. По-перше, Юрій Андрухович часто вживає абсолютні синоніми для позначення одного й того ж явища, наприклад: *кайф*, *драйв* – як синоніми до *насолада*. По-друге, поряд із сленгізмами, жаргонізмами та вульгаризмами нерідко з'являються літературні відповідники, що дозволяє більш точно передати значення: наприклад, «зрозуміти» – «врубатися», «мандрівні дівчата» – «мандрѡхи».

Експресивну лексику автор вкладає у мовлення представників різноманітних соціальних груп, серед яких найпоширенішими є студенти, соціальне дно, письменницький бомонд, а також представники інших національностей. Характеризуючи рівень освіти персонажів, можна відзначити його різноманітність: від прибиральниці-епілептички до студента-письменника. Варто зауважити, що мова окремих персонажів не є перенасиченою сленговою чи вульгарною лексикою; навпаки, автор використовує її для створення образу певного соціального середовища, наприклад студентського чи «алкогольного», де спостерігається нагромадження експресивних елементів.

Емоційно-забарвлена лексика у художньому тексті виконує кілька функцій:

1. **Номінативна функція** – полягає у найменуванні специфічних явищ, предметів або дій, для яких у літературній мові відсутні окремі лексеми. Наприклад: «*брати на понт*» – обдурювати, примушувати людину повірити в щось неіснуюче та, провокуючи її, спрямовувати на потрібну поведінку;

2. «*гнати*» – звинувачувати людину у тому, чого вона не робила; «*салабон*» – людина, що потрапила у нове середовище і ще не знайома з його звичаями та законами;

3. «*прикид*» – 1) одяг, здебільшого відомої фірми; 2) рідше – загальний зовнішній вигляд.

2. Характеристична функція – емоційно-забарвлена лексика виступає засобом мовної характеристики середовища, в якому перебуває герой, або характеристикою самого персонажа, відтворюючи специфіку мовного

колективу. У цій функції виділяються два підтипи залежно від оповідної перспективи:

а) **Розповідна манера від першої особи (Ich-Erzählung)** – мовлення оповідача передає його емоційне ставлення до подій та персонажів:

«-Он, бачиш, на трубі? Ефа! – Тобі робиться нестерпно смішно, аж умліваєш від реготу.- Ефа! Молода ефа! Он вона, сучара!.. – Тебе аж трусить від реготу. – Це ізоляція, кретине, – каже вона так тихо-тихо і починає тебе цілувати» (Вдовиченко Г, с. 7).

Мовлення другорядних персонажів у цьому випадку більш жарганізоване, ніж мовлення головного героя-оповідача.

б) **Оповідна манера від третьої особи (Er-Erzählung)** описує події та середовище, акцентуючи на деталях, що створюють емоційне забарвлення тексту:

«... запахи – букет гуртожицького існування, аура кухонь і сралень, з подальшими міазмами загаченого сміттєпроводу, перегарів (...) Шиплять пательні, брязкають відра, ключі, гунають двері. Бо, зрештою, сьогодні субота, і лекцій нема, і жодне падло не змусить мене робити щось таке, чого я не схочу. І пішли вони всі...» (Андрухович Ю., с. 70); *«Отак поступово ти входиш у дійсність, пам'ятаючи, що гарячої води може й не бути, що профура з 303-ї ночувала не в 727-й (...), а в 729-й, що хтось із чеченів (...) відмагуляв учора в ліфті Яшу...»* (Андрухович Ю., с. 69).

Головний герой твору Ю. Андруховича – студент Отто фон Ф., що проживає у гуртожитку. Для нього використання емоційно-забарвленої лексики в мовленні природне і вмотивоване. На позначення певних предметів, явищ, процесів навколишньої дійсності він просто не може віднайти потрібних літературних слів, оскільки їх місце в його свідомості (із- за впливу середовища, в якому він мешкає) заступили жаргонізми та сленгізми. Використання у тексті жаргонізмів, арготизмів, сленгу, просторічної, лайливої та жаргонної лексики є не тільки важливим засобом характеристики кожного окремого персонажа, а й завдяки вживанню стилістично забарвленої лексики

низького стилю письменник намагається намалювати типову картину мовлення молоді кінця 80-х – початку 90-х років XX століття;

3. Оцінна функція, яка полягає у відтворенні за допомогою сленгу ставлення оповідача до людей, предметів та явищ, що його оточують, причому «ставлення це переважно негативне (презирливе, зневажливе, іронічно-скептичне) [14].

*«Сапожок» виявився пасткою (...) для **дурних корів**, які бозна-чого приперлися до цього бедламу»* (Андрухович Ю., с.82).

*«Новокаїн (...) з **епілептичкою** Василісою (четвертий курс, семінар божевільних) (...) здебільшого влаштовує ночівлю в душовій або в сушці. Кажуть Василіса била його по голові паяльною лампою (...)– по вулицях він пересувається **забімбаною постапоплексичною** ходою»* (Андрухович Ю., с. 82).

Оцінну функцію виконують насамперед прикметники та прислівники, наприклад: *«забімбаною постапоплексичною ходою», «зачмелений відвідувач», «свій завошивлений, зачуханий, задрипаний Партизанськ чи Мухоморськ», «дебільний світ», «лажовий пейзаж», «б[...]ській країні», «запльованих і задрипаних душових», «лірик просто-таки збараніло від щастя кричить»* (Андрухович Ю., с. 46).

Рідше іменники та дієслова: *«ця бабнота», «який це драйв», «друган з ліфта», «рабовласницьке кодро», « як сказав би поет Єжєвікін, й[...]нувся», «притарабанити для друзів».*

Характерним явищем є те , що в тексті «Московіада» негативній оцінці «піддаються переважно предмети та явища, пов’язані з тоталітарною системою. Окрім того, оцінна характеристика персонажів перебуває у двох руслах: негативному та позитивному, що виражається у таких сполученнях: *«кльова діваха», «само собейшн»,* та ін.;

4. Емоційно-експресивна функція. Емоційно-експресивна лексика у художніх творах часто застосовується задля надання висловлюваному змісту

емоційності та експресивності, увиразнення характеристик, посилення впливу на читача.

Мова «Московіади» служить засобом відтворення почуттів героя.

« - *Ти що, не врубався, **камандір**? Довго не буду – птурсом туди й назад ...*» (Андрухович Ю., с.11), виражає переконання у правильності своїх дій.

Письменник шукає найекспресивніші засоби мови, нестандартні слова та вирази, «що стоять на межі літературної лексики і за своїми значеннями наближаються до вигуків та підсилювальних часток» [14]: *о'кей, блін, йолки-палки, на фіг* тощо.

«-*Во, блін, нажрался!* – з легкою заздрістю каже, похитуючись, дама в обпіяних панчохах» (Андрухович Ю., с.75). Використання цього виразу висловлює негативізм, що перекликається із заздрістю;

5. Сатирична функція. У художньому тексті емоційно-експресивна лексика може виступати засобом створення комічного на сатиричного ефекту. Це відбувається, як правило, тоді, коли сленгізм, жаргонізм чи вульгаризм поставлено у невідповідний контекст, внаслідок чого поєднуються різношарові стилістичні елементи з іронічним забарвленням гендерно маркованих лексем:

«*О Руслане Прекрасний, говорив ти, як віджалую твою загибель, брате мій?! Ти був безстрашний, ти звик у всьому бути першим, ти мав безліч стрибків з парашутом! Тебе кохали всі знайомі дівчата, а незнайомі лягали тобі під ноги! І, якби я був **гоміком**, то за всяку ціну жадав би **переспати** з тобою, брате мій! Що ж ти наробив, Руслане переможний, на кого покинув цей **дебільний** світ, де бракує досконалих, як ти, створінь?!*» (Андрухович Ю., с. 51).

Нагромадження великої кількості топонімічних назв, високо-поетичних звертань у поєднанні із словами емоційно-забарвленої лексики також створюють іронічний ефект:

«*Ваша Королівська Милосте, – звертаюся до нього, сповнений шацунку, Володарю й Управнику Руси-України, Великий Князю Київський і Чернігівський, Королю Галицький та Волинський, Господарю Псковський, Перемиський та*

*Козятинський, Герцогу Дніпродзержинський, Первомайський та Іллічівський, Великий Хане Кримський та Ізмаїльський, Бароне Бердичівський, Обидвох Буковин та Бессарабій, а також Нової Асканії та Каховки Зверхнику, Дикого Поля та Чорного Лісу Архисеньйоре, Козаків Донських, Бердянських та Криворізьких Гетьмане й Покровителю, Гуцулів і Бойків Невсипуций Вівчарю, Пане Всього Українного з татарами й печенігами включно, а також з малохохлами та салоїдами, з усіма молдаванами і манкуртами, в Землі Нашій Суцими, Великої та Малої Слобожанщини, а також Внутрішньої та зовнішньої Тьмутаракані Патроне та Пастирю, нащадку преславного роду тисячолітнього, словом, Монарше наш пишний і достойний, Ваша Милосте,(...) не образить ані комашки **гівняної**, нікчемної... – це ж треба так продаватися. **Безпардоно**, нахабно, цинічно» (Андрухович Ю., с. 43–44).*

Водночас значна частина емоційно-забарвленої лексики у «Московіаді» набуває нових функцій, характерних саме для сучасної літератури: вона не лише передає реалії та характеристики персонажів, а й активно конструює комунікативний ефект, впливає на сприйняття читача, створює атмосферу соціального середовища та емоційного напруження. Тобто, на відміну від традиційної практики, коли емоційна лексика виконувала переважно характеристичну або сатиричну функцію, у тексті Андруховича вона поліфункціональна: одночасно номінативна, характеристична, емоційно-експресивна та часто іронічно-сатирична.

Таким чином, емоційно-забарвлена лексика виступає важливим засобом художньої репрезентації соціальних явищ, психологічного стану персонажів і специфіки мовного середовища, де знижена лексика є прерогативою маскулінного. Вона формує мовний портрет сучасного міського та молодіжного середовища, демонструючи, як зміни у культурно-соціальних практиках відображаються у мовній поведінці та літературній інтерпретації дійсності.

Емоційно-експресивна лексика займає провідне й вагоме місце у творчості Ю. Андруховича. Однією з характерних особливостей його письма є

запозичення та вдале поєднання лексем, що раніше вживалися переважно в усному мовленні.

У процесі дослідження виявлено тенденцію автора до використання вульгаризмів і сленгізмів для позначення «низьких» явищ та предметів навколишньої дійсності. Це зумовлено інтересом носіїв емоційно-забарвленої лексики саме до цих сфер дійсності та відсутністю в літературній мові достатньо розвиненої системи емоційно-експресивних слів.

Досліджуваний лексикон включає нейтральні, а також позитивно й негативно забарвлені одиниці. Серед останніх переважають негативні лексеми, особливо ті, що позначають риси людини, що свідчить про іронічно-скептичне ставлення автора до навколишнього світу. Сленгізми та жаргонізми здебільшого позначають конкретні поняття, абстрактна лексика зустрічається рідко. Часто одне й те саме явище репрезентується кількома мовними одиницями, що створює ефект внутрішньої синонімії.

Негативна емоційна забарвленість лексики переважає у тексті, причому більшість сленгізмів походить від українських коренів і є сучасними, новоствореними мовними одиницями. Провідна функція сленгу у прозі Ю. Андруховича – характеристична та емоційно-експресивна, спрямована на утвердження чоловічого.

Таким чином, аналіз експресивно-забарвленої лексики у прозі Ю. Андруховича дозволяє окреслити особливості використання нелітературних мовних шарів, функції, які вони виконують у художньому тексті, а також виокремити риси української зниженої лексики як органічної частини мовної системи. Це свідчить про активний розвиток української мови та її здатність відтворювати живу соціокультурну реальність.

Висновки до розділу 2

У межах лінгвістичних досліджень стереотип розглядається як елемент змістовної сторони мови, тобто як ментальне явище. Стереотип є особливою формою збереження знань і оцінок, виступаючи як концепт орієнтовної поведінки. При співставленні стереотипу з наївною картиною світу дослідники відзначають, що відповідність цього уявлення реальним властивостям об'єкта не є обов'язковою умовою його виникнення та функціонування. Таким чином, стереотипи виконують роль зберігачів немотивованих характеристик реалій, що мають значення для конкретної лінгвокультурної спільноти або цілісних культурних ареалів, об'єднаних єдиним культурним контекстом.

Стереотипи підлягають класифікації, особливо структуруються гендерні стереотипи, які в мові мають особливості вербалізації.

У контексті дослідження художньої прози важливо зазначити, що емоційно-експресивна лексика тісно пов'язана з формуванням та відображенням соціальних і гендерних стереотипів. Жанрово-стилістичні особливості тексту, зокрема використання сленгізмів, жаргонізмів та вульгаризмів, дозволяють не лише створити автентичне мовне середовище персонажів, а й простежити уявлення про «типові» чоловічі та жіночі ролі, очікувані поведінкові норми та соціальні функції статей.

Гендерна лексика в прозі Юрія Андруховича відображає багатовимірні аспекти взаємодії чоловіків і жінок у соціумі: це і назви осіб із додатковим оцінним значенням, і позначення рис характеру, і стереотипи поведінки. Зокрема, емоційно-експресивні одиниці часто несуть негативну конотацію, акцентуючи на соціальних або моральних відхиленнях, водночас демонструючи іронічно-скептичне ставлення автора.

Використання такої лексики дозволяє:

1. Виявляти та аналізувати гендерні стереотипи, закріплені у мові, через словникові одиниці та контексти їх застосування;
2. Простежувати різницю у представленні чоловічих і жіночих образів, що відображає соціальні уявлення та очікування суспільства;

3. Досліджувати взаємозв'язок між стилістичною забарвленістю лексики та комунікативними функціями тексту, зокрема її характеристичною, емоційно-експресивною та сатиричною роллю.

Таким чином, емоційно-експресивна та гендерна лексика стають не лише інструментом художнього відтворення реальності, а й засобом соціокультурного аналізу, дозволяючи оцінити трансформацію мовних і соціальних стереотипів у сучасній українській літературі.

Зміст другого розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Журенко Я. В. Лінгвістична репрезентація гендерних стереотипів у постмодерній художній прозі. *Мова і засоби масової комунікації на сучасному історичному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : м. Львів, 13–14 вересня 2019 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2019. С. 61–64.
<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054952.pdf#page=61>

2. Журенко Я. В. Якісні та кількісні відмінності в структурі лексико-семантичних полів назв чоловічої / жіночої статі в сучасній українській мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 2022. Вип. 21. С. 262–263.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>

3. Журенко Я. В. Вербалізація гендерних стереотипів у епістолярії сучасних письменниць (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Л. Таран). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 14. С. 47–48.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/1iZgxTFjmF6Dr2m4So2ipv-YyhjQ4PO9k/view>

4. Журенко Я. В. Поняття «гендерні стереотипи» як метамовна одиниця в теорії сучасної гендерної лінгвістики. *Термінологічний вісник: зб. наук. праць* / Відп. ред. І. А. Казимірова. Київ: Ін-т української мови НАНУ, Вип. 7. С. 92–99.

DOI: [10.37919/2221-8807-2023-7-11](https://doi.org/10.37919/2221-8807-2023-7-11)

<https://termvisnyk.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/11/2023/06/11.pdf>

5. Журенко Я. В. Стереотипізація жіночого і чоловічого як моральної норми поведінки в праці Івана Огієнка «Українська церква». *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет імені І. Огієнка, 2023. Вип. 20. С. 58–63.

DOI: [10.32626/2309-7086.2023-20.58-63](https://doi.org/10.32626/2309-7086.2023-20.58-63)

<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300153>

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В СУЧАСНІЙ ХУДОЖНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

3.1 Специфіка гендерних стереотипів у словниках знаків української етнокультури та української мови

Актуальним аспектом сучасної лінгвістичної гендерології є аналіз лексикографічних джерел з урахуванням гендерного підходу. Як зазначає О. Вороніна [33, с. 82], читання словників за принципом гіпертексту дає уявлення про ті ролі, норми та цінності, які суспільство приписує чоловікам і жінкам через системи соціалізації, поділу праці, культурні цінності й символи. Аналіз лексикографічних джерел у цьому контексті дозволяє з'ясувати, які поведінкові норми для чоловіків і жінок фіксуються у довідковому матеріалі, як осмислюються поняття маскулінного та фемінного, з якими фрагментами світу та тематичними сферами мовної картини світу вони співвідносяться.

Матеріалом для аналізу слугував словник-довідник: *«Знаки української етнокультури»* (автор – В. Жайворонок) [49] та *«Словник української мови»*, том 1, створений Д. Яворницьким [181].

Аналіз показав, що в словнику-довіднику: *«Знаки української етнокультури»* [49] Символи щодо чоловіків і жінок репрезентовані нерівномірно: головна увага приділена чоловічим лексемам, а жіночі подаються здебільшого як паралелі. Словник адресований широкому колу читачів, а не спеціалістам, тому він не містить детальної бібліографічної та географічної документації матеріалу.

«Словник української мови», том 1, створений Д. Яворницьким [181] містить слова, вибрані з текстів української літератури, символіка яких інтерпретується в межах словникових статей. Це видання розраховане як на учнів, так і на фахівців різних галузей – істориків, літературознавців, мовознавців тощо.

Тематика обох словників є надзвичайно широкою: явища природи (Вітер, Вир), рослини (Береза, Бузина), народний календар (Благовіщення), предмети праці, побуту та одягу (Пояс, Прялка), міфологічні персонажі (Кікімора, Водяник), страви (Млинці), просторові локуси (Межа, Міст) та ін. Основна мета цих лексикографічних джерел – подати читачеві уявлення про картину світу українців, про способи осмислення, категоризації й оцінки явищ дійсності, які були властиві носіям української етнокультури.

Гендерні уявлення й стереотипи є невід’ємною складовою світогляду давніх українців, тому реконструкція їхньої мовної картини світу обов’язково передбачає аналіз гендерного чинника як соціокультурного явища, пов’язаного з традиціями, обрядами та історією етносу. Для дослідження відображення гендерного аспекту в макроструктурі словників методом суцільної вибірки було проаналізовано корпус заголовних одиниць. Це дало змогу виділити кілька груп лексем, показових із погляду гендерної маркованості:

- **міфологічні персонажі чоловічої / жіночої статі** (*Водяник/Водяний/ Водан; Лісовик; Кікімора, Мокоша/Макоша/Макош/Цариця води/ Водяниця*);
- **календарні свята, пов’язані з іменами православних святих** (*Ілля, Кузьма й Дем’ян, Андріїв день, Миколай*);
- **назви міфологізованих професій і занять** (коваль, мельник, знахар/знахор/знахур,);
- **обозначення фізіологічних станів жіночого організму** (вагітність, пологи/злоги/полог/роди/родини);
- **назви предметів і символів, співвіднесених із поняттями маскулінне і фемінне**, які відображають соціально-культурні функції чоловіків і жінок (веретено, замок, макогін, ніж).

Частина слів має чітку гендерну референцію (наприклад, *вагітність, коваль*), інші – лише опосередковану, що з’ясовується при аналізі словникових статей. Так, у статті «*веретено*» наголошується, що цей предмет є жіночим

знаряддям: «робота з веретоном жіноче заняття» [49, с. 76], а Веретениця – міфічний персонаж жіночого роду [49, с. 76].

Кількісний аналіз засвідчив, що в макроструктурі обох словників культурні символи, персонажі та предмети, співвіднесені з поняттями маскулінного і фемінного, представлені доволі рівномірно, без виразних гендерних асиметрій.

Однак у мікроструктурі словників гендерний аспект стає більш помітним: опис культурних предметів майже завжди супроводжується коментарями щодо їхньої гендерної символіки (наприклад, байдак як «старовинний великий човен, на якому плавали (звичайно козаки)» [49, с. 24], або борона як ритуальний предмет [189, с. 24]). Для підтвердження наводяться етнографічні й фольклорні матеріали, а також прислів'я, приказки, загадки й тексти народних пісень.

Найбільш розробленою в словниках виявилася семантична сфера «материнство». У ній фіксується багата пареміологічна традиція, численні статті («вагітність», «пологи», «баба-повитуха, баба-пупорізка» тощо), що свідчить про високу **номінативну щільність** цього етнокультурного символу. Саме через материнство жінка могла самореалізуватися й здобути повагу в суспільстві.

Натомість семантичне поле «**батьківство**» представлено значно слабше: виховання та догляд за дітьми вважалися суто жіночою сферою, а чоловіки репрезентувалися передусім як господарі, добувачі та глави сім'ї – натрапляємо лише на лексему *батюк* у значенні *батька* та *батькович* [189, с. 16].

У Словнику Д. Яворницького натрапляємо на фемінітиви, не вживані в 11-ти томному СУМі. Наприклад, *абатиса*, *архварка* (*арфистка*), *баба валальська/баба повитуха*, також словотвірний ряд – *бабницький* (акушерський). Щодо іменників чоловічого роду натрапляємо на лексему *бабич* – монах, який мав дружину до вступу до монастиря [189, с. 7], *дивошуб* – сват [189, с. 186], *залицяльник* [189, с. 254] та ін.

Отже, як макро-, так і мікроструктура словників української етнокультури демонструє відображення гендерних стереотипів і приписів, що регламентували

життя, народну українську картину світу. Хоча у прямому вигляді авторські коментарі не виявляють виразної гендерної асиметрії, у культурологічному матеріалі простежуються стійкі уявлення про соціальні ролі чоловіка й жінки, зокрема домінування теми материнства як визначальної для жіночої ідентичності.

3.2 Надмірність тексту в жіночій прозі як ознака психолінгвістичної оцінної будови

Словниковий склад мови надзвичайно багатий і різноманітний, він нараховує сотні тисяч слів, але мовці в такому обширі порівняно швидко знаходять потрібні їм слова. Єдиним поясненням цього, зазначає О. Нечитайло, може бути системність лексики, адже пошук потрібного слова ведеться не в усьому словниковому складі, а в межах невеликої його частини – синонімічного ряду, у віднайденні і контекстуальних синонімів [119, с. 9]. Кількість та широта синонімічних рядів є показником словникового багатства.

Синонімічний повтор, що забезпечує змістову єдність тексту різних типів, ґрунтується на використанні слів, які належать до однієї частини мови та характеризуються повним або частковим збігом лексичних значень. Такий повтор реалізується у формі заміни одного слова іншим – більш конкретним (навіть одиничним) чи з ширшим, родовим значенням, – і природно інтегрується в оповідь.

До першого слова приєднується слово з додатковим відтінком значення. Звичайно, такі слова входять до одного синонімічного ряду. Такий тип нанизування лексем з однаковим чи подібним значенням властивий для представниць жіночого письма та несе оцінний характер. Напр.: *«У Країні літо. Спекта і пляжний сезон»* (Тарасюк Г., с. 57); *«Над Країною Козакією гуляла-шаліла хурделиця-сніговиця, наче п'яна з горя відьма-удовиця, ридала-реготала завірюха-метелиця, як молоденька-білесенька дівка-бісурканя, ходила плясом-вихилясом довкіл козаків, скуботала-лоскотала гострими-*

колючими кігтиками-нігтиками попід *кабатами-кунтушам* . *сардаками-кужухами*, цілувала в обледенілі вуса, в гарячі уста, манила у блуди, а коли вони не спокусилися на лакомство погане, пробиваючись уперед, заридала услід чи то голосом літописця пана Варцаби, чи опришка Марусяка...» (Тарасюк Г., с. 238); «Та насправді на душій моїй було **препаскудно**. Настільки **зле**, що хотілося товкти головою в стіну до власної **непритомності** чи й **смерті**» (Слоньовська О., с. 93); «Кому потрібний захисний **антураж-камуфляж**. Тому привезу перуки, окуляри та інші **прибамбаси**» (Тарасюк Г., с. 81); «Поправила **ручки-лозинки**, підсунула під рожеві п'яточки долоню...» (Тарасюк Г., с. 129). У стилістичному аспекті тавтологічні сполуки надають висловлюванню відтінку зіставлення чи порівняння з певним явищем, а також виконують функцію підсилення характерної ознаки. Разом з іншими видами повтору (лексичним, дейктичним, синтаксичним тощо) повтор синонімічно зближених слів або висловлень сприяє «...створенню відкритих періодичних утворень, особливістю яких є розгортання, посилення, наростання невинного мовного потоку» [72, с. 185]. Вони забезпечують послідовність руху думки, образність і виразність мови та її оцінність.

Наприклад: «—*Як життя, Констанціє? Як твої діти, внуки і правнуки? — Павлика Людмила зараховувала до правнуків.*

— *Нічого хорошого! Жити не хочеться! Всі в бігах! Павлик, як завжди в мене на голові. А ще й тиск стрибає, як ненормальний*» (Кононенко Є., с. 23).

Літературознавчий словник-довідник трактує повтор як найпростішу стилістичну фігуру, зумовлену емоційними та смисловими чинниками, яка вживається у фольклорній творчості, передовсім у народній пісні та поезії [90, с. 555].

Традиційне тлумачення стилістичного значення як чинника емоційної, експресивної, оцінної інформації уточнюємо та зазначаємо його як таке, що передає суб'єктивну позицію окремої особи, її ціннісні орієнтації, оцінку мовленому, тому на перше місце виходить проблема комуніканта, що надає оцінку повідомленню.

Спеціальне дослідження повторів важливе насамперед з тієї причини, що за своєю природою повтор – засіб вираження модальних значень, а також відіграє суттєву роль в організації діалогічних відношень у текстах.

Діалогічність трактуємо як значний чинник (тексто- та стилетворчий), який визначає функціонування та семантизацію стилістичних засобів.

Повтори як суб'єктивні емоційно-оцінні елементи художнього тексту отримують теоретичну інтерпретацію – прагматичну (реалізація авторської позиції, зумовленої мотивацією, ціннісними орієнтаціями; здійснення комунікативних намірів автора/авторки, його апеляцію до адресата/адресатки) та лінгвістичну (їх зв'язок із модусом).

Наприклад, у тексті роману Г. Вдовиченко «Пів'яблука» повтор виконує передусім естетичну функцію, постаючи художнім тропом або структурно-смісловою фігурою, що реалізується в кількох різновидах.

Різновиди повтору у романі Г. Вдовиченко

Тип повтору	Визначення	Приклад із тексту
Ампліфікація	Розширення, нагнітання однорідних (синонімічних) рядів слів чи конструкцій	«Троє чоловіків на вулиці повернули за ними голови, провели їх поглядами , один з них щось сказав, вони не розібрали що саме» (Вдовиченко Г., с. 159)
Анадиплосис	Підхоплення: слово, яким закінчується попереднє речення, починає наступне	« Кінь спізнювався . Це не прізвисько, Кінь – прізвище » (Вдовиченко Г., с. 21)
Рондо	Повтор у формі охоплення: слово з початку першого речення завершує друге	«Адже цифра – це не більше, аніж просто цифра » (Вдовиченко Г., с. 13)
Анафора	Винесення повторюваного слова на початок кількох речень чи фраз	«Її подружки просувалися угору , кожна своїми кар'єрними сходами ... А Магда за понад двадцять років роботи у видавництві просунулася лише на

Тип повтору	Визначення	Приклад із тексту
Епіфора	Повторення кінцевих елементів фраз або строф	<i>одну сходинку...»</i> (Вдовичеко Г., с. 115)
		<i>«У Монако... дозволено грати у казино лише іноземцям. Мешканцям Монако вхід туди суворо заборонено»</i> (Вдовичеко Г., с. 214)

Діалогічність та повтор тісно пов'язані, оскільки повтор не лише передає модальне значення, а є і засобом зв'язку між компонентами явного та уявного діалогів.

Залежно від наймісткішого компонента повтору, в прозі жінок-авторок сучасний українських текстів переважають групи синонімів, що: 1) служать виявом ступеня чи міри ознаки, якості чи стану: *«Однак, щоб увійти у творчий раж і **теперішній ритм** суспільно-політичного життя, не повторюватись і продовжити чітко основну лінію об'єктивної обсервації сучасності, пан Варцаба взявся перечитувати попередні записи»* (Тарасюк Г., с. 53); 2) характеризують інтенсивність дії чи стану: *«Наразі просвітленим козакам перехотілося **битися-сваритися**, захотілося **брататися-миритися** з усім світом-миром, й родичатися з ним, і бути з ним рівним, а не лиш, вибачайте за правду, йому **служити та дуни мити!**»* (Тарасюк Г., с. 160); *«Халла подумала, що їй **мариться**, а **серце затіпалося безпідставно**. За **мить** воно **забилося сильніше**, коли, повернувши голову вбік, звідки пролунало оте “Ма’!”, уздріла власного сина»* (Доляк Н., с. 81); *«...вона **знищує себе як професіонала**. **Обмежує себе, заганяє у прокрустове ложе нереалізованими можливостями**»* (Вдовиченко Г. 35); 3) виражають психічний чи фізичний стан героя: *«І Покукальський те відчував, **роздував воло, розпускав хвоста, величався, гад, як печеніг на кістках воїв-русичів**»* (Тарасюк Г., с. 151); *«Галина сприймала його гостинність як знак **бути уважною і не втрачати пильності**»* (Доляк Н., с. 16); 4) відрізняються характером дії чи ступенем її вияву: *«Такою **порожньою і осиротілою** корчма ще не була, як тої купальської*

відьомської ночі. Зате на озерах ще ніколи так **щасливо** не **балювали**, так **весело** не **реготали** вічно сердиті на чоловіків і заклопотані гендерною політикою феміністки...» (Тарасюк Г., с. 164); 5) підкреслюють і виділяють якусь певну сторону, рису, ознаку особи, предмета чи явища: «Тобто усім кошем-громадою радилися, як далі жити, складали бізнес-плани на майбутнє, а також **ходили парадом** і навіть, за народним звичаєм, **водили козу**» (Тарасюк Г., с. 169); 6) варіюють за відтінками значень: «Попри те, корчма свідомо **бузковіє**, а Покукальський з Калатайлом нахабно і все густіше **фіолетіють**, особливо після того, як під сільрадою розвантажилася здоровенна фіолетова фура, розмальована антрацитовими бантиками» (Тарасюк Г., с. 169) .

Контактний повтор синонімічних слів, позначаючи те саме поняття, предмет і дію, одночасно актуалізує емотивну семантику слів, їх сполучень, передає різний ступінь вияву емоцій, переживань, відтінює певним чином характер героїв: «Звісно, усі відгуки на чергові дострокові перевибори на рідних рахманах козаки сприйняли **споглядально і по-філософськи**, окрім останнього» (184); «...В полуденний час відчуття **хаосу і безладу** нестерпно її мучило» (І. Роздобудько, с. 200).

Дієслівні синоніми найбільш функційно навантажені, оскільки саме ця частина мови виражає рух, динаміку, притаманні для внутрішнього розвитку змісту тексту. Головні події подаються не у формі нанизування фактів, а як тривалий процес з усіма життєвими перипетіями: «**Співали** славні гімни Революції, **підбивали** підсумки виборів, **давали** інтерв'ю американці, впевнені **свято у перемозі**» (Тарасюк Г., с. 204).

За нашими спостереженнями, ступінь емоційно-експресивного заряду повтору залежить від суб'єктивно-модального значення. Найбільший стилістичний заряд несе повтор, який виражає незгоду з ідеологічно ворожою позицією, тобто вжитий в опозитивному діалозі, де його учасники виявляють максимальну інтелектуальну та емоційну активність. Напр.: «Та причім тут вибори, коли йдеться про **нашу репутацію у світі!** Тобто про **футбол!** Бо якби не він, то б і ніхто і про Шевченка не знав... А ми ще до Європи премось! Най

би лиш до Австрії – ті звичні. Або до Румунії – там ще гірше, чи до Польщі – ті теж голі, хоч і впустили американців. Або навіть до Італії чи Іспанії – на кінець хоч діти наші мамок своїх побачать... А це – до цілої Європи! А в ній – всілякі народи, з-поміж яких є і фист культурні! Не знаю, як кому, а мені французів стидно...» (Тарасюк Г., с. 155).

Спостерігаємо лексичні одиниці, які підлягають семантико-стилістичній актуалізації. Таке переосмислення найяскравіше сприймається в умовах діалогічності, тобто в рамках «автор – опонент». Наприклад, відповідь опонента (у тексті – це Марусякова теща): *«Про що ви тиркочете, **пане** голово і **решта вар'єтів**, про яку Європу? Он за сільрадою **теля в нужник впало**, три дні рує, нікому порєтувати! **Школа валиться...** а їм футбол в голові та Європа! Коби я себе не шанувала . то я би вам сказала, де ви, в якій ...опі!»* (155).

Також такі одиниці виявляють ланцюговий повтор в тексті. До засобів утворення номінаційних ланцюжків належать:

1. Кількаразовий повтор слова чи словосполучення, що забезпечує смислову та ритмічну єдність висловлювання:

*«Уява малювала журнал – глянцевий. Про **неординарних** людей для **неординарного** читача»* (Вдовиченко Г., с. 36).

2. Синонімічний повтор, який розширює семантику висловлювання та увиразнює значущі ознаки:

*«У мене цей вік був **найкращим** у житті: ти тоді вже була самотійною, прилаштувалася... Тільки у цьому віці я **нарешті** набула **впевненості** у собі, навчилася **знаходити вихід** з будь-яких ситуацій і знала, ..., як **подати себе у найкращому вигляді**»* (Вдовиченко Г., с. 13). Відбувається «...взаємне або перехресне уточнення, коли кожний наступний синонім деталізує семантику попереднього» [22, с. 8]. Наприклад:

*«Звідкись **брався кураж**, **швидкість реакції**, **особливе відчуття легкості життя** і нюх на правильний наступний хід у цій захоплюючій грі»* (Вдовиченко Л., с. 27).

В основі побудови такого діалогу-диспуту лежать різні опозиції: контрастне співставлення лексико-семантичних варіантів багатозначного слова, контраст денотативного значення з оказіональним змістом, невідповідність номінації і денотату, стилістична та семантична непокєднуваність слів: *«Міста народжуються з сіл, поглинають і вбивають села, існують поряд із ними»* (Ославська С., с. 159).

У зв'язку з тим, що повторювані компоненти створюють надлишкові мовленнєві структури, а, отже, використовуються в тексті згідно із правилами упорядкування тексту, саме тому підтверджують гіпотезу, що це одно із правил створення художнього твору, яке виникає в процесі передання інформації та вимагання правильного її тлумачення рецепієнтом. Еволюція мови, вимоги спілкування привели мову до стану комунікативної придатності, надлишковість при цьому стає необхідною умовою існування мови.

Визначаємо головною підсилювально-видільну функцію, яка сприяє запам'ятовуванню і посилює враження. Безсполучниковий зв'язок між частинами простого речення в розмовній мові підсилює експресивність, надає прискореного характеру оповіді, тоді як багатосполучниковий зв'язок уповільнює темп розповіді, на тлі якої особливо контрастно сприймається динамізм багаторазового повтору.

Підсилювально-видільна функція повтору загалом поєднується з функцією приєднання нового до вже сказаного. За допомогою повтору уточнюється, розвивається думка першого висловлювання.

«Він визнавав за мною свободу слова. І волевиявлення...

Рідкісний тип чоловіка.

Атакож мітингів і демонстрацій...

Вимираючий вид...

Свободу пересування і листування...

Таких не буває...2 (41).

Таким чином виділяємо в жіночих текстах такі функції:

1) характерологічну, провідна роль у відтворенні якої належить повторам з емоційно-оцінним забарвленням: *«Не, таки мудро, що жінок не допускають до влади на всіх рівнях, бо таки не знаю, щоб то було... - задумливо озвався колишній сільський інтелігент пан Черчіль. – А я знаю: **строєм на роботу і з роботи! І гальба пива – на врочисті свята. Ото й усьо, що було б!** – зареготав з адмінгорба навіжений Калатайло і корчма внутрішньо здригнулася від такої ганебної перспективи»* (Тарасюк Г., с. 155) (гендерний стереотип: політиками мають бути чоловіки);

2) композиційно-образну, при виконанні якої повтор стає одним із засобів фіксації точки зору персонажу та його характеристики, дозволяє виявити непряме авторське відношення до героя, через яке розкривається для читача і «я» самого автора: *« – Як на мене, то я того Миркитяна лиш віватую, бо коби не корчма, то **де б ми ся збирали? Сиділи би-м собі на печі**, а тим часом китаїці чи ті самі латифундисти їхніми руками та нагло собі наші рахмани присвоювали і робили, що хтіли! – Маєте, пано газдо Николик, і ви, пане фермер Цімборський, велику, як каже пан Маркитан, рацію... – почав був чотовий Митро, але його перебив запалений Ільо: – Чуй, Митрику, і решта, хто є ще притомний у цій корчмі! Та чи нема у Країні чоловіка над того Мркчт... тьху! килиминепереситифе, аби його, Митре, цитував, а я слухав?!»* (Тарасюк Г., с. 29); *«Таша, памятаючи настанови Надії про **неординарність особи королівської крові**, до якої мандрувала тоді вперше, уявляла **струнку дівчину з діадемою в білявому волоссі**. Стрівшись уперше з принцесою, втрапила в незручне становище:*

*– Привіт! – сказала вона **дебелій рудій бабі**, яка відчинила двері. Увійшовши до квартири, позіхнула й запитала: – Хазяйки немає? – простягла руку для знайомства. – Таша!*

– Габріела! – вимовила німкенья басом» (Доляк Н., с. 158);

3) модально-уточнювальну, яка залежить від намагання автора кваліфікувати той чи той суспільний факт з певної позиції: *«А нас самих показують, **єк медведів**, по тєлівізору на цілий світ і ще розкажуть невідомо що,*

гейби ми якісь папуаси! – Як-то – невідомо! Коли всім відомо, що ніц нічо доброго не кажут, лиш про якісь релікти!» (Тарасюк Г., с. 213); *«За десять років Марбель довів свою мужність і вміння долати всі труднощі некомфортного експедиційного життя, продемонстрував повну відсутність традиційної жидівської боягузливості. Навіть найчорніші антисеміти казали про Марбеля: якби ж то всі жиди були такими!..»* (Кононенко Є, с. 77); *«Гоготить про все це чутка, гуде, як у дзвони дзвонить, і далеко-далеко навкруги розходиться»* (Вдовиченко Г., с. 12);

4) архітектонічну, тобто функцію зв'язку цілих фрагментів тексту, наприклад, оформлення уривків у вигляді інформовин: *«17 грудня. 5 годин ранку. Хоча вибори оголошені завершеними, Майдан не розходиться. І досі розділений на різного кольору табори, веде бої з перемінними успіхами і перемогами! У Центрвиборчкомі та ж ситуація, з різницею, що б'ються уже самі претенденти на булаву. 6 год. ранку. Б'ються! 8 година ранку: ведуть перемовини! 9 година ранку: стріляють! 10 година ранку: стінка на стінку! 11 година ранку: підписали Універсал! 12 година ранку: рвуть Універсал кожен на очах у свого електорату! 13 год. Прийшли бетеери! 14 год. Пішли бетеери! 15 год. Підписали Меморандум. 16 год. Анулювали Меморандум. 17 год. Закликають кожен зі своє сцени до непримиренної боротьби. Схоже, у боротьбі забули, кого і куди вибирають, бо президентські вибори перетекли у вибори до рад усіх рівнів. Центрвиборчком у розпачі»* (Тарасюк Г., с. 216);

5) діалогізації, тобто функцію монологічної побудови ділогічної форми: *«...олігархи вийшли з різних прошарків народу і в різні періоди! Наприклад! В епоху Великої Приватизації олігархами, а по-народному скоробагатьками ставали, як правило, діти-комсомольці партійної номенклатури, директорів заводів та голів колгоспів, а за ними – діти-піонери комсомольців останнього призову, внуки молодогвардійців, шахтарські сироти, виплекані з фезеушної шпани рекетири-рейдери епохи Реприватизації... тому й називали їх по-різному у різних регіонах. Спочатку – крутими, братками, любими друзями, потім – елітою, але це масне слово не дуже подобалося олігархам. Вони воліли радше*

бути «батьками нації» і «синами народу», але їх і далі називали старою назвою з наголосом на – гархи, бо звучала вона поважно і грізно, як і належить звучати тим, у кого вся Країна в руках аж до надр і джерел, ще й народне гуляполе – на прищілі» (Тарасюк Г., с. 30);

б) протиставлення: «Аде з Лілею все було не так. Йому було **страшно добре. Добре настільки, що аж страшно. Страшно її втратити. Але й не менш страшно щось міняти...**» (Іванцова Міла, с. 230).

Характерною особливістю жіночого письма є, крім виконання усіх перелічених функцій, можливість його семантизації, яка визначається ціннісними орієнтаціями авторок, їх відношенням до предмету мовлення та до адресату (читача).

Повтор (у широкому значенні як окремих слів, так і фрагментів висловлення або цілих фраз) є одним із способів організації діалогічних стосунків, оскільки пов'язує «репліки» (явні та прикриті) різних суб'єктів, вказує на предмет діалогу та оформлює у ньому взаємозв'язок різних «точок зору». Проте повтор як елемент надлишковості та експресивної побудови тексту важливий у структуруванні жіночого погляду на побудову світу, на створення гармонійних зв'язків між мовними елементами для визначення мотиваційного підґрунтя тих чи тих висловлень. Спостерігаємо різні стилістичні фігури в текстах письменниць початку ХХІ сторіччя різновекторного спрямування. Гендерний принцип аналізу тексту нині посідає одне з провідних місць серед новітніх методів у літературознавстві та мовознавстві. Дослідження свідчать, що вітчизняний фемінізм, будучи тісно пов'язаним із соціальними проблемами українського суспільства, не обмежується виключно питаннями жіночої тематики, а виступає активною силою з виразним національним характером. З метою надання текстам більшої виразності та емоційності авторки добирають замість традиційно уживаних у певній ситуації слів нетипові на перший погляд синоніми, які акцентують різні ідеї, серед яких ідея рівноправності статей або розвінчування гендерних стереотипів та відображають концентровані в них смислові характеристики.

Різновиди повтору (ампліфікація, анадиплосис, рондо, анафора, епіфора) підсилюють емоційність та ритмічність оповіді. Завдяки повтору авторки досягають смислової цілісності та структурної організованості тексту. Повтор сприяє акцентуванню ключових образів і понять, формує індивідуальний стиль письма. У такий спосіб повтор постає не лише формальним прийомом, а й змістотворчим засобом, що відображає особливості мовної картини світу письменниць.

3.3 Семантичні різновиди метафор на позначення душевних переживань та фізичного стану чоловіків і жінок у творах Люко Дашвар

Жіноче письмо кінця XX – початку XXI ст., за твердженням Р. Жаркової та інших літературознавців [50, с. 21] (твори С. Андрухович, Г. Вдовиченко, М. Гримич, Л. Денисенко, О. Забужко, Т. Зарівної, І. Карпи, Є. Кононенко, С. Майданської, Т. Малярчук, М. Матіос, Г. Пагутяк, С. Пиркало, С. Поваляєвої, І. Роздобудько, Н. Сняданко) постає не лише як перехідний етап розвитку пострадянської жіночої прози, а й як якісно нова модель жіночого текстотворення, орієнтована на пошук альтернативних жіночих ідентичностей та конструювання нових соціокультурних ролей жінки.

На думку дослідників жіноче письмо має власні особливості вияву. Гендерні відношення у мові репрезентуються у формі мовних стереотипів, які справляють вплив як на особистість індивіда, зокрема на формування його мовленнєвої ідентичності, так і на процеси мовної соціалізації. Вочевидь, жінки й чоловіки по-різному переживають та виражають емоції. У побутовій комунікації закріплені певні гендерні стереотипи щодо проявів емоцій. Так, у дослідженнях гендерної поведінки дітей молодшого шкільного віку виокремлюються орієнтири, відповідно до яких здійснюється виховання хлопчиків і дівчат. Зокрема, сльози та бурхливий сміх сприймаються як

прийнятні й не засуджувані для дівчат, тоді як аналогічні прояви у хлопчиків зазвичай викликають різко критичну реакцію вихователів.

У нашій роботі акцент зроблено не на розмежуванні різновидів емоцій, а на дослідженні лінгвальних механізмів їх репрезентації в художній літературі, представленій авторкою – Люко Дашвар.

Для змалювання складних психологічних процесів і фізичного стану людей Люко Дашвар у романі «Мати все» створює художні образи на основі метафор, реалізованих за певними закономірностями.

За О. Селівановою, у когнітивній лінгвістиці найбільш поширеною є діяльнісна теорія концептуальної метафори, розроблена американськими мовознавцями Дж. Лакоффом і М. Джонсоном в рамках експірієнталістської парадигми. Згідно з цією теорією, метафора є використанням знака однієї концептуальної сфери для позначення елементів іншої. Вона властива не лише художньому дискурсу, а й повсякденній мові та мисленню людини, і керується досвідом, набутий у процесі спільної діяльності певного етносу [140, с. 328].

У досліджуваних прикладах метафоричні перенесення вибудовуються на основі аналогій між явищами природи, тваринного й рослинного світу та внутрішнім станом людини та передають психоемоційний стан, утворюючи низку мікрополів. Виділяються певні групи, характерні для індивідуального стилю Люко Дашвар.

Фізичні дії або стани істоти як відтворення психічних процесів: порівняння інтелектуальних та емоційних станів солов'яків і жінок із тілесними діями: «...збрехала Ліда, придушуючи всередині моторошний дитячий страх» (Дашвар Люко, с. 27); «Його цікавість на шмаття рве» (Дашвар Люко, с. 71); «Іветта проковтнула новину без коментарів» (Дашвар Люко, с. 27); «Розгубленість розпорошувала сили» (Дашвар Люко, с. 96); «...підхльостують ревності»... (Дашвар Люко, с. 140); «Мізки вже перекроюють плани без роздратування від безпорадності» (Дашвар Люко, с. 166); «О шостій вечора наступив на горло власній пихатості й зателефонував Ліді» (Дашвар Люко, с. 205).

Образи неживої природи як відображення людських якостей: метафоричне уподібнення людини до каменю, хвилі, стихії: *«Іветта – брила кам'яна. Застигла в кріслі»* (Дашвар Люко, с. 111); *«Рая закам'яніла під ковдрою»* (Дашвар Люко, с. 111); *«... шквал нових почуттів і вражень залив Ліду по маківку...»* (Дашвар Люко, с. 278).

Колір як символ емоційного стану: *«На годиннику – шоста вечора, надворі та в душі Іветтиній – чорна діра. Світи, не світи – марно»* (Дашвар Люко, с. 104); *«Ліди – чорне в очі. Така мряка навкруги, що й власних думок не прочитати»* (Дашвар Люко, с. 200); *«Стас обійняв чорну від горя Ліду, пригорнув до себе»* (Дашвар Люко, с. 312).

Смакові відчуття як образ переживань: перенесення характеристик смаку на внутрішні емоційні стани: *«Найменші дрібниці з минулого ... в одну мить стали зрозумілими і такими гіркими, що Ліда відчувала ту гіркоту не тільки у серці – навіть на вустах»* (Дашвар Люко, с. 280); *«Стасу стало кисло в роті – а хто такий Єрофєєв?»* (Дашвар Люко, с. 48).

Це впорядкування показує, що метафоризація в тексті має багатовекторний характер і ґрунтується на різних сенсорних каналах – зорових, смакових, дотикових, акустичних, – що сприяє посиленню експресивності художнього мовлення.

Більшість метафоричних структур Люко Дашвар постають як зболені згустки почуттів, які сприймаються на дотик:

«Серце, мізки – усе всередині, наче від щедрої зливи та в раптові приморозки, зійшло нервовим потом, вимокло й замерзло від жаху» (Дашвар Люко, с. 154); *«На мить лише випустила найманку з поля зору, а то вже від страхів аж прилипла до спинки крісла»* (Дашвар Люко, с. 196); *«Стас відчув, як совість підкотилася й ухопила за кадик – не дихнути»* (Дашвар Люко, с. 253); *«Ліда раптом відчула, як всередині, з голови – у п'яти, покотилися холодні камінчики...»* (Дашвар Люко, с. 287).

Психологічний стан людини Люко Дашвар передає системою метафор, у яких семантичний акцент зосереджений на емоційній сфері. Залежно від того, який стан героїв роману передано, виділяємо такі мікрополя:

- Мікрополе «страх». За нашими спостереженнями концепт «страх» у романі передає у романі низка метафор, у яких страх – жива істота : *«Тій малій страх очі не заплював»* (Дашвар Люко, с. 227); *«А в голову – нові жахи»* (Дашвар Люко, с. 34); *«...усміхнулася, долаючи тваринний страх»* (Дашвар Люко, с. 30); *«Який неймовірний страшний жах!»* (Дашвар Люко, с. 239). Виступає «страх» також як конкретний предмет чи речовина: *«Ліда проковтнула страх і завмерла»* (Дашвар Люко, с. 26); *«Та, що виховала, – проклята будь! За страх! Нагородила ним від початку, суворо контролювала його рівень у Лідиному серці з дня у день, як рівень цукру в крові діабетика»* (Дашвар Люко, с. 285).

Як бачимо, лексико-семантичне мікрополе «страх» найчастіше охоплює метафори, що диктують зовнішній прояв цього стану. Для прикладу: *«Ліда перелякано смикнулася»* (Дашвар Люко, с. 15); *«Рая каменем сиділа у кріслі»* (Дашвар Люко, с. 150); *«Білявка ошелешено виричила очі»* (Дашвар Люко, с. 67); *«... від страхів аж прилипла до спинки крісла»* (Дашвар Люко, с. 196).

Підсилюють емоційний відтінок множинні форми іменників страх, жах, а також прикметникові означення. Порівняймо: *«На душі – хура страхів!»* (Дашвар Люко, с. 227); *«А в голову – нові жахи»* (Дашвар Люко, с. 34); *«... усміхнулася, долаючи тваринний страх»* (Дашвар Люко, с. 30).

- Мікрополе «тривога», «неспокій», «туга». У романі на позначення цих концептів широко представлені саме ці метафоричні перенесення:

«Інстинкт самозбереження штовхав у єдине місце на землі» (Дашвар Люко, с. 199); *«Зараз наїсться і почне у моїй голові колупатися, десерт шукати...»* (Дашвар Люко, с. 72); *«Іветта помирала від відчайдушної непоборної туги, і це побачив би навіть сліпий»* (Дашвар Люко, с. 307).

А ось почуття, які безпосередньо стосуються психічних процесів і найчастіше пов'язані з лексемами «думка», «слово» та стосуються жінок:

«...Ліда вхопилася за ту думку, і вона понесла її в лабіринт власних сумнівів» (Дашвар Люко, с. 76); *Думки спалахували рятівними вогнищами, пожирали сумніви* (Дашвар Люко, 288); *«“Хіба так буває?” – плуталися Раїні думки»* (Дашвар Люко, с. 148); *«Думок було всього дві, але і цим двом удалося виснажити дівчину своєю нескінченною пересваркою»* (Дашвар Люко, с. 132); *«Ангеліна відчинила і всі думки розгубила»* (Дашвар Люко, с. 156); *«... слова застрягли в горлі...»* (Дашвар Люко, с. 221).

Цікаво, що для передачі надзвичайно складних душевних станів авторка творить такі розгорнуті метафори: *«...вітер невблаганно знищував найменші островці спокою, проникав у саму душу, нутрував у ній, розкидав думки, вишукуючи найпотемнішу, а знайшовши, кидав у дощ, щоб той змив геть усі нашарування вагань і сумнівів, залишав тільки прагматичний факт, чи, навпаки, потопив факт і залишив самі вагання і сумніви...»* (Дашвар Люко, с. 28); *«Стас завмер біля дверей, не спускав із дружини очей: несподівана нічна пригода скрутила думки у такий вузол – і мечем не розрубати»* (Дашвар Люко, с. 57).

Часте використання іменника слово на позначення психічної діяльності уможливило створення такого метафоричного вислову, як от: *«Життя перетворилося на дурний кроссворд: напишеш слово по горизонталі, вертикаль утратиш. Новий рік радіти радить, а Ліда досі намагається всі клітини свого кроссворда без утрат заповнити»* (Дашвар Люко, с. 83–84).

- Мікрополе «страждання». Семантику страждання мотивують компоненти «сльози», «біль», «горе»: *«– А воно ж – хіба від гарного життя тут сльози ковтає?»* (Дашвар Люко, с. 201); *«– Рая? – сльози під кадик»* (Дашвар Люко, с. 317); *«... час від часу з-за дверей долинали придушені ридання»* (Дашвар Люко, с. 333); *«Здавалося, її більше вбивав той факт, що вона не може підійти до вікна, щоб виглядати сина, а не глухий біль у серці»* (Дашвар Люко, с. 307–308).

- Група мікрополя «злість» – «лють», «ненависть» представлена особливо емоційними метафорами, які концентрують у собі різноманітні

душевні стани на позначення негативних почуттів. Так, персонажі роману *«задихаються від люті, давлється нею, стримують її»*. Палітру почуттів допомагають передати складні розгорнуті метафори: *«...побачила в очах матері повний казан палючого гніву. Кипів, виплескував, без слів кричав...»* (Дашвар Люко, с. 66); *«Іветта кипіла гнівом та хлюпала ним на Ліду. Усе очима їла: “Чому так довго?”»* (Дашвар Люко, с. 263).

- Мікрополе «позитивні емоції» мотивують переважно компоненти «щастя», «радість», «любов», «доброта»: *«...відчувати себе маленькою щасливою дитиною у вихорі загального щастя»* (Дашвар Люко, с. 192); *«... мало не зомліла від шаленого щастя...»* (Дашвар Люко, с. 220); *«Ліда так зраділа, ніби їй хто кусень свого щастя відламав»* (Дашвар Люко, с. 37); *«Чому її тілом і досі розливаються неймовірні сплески бурхливої радості?»* (Дашвар Люко, с. 185); *«Ліда тільки скупалася в тій радості – бути для мами єдиною надією та підтримкою...»* (Дашвар Люко, с. 312); *«... усміхався уві сні безтурботно і весело, ніби ці вселенські доброта і милосердя світилися тільки для нього»* (Дашвар Люко, с. 318).

Отже, як бачимо, роман «Мати все» насичений метафорами на позначення психічного стану людини. Вони з ювелірною точністю передають різноманітні почуття, емоції. Досліджуваний матеріал дає підстави стверджувати, що в романі «Мати все» переважають метафори на позначення таких негативних відчуттів: страх, злість, ненависть, страждання, тривога тощо. Це зумовлено його сюжетом. Такі метафоричні перенесення дають змогу авторові зазирнути в душі читачів, змушують відчувати, переживати разом із літературними персонажами.

У той же час метафори на позначення фізичного стану людини представлені в романі в значно меншій кількості. Переважно вони позначають хворобливий стан такими лексемами як «біль», «знесилення». Здебільшого в цих метафорах назви фізичних дій перенесені на фізичний стан жінки: *«Застуди не було, живіт штовхав біль додоу»* (Дашвар Люко, с. 70); *«—Чому біль котиться додоу разом із хребтом, аж голова йде обертом?»* (Дашвар

Люко, с. 29); *«Сили в землю покотилися, руки такі слабкі, що не втримати те дитя»* (Дашвар Люко, с. 319).

Метафори цієї семантичної групи можуть бути простими за будовою, але надзвичайно місткими за значенням: *«...знекровлена бідною Іветта Андріївна Вербицька повернулася з консилиуму»* (Дашвар Люко, с. 36). Розгорнуті метафори передають зміни стану людини, внаслідок чого читач ніби сам відчуває ці стани: *«Ліді захотілося вискочити з Іветтиного кабінету на свіже морозне повітря, упасти лицем у сніг, відчутти кожною клітинкою, як холод спочатку витверезує збудженням, потім лякає швидкістю, із якою проникає під одяг, під шкіру – до кісток, і врешті присипає до остаточного вічного спокою»* (Дашвар Люко, с. 125).

Система метафор на позначення психічного та фізичного станів людини в романі Люко Дашвар *«Мати все»* представлена різними лексико-семантичними мікрополями, які втілюють переважно негативні почуття й переживання, що зумовлено сюжетом твору. Звертаючись до почуттєвої сфери людини, Люко Дашвар створює метафори, які передають внутрішні порухи, різноманітні рефлексії, психічний стан. Особливістю цих метафор нерідко є незвична чи суперечлива сполучуваність компонентів. Художнє мовлення письменниці надає нового стилістичного звучання усталеним конструкціям, виражає самотність її індивідуального стилю.

Отже, у художньому тексті метафора виконує функцію кодування культурологічної інформації, адже вона не лише надає образності мовленню, а й фіксує соціально й культурно значущі уявлення певної спільноти. Сам термін *код* був запозичений лінгвістикою з науково-технічної сфери, де він означає систему умовних знаків. У мовознавстві під кодом розуміють, зокрема, територіальні або соціальні діалекти, тобто ті мовні варіанти, що функціонують у конкретному комунікативному акті. У цьому сенсі коди можна трактувати як своєрідну мережу комірок, яка, накладаючись на текст, дає змогу виявити інформацію різних рівнів кодування.

Метафора ж стає дієвим інструментом кодування завдяки здатності накладати культурні асоціації на мовний образ. Вона акумулює колективний досвід, символіку та цінності, притаманні певній культурі. Наприклад, метафори на позначення світла й темряви віддзеркалюють універсальні уявлення про добро і зло, тоді як метафори, пов'язані з локальними реаліями (побутом, природою, історією), відтворюють національну специфіку світогляду. Таким чином, метафора є не лише стилістичним засобом, а й ключем до розуміння культурного коду нації.

3.4 Зооморфна гендерна метафора в українських художніх текстах

Українська проза початку ХХІ століття характеризується багатством семантико-стильових пластів і свободою у використанні мовних засобів. Актуалізація динаміки художнього слова на рівні різних типів дискурсу зумовила зростання наукового інтересу до цього періоду. Лінгвісти зосереджують увагу насамперед на художньому тексті як денотативно-образному просторі та слові як його конститутивному елементі. Аналіз творів сучасної літератури передбачає вивчення художнього дискурсу, що найяскравіше виявляється у прозі українських письменників початку ХХІ століття.

Сучасна когнітивна теорія виходить із того, що метафора формується на рівні глибинних структур людської свідомості, тому її інтерпретація виходить далеко за межі власне лінгвістики. Метафора розглядається не як проста вербальна оболонка інтерпретаційної картини світу, а як когнітивна операція над знаннями, яка здатна змінювати їхній онтологічний статус: невідоме стає відомим, а відоме постає у новому світлі.

Процес формування метафоричного значення включає кілька етапів: по-перше, встановлення припущення про подібність між різнорідними сутностями; по-друге, фокусування, яке актуалізує релевантні ознаки й асоціації для створюваного поняття; по-третє, фільтрація, що поєднує сфокусовані

характеристики з буквальним значенням і спричиняє появу нового концепту в мові.

Кожна концептуальна група метафор ґрунтується на вихідній сфері фактів, зрозумілих у термінах повсякденного досвіду, які застосовуються для опису іншої сфери. У цьому сенсі метафора функціонує як механізм моделювання світу. Згідно з юнгіанською традицією, у несвідомому існують архетипні схеми, завдяки яким у сновидіннях, міфах, ритуалах і словесній творчості виникають схожі образи. Кожен метафоричний образ є елементом ширшої системи уявлень, що реалізує певні закони та моделі колективної свідомості.

Таким чином, метафоричне моделювання постає як спосіб пізнання, репрезентації та оцінки дійсності, який відображає багатовіковий досвід народу і національне самосвідомлення. Концептуальні метафори завжди прив'язані до конкретних історико-культурних умов розвитку суспільства. Мовленнєвий акт, у свою чергу, опирається на попередній досвід мовця й адресата, а також на їхні знання про світ.

Когнітивна наука пропонує описувати знання за допомогою апарату фреймів і сценаріїв, які функціонують як своєрідні «контейнери» для упорядкування інформації. У цьому контексті метафоризація визначається як операція над двома фреймами, що забезпечує створення нових смислів і концептів. В українській мові майже кожна назва представника тваринного світу (домашніх тварин, диких звірів, птахів, комах тощо) може бути використана як оцінна характеристика людини (козел, пес, мавпа, змія тощо).

Дії тварини як вираження людських емоцій проявляється у метафоризації фізичної активності звіра у відтворенні переживань чи вчинків: «У серці прокинувся і загарчав дикий звір» (Дашвар Люко, с. 20); «За спиною свербіли-прорізалися крила, справи вирішувалися швидко і без проблем» (Дашвар Люко, с. 124); «Стас загарчав, ухопив дружину за плечі» (Дашвар Люко, с. 24); «Іветта розправила крила і полетіла рятувати ситуацію» (Дашвар Люко, с. 196).

Найбільш упорядкованим компонентом у межах моделі «чоловіки – це світ тварин» виступають номени «найменування тварин». У межах моделі «найменування тварин» особливо виділяються концепти *хижак*, *тварина*, а також *звір* і конкретні назви хижаків. Вони актуалізуються переважно у випадках, коли необхідно підкреслити відсутність у людини моральних якостей, наголосити на жорстокості, безжальності чи надмірно загостреному інстинкті самозбереження.

У романі «У світі твар..., пардон, мужчин» за словами авторки – посібнику для жінок з полювання на міжчин – Люба Клименко (Марина Гримич) дотепно класифікує чоловіків за подібністю до фауни. Серед *чоловіків-хижаків* зазначений *лев*, якого порівнює авторка з *чоловіком-норкою*:

«Наш Лев – це великий хижак. “Великий” – не у значенні “жахливий”, а відповідний до розміру своєї здобичі. Якщо мужчина-норка полює переважно на “мелочовку”, то мужчина-лев спеціалізується виключно на великих трофеях... Мужчина-лев – не з тих, хто живе, щоб працювати. Він працює, щоб жити...» (Клименко Люба, с. 95); *«Мужчина-лев ні в чому собі не відмовляє»* (Клименко Люба, с. 95); *«З левами ви поплачитесь, бо вони – полігамні. Мужчина-лев живе прайдом»* (Клименко Люба, с. 97).

Наступна метафора – *мужчина-павич*.

«Мужчину-павича можна впізнати відразу – за поглядом... А ось коли він відчує на собі зацікавлені або, принаймні, здивовані погляди, тоді він – р-р-раз! – і розпускає свій хвіст...» (Клименко Люба, с. 10).

Чоловік-павук або *павучок* за Любою Клименко – чоловік жінки-павучихи: *«...чоловік-павучок, як правило, мазохіст. Страждаючи від павучихи, він буде обурюватися, трепихатися, матюкатися, відбиватися, нарікати на свою долю – все що завгодно (залежно від своєї внутрішньої культури і темпераменту), але глибоко в підсвідомості він буде одержувати від своїх страждань неймовірне задоволення»* (Клименко Люба, с. 26).

У кожного народу існує власна система кодування зоохарактеристик, свої стереотипи і уявлення про представників фауни, що можуть збігатися (напр.,

лисиця в українській мовній картині світу означає хитру людину, *вовк* – жорстоку і безжальну, *курча* – недосвідчений, молодий, нетямущий тощо). У межах однієї мови здебільшого представлено подвійне позитивно-негативне (меліоративно-пейоративне) уявлення про тварин.

Проте спостерігається домінування пейоративного напрямку аксіологічних переосмислень. Це пояснюється схильністю людської свідомості до негативної оцінності при характеристиці навколишньої дійсності, зокрема соціально-побутових проявів життя, а також дискретною природою негативних емоцій у процесі оцінювання властивостей і дій суб'єкта, що репрезентуються крізь образи представників тваринного світу.

Таким чином, негативний відтінок має метафора «чоловік-зозуль»:

«Часто це альфонси за покликом душі. Незважаючи на їх самовпевнений вигляд, це як правило, ущербні і жалюгідні істоти, які цілком здатні, побачивши зморшку на своєму обличчі, покінчити життя самогубством» (Клименко Люба, с. 38).

Внутрішня суть постмодернізму полягає у запереченні наративу реалістичного дискурсу, причинно-наслідкової послідовності сюжетних ліній і психологічної детермінованості персонажів. Постмодернізм уникає стереотипного, що породжує завчасно очікувану реакцію читача. Український художній дискурс початку XXI століття відіграє важливу роль у вивченні особливостей вторинних найменувань. І. Данилюк слушно зауважує, що саме така часово-стильова проекція художньої мови дозволяє простежити, як стиль зазначеного періоду вплинув на мовотворчість письменників та їхні способи самовираження [46, с. 3]. Мовне різноманіття прозових текстів сучасних українських авторів ґрунтується на принципах неоднорідності, а мовні ресурси сучасної прози слугують матеріалом для стилістичних експериментів авторів.

Зооніми відображають найважливішу і найбільш виразну частину аксіології автора, відповідаючи лаконічному, що покладається на участь читача, стилю автора. Зоометафора – це та частина лексики, яка служить свого роду

«інструментом» дослідження мовної картини світу і мовної особистості письменника, їх взаємодії в рамках національної картини світу.

Зоометафори в цілому виконують кумулятивну функцію, вбирають в себе нашарування різних культурних епох та є динамічними структурами в контексті етнокультурної мовної картини світу.

Метафора дозволяє передавати інформацію в яскравій, короткій і доступній формі, має великий концептуальний і прагматичний потенціал.

Казковий герой «зайчик-побігайчик» постає як метафорична модель «мужчина – зайчик-побігайчик», любителя жінок бальзаківського віку.

«Зайчикові-побігайчикові треба від вас кілька простих речей: погодувати, почухати за вушком і дати материнську пораду. Звичайно. Можна розширити ці функції, наприклад, посіяти чорнобривці у його світанковім саду або ж, на зорі, випроводжаючи його в дорогу далеку, дати вишитий рушник... Все залежить від вашої фантазії і його сентиментальності» (Клименко Люба, с. 54).

Метафоризація анімалістичної лексики є важливим процесом поповнення аксіологічної лексики, найбільш затребуваної людиною. Вона сприяє уточненню та урізноманітненню оцінок, що використовуються для реалізації певних прагматичних завдань, відображаючи модальні установки суб'єкта мовлення, а в кінцевому підсумку – і автора.

Гендерний аспект дослідження метафори у вітчизняному мовознавстві досі представлений обмежено. Зокрема, такі дослідники, як М. Варикаша [24], О. Дорош [48], Т. Лук'янова [91], А. Мартинюк [95], Х. Пірська [125], А. Птушка [129], Т. Рудюк [136], розглядають це питання лише частково у своїх працях. Серед зарубіжних варто відзначити імена V. Koller [196], K. Anderson Vasby [182].

За оцінкою Т. Сукаленко, зооніми, що виступають у ролі антропонімів, репрезентують певну алюзію, інтерпретацію якої забезпечує знання загального або національного стереотипу, а також широкий контекст художнього тексту [160, с. 26].

Модель «мужчина-кінь»:

«Мужчина-кінь, на відміну від інших маскулінних типів, явище двовимірне. Це означає, що протягом життя з ним відбувається кардинальна метаморфоза, яка ділить його життєвий шлях на дві, цілком несхожі і, здавалося б, абсолютно несумісні половинки» (Клименко Люба, с. 54).

Про метафоричність і символіку світу тварин стверджує І. Голубовська [41].

Незважаючи на зовнішні відмінності, кожна понятійна група метафор ґрунтується на початковому узагальненому зборі фактів, зрозумілих на мисленнєвому рівні представникам певної соціальної групи, і інтерпретується через іншу соціальну групу, оскільки в підсвідомості існують певні схеми, сліди та моделі, завдяки яким у міфології, обрядах та словесному мистецтві виникають схожі образи. Кожен образ, закладений у метафорі, не існує сам по собі, а перебуває у ряді інших – зовні різних, але в глибинному сенсі подібних образів, і разом із ними реалізує певний закон, модель чи правило. Метафоричне моделювання слугує засобом пізнання, репрезентації та оцінки дійсності, водночас відображаючи багатовіковий досвід народу та його національну свідомість на конкретному етапі розвитку. Концептуальна метафора пов'язана з конкретними умовами розвитку суспільства [200]. Мовленнєвий акт базується на попередньому досвіді мовця і слухача та їхніх знаннях про світ.

При дослідженні органістичної метафори виділяють три основні види її моделей: фітономорфна метафора, джерелом якої є світ рослин; зооморфна метафора, джерелом якої є зрозумілий в широкому значенні світ тварин, що включає не лише власне тварин, а й риб, птахів, земноводних та інші види живих істот; антропоморфна метафора, джерелом якої є анатомія та фізіологія людського тіла.

Аналізуючи метафору «Назви тварин» можна зауважити, що переважна більшість метафор має негативне емоційне забарвлення. Вони спрямовані на

приниження героя та формування негативного ставлення до відповідних подій і явищ соціального життя.

Метафора *«мужчина – морський котик»* письменниця висміює єдину негативну рису такого типу чоловіків, проте забарвлює її в пейоративні барви:

«Людина-імпровізація – ось специфіка чоловічини – морського котика. З одного боку це добре, але з іншого...»

Це чоловік, який живе імпровізом і ненавидить повторюватися. Це чоловік “хочу”, а не “треба”. Це чоловік, якого дуже тяжко примусити щось зробити. Він робить лише те, що йому подобається. Тож при всьому тому, що це дуже привабливий і комунікабельний тип, з ним не дуже легко жити» (Клименко Люба, с. 115).

У зоометафоричній моделі *«мужчина – горобчик»* зменшувальним суфіксом *–чик* авторка підкреслює поблажливий, несерйозний тон щодо характеристики чоловіка: *«Бо чоловічини-горобчики – зануди рідкісні і скнари виняткові. Пардон, я мала на увазі, що вони – практичні чоловіки і ощадливі господарі»* (Клименко Люба, с. 133).

Авторської негативної оцінки заслуговує і метафорична модель *«мужчина – ящірка»*. Письменниця надає подібності плазуну (рептилії) завдяки таким подібним рисам – *«вони вміють з’являтися із нічого і зникати в ніщо»* ((Клименко Люба, с. 133), *«він з’являється у вашому житті нізвідки, гіпнотизує своєю інакшорасовістю, заворожує вас. Ви відчуваєте залежність від нього, ви хочете наблизитися до нього. А він – ш-шурх! і зникає з вашого життя безслідно»* (Клименко Люба, с. 149).

«Мужчина-форель» з одного боку має низку позитивних якостей, які відрізняють цю метафору від інших зоометафор, характерних для чоловіків-горобчиків / зозуль / левів / зайчиків-побігайчиків /норок / ящірок тощо:

«Головне терміново знайти відповідного чоловічину, який негайно виконає ваше бажання, чоловічину, який не питатиме вас: “А навіщо?”, як горобчик, або: “Скільки це буде коштувати?”, як зозуля-мачо; який вас не казатиме: “Зараз передзвоню дружині, щоб не хвилювалася”, як чоловік-лев або: “Зараз

спитаю дозволу у мамочки», як зайчик-побігайчик, або: “Ну ти й сучка!”, як мужчина-норка, який не вимагатиме від вас “довгої артилерійської підготовки” у вигляді компліментів, як навич, або як роздмухування у холодному тілі ящірки пристрасті...» (Клименко Люба, с. 167). Але й авторка зазначає негативну рису – «гупертрофована відповідальність».

Лише одну зоомодель «мужчини-єдинорога» авторка описує як ідеальну, оскільки ця тварина – міфічна, уявна.

Значення слова «єдиноріг» у різних сферах:

Сфера вживання	Значення	Приклад / Коментар
Міфологія	Міфічна істота у вигляді коня з одним рогом, символ чистоти, доброчесності та сили.	У середньовічних легендах єдиноріг міг бути приборканий лише дівчиною.
Геральдика	Символ мужності, шляхетності та незалежності.	Є геральдичним символом Шотландії (на гербі зображений поряд із левом).
Зоологія	«Морський єдиноріг» — нарвал (<i>Monodon monoceros</i>), арктичний кит із довгим бивнем.	Його бивень у давнину вважали з магічними властивостями.
Військова справа	Старовинна артилерійська гармата XVIII ст., проміжний тип між гарматою і гаубицею.	Розроблена в 1757 р.
Економіка, бізнес	Стартап-компанія капіталізацією понад 1 млрд доларів США.	³ Напр., <i>SpaceX</i> або <i>Airbnb</i> на ранніх етапах розвитку.

Цікаво зазначити, що Люба Клименко в своїх творах виявляє помітну прихильність до метафоричної моделі «**ЛЮДИНА – це СВІТ ТВАРИН**». У її романі «У світі твар... пардон, мужчин» зафіксовано 11 зооморфних метафор (65 % від загальної кількості зоометафоричних одиниць) на означення чоловіка і лише 6 на означення жінки.

Серед жіночих зоометафор авторка виділяє «жінку-навучиху», яка «...владна, хитра, жорстока, підступна, а головне – є енергетичним вампіром» (Клименко Люба, с. 26); «жінку-горобчиху», яка дбає лише про своє сімейне

гніздечко. Окремо варто виділити жінку-каугьорл, жінку-лошицю в яблуках і жінку-гедзя.

Порівняння значення **cowgirl** у різних аспектах:

Аспект	Характеристика	Символіка / Значення
Історія	Жінка, що працювала на ранчо, випасала худобу, брала участь у rodeo (XIX ст., США)	Доказ жіночої сили й здатності до «чоловічої» праці
Культура	Героїня вестернів, фольклору, музики country; популярний архетип	Втілення свободи, незалежності, авантюристичності
Мода	Ковбойський капелюх, джинси, сорочки в клітинку, чоботи; «western chic»	Поєднання дикого заходу з сучасним стилем
Попкультура	Кіно, музика, відеоігри, комікси; конкурси «Miss Cowgirl»	Харизматична, сильна й приваблива жінка
Символіка	Вільний дух, сила, витривалість, свобода самовираження	Противага традиційному жіночому образу пасивності

Особливу увагу звертаємо на висновок, який робить авторка. Наприклад: *«Отже перша жінка була з хвостиком. А сучасна – без! Що це значить? Найкмітливіші з вас, дорогі мої жінки, вже здогадалися – з чого був зроблений перший чоловік! Саме так! З жіночого хвостика! Що, враховуючи анатомічні особливості мужесьького тіла, також видається цілком логічним»* (Клименко Люба, с. 180), де, розвінчуючи стереотипи стверджує про «першість» жінки як Божого створіння.

Таким чином, можемо стверджувати про особливості індивідуального стилю щодо вживання зоометафор, про особливі авторські моделі, проте які тісто пов'язані з міфічним світом української культури.

У дослідженні проблеми метафоризації художніх текстів відіграє важливу роль аналіз формально-граматичних особливостей метафор: розрізнення структури за кількістю компонентів та особливостями зв'язку між ними. Це дає змогу чітко побачити механізм цього явища, ступенів його ускладнення, процес вибудови художнього образу.

Зоометафора описана в дослідженнях українських учених щодо національно культурного [28; 81; 82; 168; 144; 166; 145]; когнітивного [80; 67]; термінологічного [114], стилістичного [161; 103] аспектів мови.

Окремо зоометафора проаналізована на матеріалі твору Т. Малярчук «Звіролов». Авторка протиставляє: *жінки-курки, чоловіки-собаки*; також в описі жінок вона згадує зоометафору *ворона, медуза, свиня*.

Зоометафорика постає однією з провідних ознак художньої поетики збірки Т. Малярчук «Звіролов», що виразно окреслюється вже на рівні її назви. В аналізованих оповіданнях простежується усталена тенденція співвідносити персонажів із міфологічними уявленнями про тварин, що стає засобом розкриття їхнього внутрішнього світу. Навіть метафоричні характеристики зовнішнього простору (зокрема інтер'єрних деталей) проєктуються на сферу внутрішніх переживань героїв, поглиблюючи їхню художньо-психологічну інтерпретацію. Переважна більшість зоометафор має негативне або амбівалентне забарвлення: образи свині та курки асоціюються з відверто знецінювальними конотаціями, тоді як образ собаки набуває подвійної семантики, використовуючи фольклорну підставу [81; 82]. Психологічні особливості, страхи й риси характеру персонажів настільки інтегровані в їхню індивідуальну структуру, що, попри спроби спротиву, вони зрештою приймають ці риси як власну сутність, адаптуються до них і поступово ідентифікують себе із відповідними зоометафоричними образами.

Для порівняння зоометафори траплялися і в чоловіків авторів ще в текстах класиків української художньої прози, наприклад, П. Загребельного.

Досить цікавий приклад порівняння жінки з козою із казки «Коза-дереза»: *«І той маленький шматок, поки офіціантка несла страву з кухні до залу, й спокусив бідну жінку (ще зовсім молоду і вродливу по-київському, тобто повну, з перефарбованим волоссям, із сережками і т.д.), і вона вхопила той шматочок, як та коза з казки листочок, але різниця між офіціанткою і козою полягала в тому, що коза, поки доходила до свого діда, встигала проковтнути листочок, ще й запити його води крапелькою, офіціантка ж*

ніяк не могла встигнути проковтнути кавалка ростбіфа на тому короткому відрізку шляху, який їй належало подолати від кухні до замовника» (Загребельний П., с. 188).

Зоометафора набуває забарвлення тих цінностей, які прийняті в світі людей. Основою для порівняння характеристик людини і ознак тваринного світу можуть бути звички тварин, зовнішні ознаки і спостережувані дії. Оцінна конотація зоометафор може бути різною, позитивною і негативною. Причини її виникнення полягають в мові асоціацій, які склалися на основі спостереження за звичками представників тваринного світу. У процесі порівняння, людина неминуче вдається до оцінки тих чи тих ознак.

*«Батько лається, називає мене **трясогузкою**, сердиться, що я влаштувалася бібліотекаркою після університету»* (Загребельний П., с. 230).

Трясогузка має два тлумачення:

- невеликий птах ряду горобиних з довгим рухливим хвостом;
- перен., розм. Про вертляву, несерйозну жінку [147].

Отже автор використав зоометафору для визначення однієї з героїнь як несерйозної жінки, лексема має яскраво виражену негативну оцінку, яка підкреслена ще й дієсловом «лається».

Або ж: *«Мама – **гадюка**. Хитра, мудра змія, що вислизне з найміцніших обіймів, аби тільки все на її вийшло»* (Дашвар Люко, с. 282).

Стадії розвитку рослини як метафора почуттів: розкриття динаміки емоцій через образи паростків, цвітіння чи в'янення: *«Я чи вона! – резюмував, намагаючись не культивувати в душі перші паростки ненависті до майбутньої тещі»* (Дашвар Люко, с. 17); *«... переконалися: кохання не в'яне»* (Дашвар Люко, с. 127); *«Але якщо раптом у твоєму серці розквітне любов до мого сина, то знай... Я благословлю це кохання...»* (Дашвар Люко, с. 208) (стосунки тещі/зятя; невістки/свекрухи).

У сучасному художньому дискурсі сфера дії фітоморфної метафори постійно розширюється, залучаючи все нові й нові елементи. Проте за кількістю концептів і загальною частотністю ця метафора значно поступається

зооморфній та антропоморфній. На відміну від зооморфної, фітоморфній метафорі властива відсутність негативної емоційної оцінки. Такі образи підкреслюють природність і безперервність розвитку життя, загальну взаємозв'язність у природі та суспільстві, необхідність значних зусиль для досягнення бажаних результатів, сприятливу роль місцевих умов і інші цінності, традиційні для національного світогляду.

Виявлено суттєві відмінності у прагматичному потенціалі досліджуваних моделей та у відповідних їм сферах метафоричного тяжіння. Найбільш агресивними, з акцентом на суперництві та боротьбі за виживання, постають зооморфні метафори. У сучасному художньому дискурсі конкретні герої-чоловіки нерідко образно змальовуються як звірі, вовки, леви, а також як павичі, ящірки, горобці та інші представники фауни, що не викликають в основному позитивних асоціацій.

Вивчення метафоричного моделювання в рамках когнітивної теорії відкриває низку перспектив для подальшого дослідження гендерної метафори. По-перше, доцільним є продовження аналізу ідіостилів українських письменниць і письменників та специфіки метафоричної концептуалізації й оцінки дійсності, характерної для різних літературних напрямів, стилів. По-друге, важливо порівняти особливості метафоричного моделювання гендерної реальності в межах різних національних мовних картин світу. По-третє, перспективним є дослідження історичної динаміки використання гендерної метафори в різні періоди розвитку українського художнього дискурсу. По-четверте, велике практичне значення матимуть дослідження, спрямовані на визначення ефективності конкретних образів і моделей у текстах, адресованих різним категоріям реципієнтів (молодіжній, жіночій, релігійній аудиторії тощо).

3.5 Гендерно-маркована лексика в українській художній прозі

На сучасному етапі спостерігаємо появу низки наукових праць присвячених гендерно маркованій лексиці, джерельною базою яких є рекламний дискурс (Т. Семеній [143], Т. Крутько [83], В. Лучкевич [202], А. Мартинюк [97], Н. Марченко [99]), журналістські тексти, мова засобів масової інформації, інтернет-видання (А. Безруков [13], О. Боговик [13]), лексикографічні праці (О. Кулик [84]), матеріали з англійської, французької, іспанської та інших мов (Ю. Андрійченко [3], Я. Денисенко [47], Х. Буссманн [194], М. Геллінгер [194]), проте не повною мірою дослідженою є гендерно маркована лексика в українській постмодерній прозі.

Соціально сконструйоване та водночас соціально конструювальне поняття гендеру знаходить своє відображення у мові через гендерно нейтральні та гендерно марковані номінації особи. Гендерно нейтральні номінації мають універсальне значення і не уточнюють статі референта, тоді як гендерно марковані репрезентовані переважно іменниками на позначення особи, які асоціюються з чоловічим або жіночим началом [202, с. 99].

Гендерно маркована лексика охоплює слова та вирази, що вживаються з урахуванням статі особи, позначаючи чоловічу або жіночу належність (напр., *чоловік, жінка*), а також відображаючи соціальні ролі та визначаючи їхнє виконання (*батько, мати, син, донька*). Соціальний статус і місце індивіда в суспільстві вербалізуються через лексичні одиниці (*лікар, вчитель, директор, кур'єр, психологиня, актор, українець, воїн, військова*), семантика яких репрезентує гендерну ідентичність мовців. Водночас такі номінації сприяють формуванню у свідомості соціальних стереотипів, що впливають на сприйняття та осмислення картини світу індивідом у цілому..

На лексичному мовному рівні спостерігаємо вживання слів та словосполучень, які можуть репрезентувати звички мовців та вказувати на стать. Гендерний компонент, що присутній чи відсутній у структурі та семантиці мовних одиниць, уможливорює поділ лексичних одиниць на лексику з гендерною семантикою / гендерно марковану лексику, яка вказує на жіночу

стать та лексику з гендерною семантикою / гендерно марковану лексику, яка вказує на чоловічу стать.

Найбільшою за кількістю є гендерно маркована іменникова лексика, що репрезентує жінку, У аналізованих текстах виділяємо такі лексико-семантичні групи цієї лексики:

1. Гендерно марковані назви осіб:

- жіночі імена: *«Їй дуже подобалось твоє волосся, **Стефо**, і те, що ти можеш годинами сидіти нерухомо і що виконуєш усі накази; вона не знає, яка ти прикра, **Стефо**, не знає, який ти маєш норев», – пояснювала мені **Аделя** (Андрухович С., с. 164); «Що п'ять хвилин Віктор зі свого ліжка: **Галя!** (ніколи не вживав кличної форми) **Галя!!!** Вона до нього: що? Дай мені руку, каже вибагливо, встати хочу. Підводиться, спираючись на неї, боляче стискає плече. Куди ти? – Хочу вийти» (Вдовиченко Г., с. 18); «...Восени 1982 року **Анні-Марії** виповнилося шістнадцять» (Роздобудько І., с. 37); «- **Лєрка?** Ти? – ще досі не вірила своїм очам. – Та я, **Зірко!**» (Корній Дара, с.194);*

- жіночі прізвища: *«Анна-Марія годинами просиджувала на сходовому майданчику, однак це не додавало радості, як раніше. Ігри в дворі теж не приносили задоволення. Крім того, до сусіднього будинку, де жили друзі-близнюки, переїхала родина з дівчинкою, котра повністю заволоділа увагою Синюль. Прізвище дівчинки здавалося Анні-Марії неприємним – **Сідловська**» (Роздобудько І., с. 39 – 40); «– Ти не наказуватимеш мені, **Чорнобай!** – прошипіла. – Чекай, поки повернуся! І тільки рипнися хоч комусь зателефонувати! Дуже пошкодуєш! Уперше за п'ять років роботи в «Беллі» хазяйка назвала Галю на прізвище» (Дашвар Люко, с. 27); «Гальперн розповів мені про трагедію в родині його близького приятеля, місцевого купця пана Барона. Його дружина з двома дітьми вирушила на весь літній сезон до Татарова, де винайняла кімнату в будинку Ліпи Локера. Минулого тижня **пані Баронова** вибралась до Станиславова на закупи, біля дітей залишилась її **сестра, панна Штекель**» (Андрухович 2015, с. 93); (Жіночі прізвища не завжди вказують на особу, тому потребують додаткового пояснення. У*

словосполученні «пані Хитрук» використано українську форму звертання «пані», які застосовується лише до осіб жіночої статі та має чітку гендерну семантику. Під впливом близькоспорідненої з українською польської мови вжито правило називати жінку за прізвищем її чоловіка («пані Баронова»);

- жіночі імена по-батькові: «—*Та в мене би від такого режиму дах поїхав! — признавалася немолода за паспортом косметологиня **Олександра Петрівна**, що мала у наявності третього офіційного чоловіка і двох коханців* (Дашвар Люко, с. 18)»; «**Емма Карлівна** діставала дівчат до живого. <...> **Емма Карлівна** лютувала, зі сльозами в голосі захищаючи своїх співвітчизників: — Ніякі вони не фашисти! Не бачили нічого, то й мовчить!» (Кононенко Є., с. 12–13).

2. Ідентифікатори-назви осіб:

- за віком, наприклад: «— *Леді, краса не має перерв на обід і сон, — товкла персоналу хазяйка «Белли» Юлія Володимирівна Жадкіна, **45-річна красна ягідка без ознак старіння, радості й сексу**. Лікар-дерматолог за освітою, і сама часто затримувалася в салоні, аби власноруч проводити косметологічні процедури вузькому колу обраних клієнток*» (Дашвар Люко, с. 17); «*Поряд із вчителькою на пенсії Ольгою Михайлівною, тією самою, що постачала йому книжки з історії України і новини зі всього світу, стояла незнайома **юнка** у білій сукенці*» (Тарасюк Г., с. 173–174); «*Благополучно діставшись до церкви, отець Георгій переніс хлопчика через поріг, посадив на встелену зіллям долівку, а сам кинувся назад у темне ревище негоди — рятувати **старших жінок**. І зіткнувся з Юрієм, обвішаним знесиленими **пенсіонерками***» (Тарасюк Г., с. 230); «*Їй було б цікаво ще порозпитувати **стареньку**. Але вона згадала про захололу кашу і чай, котрий, мабуть, уже розібрали*» (Роздобудько І., с. 70). У художніх текстах вік осіб представлений як лексичними одиницями, які репрезентують хронологічний його вияв (тривалість життя людини з моменту її народження (паспортний вік), так і лексичними одиницями, які застосовані для представлення психологічного віку. Межі психологічного віку не є

визначеними та можуть змінюватися за різних соціальних умов життя персонажів творів:

- за місцем проживання: *«Ще не закінчив, – прошепотів, бо розумів: розслабитися, лиш коли сяде за кермо «міні-купера» і від'їде якнайдалі від багатой хати віруючої киянки (Дашвар Люко, с. 74); «Оце так подарунок! Погладила опуклий логотип і посміхнулася: тепер вона справжня інстаграмна **парижанка**» (Андрухович С., с.17);*

- за національністю: *«**Британка, американка** – Хлоя спросоння сказати не могла. Мабуть, ще й **чорна**, бо співала саме так, як Хлоя могла співати лише у своїх найсолодших фантазіях» (Карпа І., с. 41); «У тюрмі вона почала писати вірші. Дуже дорога ціна за відкриття дару слова. Подумати тільки: десять найкращих років – у таборі. Тільки за те, що освічена була, що походила з родини народних учителів, за те, що свідомо **українка**, режим запроторив молодесеньку **буковинку** за дріт» (Таран Л., с. 83);*

- за релігійними переконаннями: *«Отець Георгій лежав, вткнувшись лицем у вогку від сліз подушку, вишиту **парафіянкою Храму Покрови Пресвятої Богородиці** Ольгою Михайлівною і набиту ним власноручно цьогорічним свіжим сіном» (Тарасюк Г., с. 45); «Дзвінко сміються **сестри-василіанки**, про щось шепочучись» (Андрухович С. 5, с. 236);*

- за соціальним статусом: *«**Вдова по урядовому урядникові** (який насправді був, але ж ви знаєте, як у нас на Галичині люблять робити людям приємність, називаючи доцента професором, а студента на другому році навчання – паном доктором), наша сусідка на Липовій, сказала, що на найближчі дні заповідається тепла погода» (Андрухович С. 5, с. 229); «Може, навіть вона, Іванка Борсук, **донька Павлова**, кілька днів тому зірвала ті рожеві квіти, легкі, як пір'їнка, і вони тепер усотуються своєю силою в її кров і ще день-два – і вона стане такою дужою, такою, що буде гори перевертати, аби лиш добре людям робити» (Матіос М., с. 26); «До роботи Петро завжди був спраглий, як до жаданої жінки. Щойно отримавши замовлення, заходився робити надгробок на могилу пані **докторової**» (Андрухович С., с. 46); «Часом*

прийде до нього польський шляхтич, щоб замовити гробівець на могилу **тестьової**, земля їй пухом» (Андрухович С., с. 57); «Звісно, вілла, яку вибудував Петро, вирізняється серед решти, як вирізняється серед **селянок** із порепаними руками і чорними обличчями блідолиця **графиня** в сукні з найтоншого мережива. І я не скажу, що мені аж так дуже подобається бути родичкою тієї графині (Андрухович С., с. 64).

3. Лексика, що пов'язана з виконанням домашніх обов'язків («Петро знову казав, що їм не потрібна **служниця**, що Аделя чудова **господиня** і дасть раду сама» (Андрухович С., с. 94); «Маленька дівчинка у великому капелюшку посміхнулася мені у відповідь беззубим ротом. Натомість її огрядна **годувальниця**, від чийх грудей нашіло затишним теплом, зміряла мене недовірливим поглядом так хижо, що я аж пирхнула» (Андрухович С., с. 141–142); «– Тобто? Яка у неї професія? – Ніякої. **Домогосподарка** вона. Все життя працювала вдома» (Андрухович С., с. 225).

4. Професійна лексика: «Небалакуча жінка – рідкісна вдача, незаперечний джек-потр у лотереї такого чоловіка, як він, бо вдома усі його жінки, увесь сімейний **жіночий батальйон** – дружина, теща, доньки – усі без винятку охочі говорити. Голосно й одночасно» (Вдовиченко Г., с. 13); «Рита реготала, на ходу читаючи з телефона обурені коментарі **моралісток** під своїм постом у фейсбуку» (Андрухович С., с. 127).

5. Лексика інших сфер соціального життя («краса», «здоров'я», «подорожі», «зацікавлення», «одяг та взуття», «аксесуари», «домашні улюбленці»): «Філіп борсається між страхом отримати ще одне дитинча на свою шию і страхом, що Рита просто прожене його зі свого життя. Не буде більше Рити. Не буде сексу з Ритою, засининь і прокидань з Ритою і **коктейлів** з Ритою сніданків з Ритою, **виходів** на вернісажі з Ритою, її дизайнерських **суконь** і карколомних **підборів**, її бажання кохатися на тихій вулиці остівця Сан-луї, її «Je t'aime» у горах Корсики, викладеного крихітними камінцями і шкірками ковбаси, її жартів, її **музики**, її **ревнощів**, її дітей, її нахабності, її **ніжності**, її захоплення ним, Філіпом» (Карпа І., с. 13); «Тепер ви можете собі

уявити, якою вона була в очах тих, хто її оточував. Мати чоловіка-режисера і не вступити до театрального «за дзвінком»? Впритул не помічати, як він крутить у тебе під носом з **кожною першою-ліпшою спідницею**? Безумовно вірити в кожне «термінове відрядження»? Ким треба бути, обурювалися більш досвідчені подруги. Стефка зітхала. І... крутила хвостиком на порозі, зачувши на сходах священні кроки» (Роздобудько І., 2017, с. 47–48). (Схвалення чи несхвалення з боку суспільства, засудження дій і вчинків осіб жіночої статі – основа для виникнення та усталення соціальних упереджень та стереотипів, оцінок, тому й виокремлюємо лексику, що асоціюється із особами жіночої статі).

Українська культура за своїм походженням має патріархальний характер, у межах якого соціальні відносини між чоловіками та жінками будуються на засадах домінування чоловічого начала. Усе чоловіче традиційно сприймається як вище та значуще, тоді як жіноче – як другорядне й посереднє. Відображення таких процесів простежується в мові через численні стереотипні слова й мовні форми. Гендерно маркована лексика у художніх творах виконує функцію оцінювання персонажів, увиразнення та підсилення гендерних і соціальних стереотипів. Використання стилістично знижених лексичних одиниць дозволяє авторам художніх текстів акцентувати власне ставлення до зображуваного.

Суспільство прагне до гендерної рівності через розширення мови та мовних одиниць через вживання фемінітивів, активізація, поява та вживання яких має об'єктивні причини: змінилася роль жінки у всіх сферах соціального життя, активність та представленість осіб жіночої статі у професійній сфері викликакала потребу до розширення назв професій та посад для жінок, проте в прикладах спостерігаємо стилістично знижене творення фемінітивів: «*Перукар голив людські голови уже цілком автоматично – черговий косяк, піднесений дбайливою **асистенткою**, яка вже після -надицяти людей перестала підмітати волосся, дуже добре цьому сприяв* (Карпа І., с. 69); «- *Її дуже мучить те, що їй багато недоплатили, – пояснювала Ремкові **психоаналітичка** Хетцель, – якби вона прийшла до вас з грошима, які заробила, то не відчувала би себе настільки*

неповноцінною» (Кононенко Є., с. 15); «Наступного дня, в понеділок, Гелена весь час думала, що варто було б познайомитися з іншими **стажистками**, аби не бути такою самотньою наступними вихідними» (Кононенко Є., с. 59). Для цього автори художніх текстів використовують суфікси, зокрема -к(а), -иц(я), -ин(я), -ес(а), про що зазначено у чинній редакції правопису: «За допомогою суфіксів -к-, -иц(я), -ин(я), -ес- та ін. від іменників чоловічого роду утворюємо іменники на означення осіб жіночої статі» [УП, с. 39]. У художньому тексті представлені усі ці форми, проте, якщо суфікси -к(а), -иц(я), -ин(я) вживаються з метою назвати особу, то використання суфікса -ес(а), зумовлюється часто потребою надати негативної оцінки особі жіночої статі. Негативна оцінка персонажів передана фемітивами із нетиповими суфіксами (-их(а)-, -ш(а)): «І лише згорьована без чоловічої уваги пишнотіла **двірничиха Віруня**, яка із роздратуванням вимітала з-під дверей недопалки (бач, призвичаїлися менеджерки з навколишніх офісів вибігати на проспект, пихкати цигарками, кидати недопалки під дерева, і хоч би одна коза про екологію згадала, хай би їй ту цигарку на лобі загасили!), мимоволі звернула увагу на козирне взуття молодика, ковзнула поглядом вище. Їй такий мужчина не потрібен?»

(Дашвар Люко, с. 5); **Перукарки-косметологи-масажистки-манікюрші** були геть не проти відгукуватися на «леді», та краще би їм доплачували за цілодобове орання ниви краси (Дашвар Люко, с. 17)

Фемінітивна сполука на позначення чоловіка надає названій особі негативну характеристику: «Вони пішли, лишивши немитий посуд і незаслані ліжка, а він, як завжди, не робив прибирання в хаті. Бо знав: як тільки станеш **хатньою господинею**, то так і буде до скону. Він ще сподівається знайти собі гідне місце в цьому світі. Яке саме?» (Кононенко Є., с. 53); «— Ко-ти-ку! За згвалтування сидять п'ятнадцять років! Без права на амністію! А тебе одного разу назвали миршавим, і ти уже образився, як **нецілована дівка**» (Кононенко Є., с. 88).

У художніх текстах автори нерідко звертаються до мовних одиниць, що містять семантичні компоненти, здатні одночасно репрезентувати обидві статі – жіночу та чоловічу. При цьому лексеми формально збігаються зі словами чоловічого роду («громадянин», «пасажир», «перехожий», «виборець»), однак фактично не позначають жінок, маргіналізуючи їх або роблячи «невидимими» у мовній картині світу. Подібна ситуація спостерігається й у випадках уживання займенника чоловічого роду *він* та його похідних для позначення людини загалом. Інша ознака – так звані лакуни – «...базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що ускладнюють переклад її текстів і сприйняття їх іншокультурними реципієнтами через відсутність в одній мові порівняно з іншою певних відповідників мовних одиниць різних рівнів, позначень понять, категорій, асоціативних реакцій, а також паравербальних засобів мовлення» [140, с. 275], коли для позначення професії, яку можуть мати як чоловіки, так і жінки, існує лише форма чоловічого / або жіночого / роду, а відповідної форми жіночого / або чоловічого / роду немає, наприклад: «*Отака була в Мілені програма, і робила вона її, повторююсь, на совість – це значить, твердо пам'ятаючи, як в університеті вчили, що **журналіст** має показувати не себе, а свого героя...*» (Забужко О., с. 129); «*Та про такого **читача**, як наш, повірте мені, Радочко, казав Валентин Степанович – а його книжки виходили мільйонними тиражами – **західні письменники** можуть іно мріяти*» (Забужко 2004, с. 212). Проте назви непрестижних професій існують переважно у формі жіночого роду: педикюрша, манікюрниця, покоївка, доглядальниця, санітарка, наприклад: «*Слухай, втручається Магда, я знайшла телефон **сиділки**, дуже хороші рекомендації. Хочеш-не хочеш, а тобі буде потрібна **доглядальниця** для Віктора, як не тепер, то на початку осені*» (Вдовиченко Г, с. 94); «***Санітарка**, у хрумкому білосніжному халаті й чепці, мов витесана зі снігової брили, зосереджено складає стерильні інструменти до лискучої хромованої скриньки*» (Андрухович 2015, с. 27).

Назви професій в українській мові, що функціонують у двох родових формах, нерідко виявляють семантичні відмінності. Так, **акушерка** позначає

жінку з середньою медичною освітою, яка має право самостійно надавати допомогу під час пологів, тоді як **акушер** – це лікар-фахівець у галузі акушерства. Загалом у більшості випадків форми жіночого роду набувають стилістично зниженого відтінку та сприймаються інакше, ніж відповідні іменники чоловічого роду.

Семантична асиметрія спостерігається не лише в назвах професій. Наприклад, слова, що мають паралельні форми чоловічого і жіночого роду, насправді різні за значенням. У таких парах слів форма чоловічого роду має позитивне або нейтральне значення, а форма жіночого роду з часом зазнає пейорації /погіршення/. Наприклад – професіонал, іменник, чол. рід має позитивне значення, тоді як іменник жіночого роду – професіоналка в багатьох мовах означає повію.

Неоднаково тлумачаться пари слів майстер/майстриня. У значеннях: «фахівець з якого-небудь ремесла, той хто досяг високої майстерності»,] вони співпадають, проте мають і розбіжність: «майстриня» – це жінка, яка займається народними ремеслами. Тобто спостерігається два мовних явища – лексична лакуна та морфологічна асиметрія. Навіть у тих випадках, коли форми жіночого та чоловічого родів начебто є рівноправними, в парах таких слів форма чоловічого роду майже без винятку передує формі жіночого роду і, отже, вважається головнішою за неї (він і вона, батько й мати, хлопець і дівчина, Адам і Єва, король і королева). Наприклад: *«Він говорив. Вона розуміла далеко не все – найбільше це скидалося на глухий гул, або ж навальне стугоніння крові, яким звістує про себе те, що хоче стати словами»* (Забужко О., с. 223).

Гендерні стереотипи, що функціують у тому чи тому суспільстві, є наслідком гендерної асиметрії. У гендерології утвердилося уявлення, що мова фіксує переважно *чоловічу* картину світу, а отже, вона не лише антропоцентрична (орієнтована на людину загалом), але й андроцентрична (орієнтована на чоловіка). Це зумовлює формування мовної картини світу з позиції чоловічого суб'єкта та пояснює об'єктивацію й маргіналізацію жіночого образу.

Таблиця проявів андроцентризму в мові:

Ознака	Суть прояву	Приклад
Ототожнення понять «людина» і «чоловік»	У багатьох мовах одне слово позначає і людину взагалі, і чоловіка зокрема	<i>man</i> (англ.), <i>homme</i> (фр.)
Похідність жіночих номінацій від чоловічих	Іменники жіночого роду утворюються від чоловічих, часто мають знецінювальне значення	<i>автор</i> – <i>авторка</i> ; застосування чоловічої форми до жінки підвищує статус
Універсалізація чоловічого роду	Чоловічі форми вживаються для позначення осіб будь-якої статі або групи осіб	«учителі» = і вчителі-чоловіки, і вчительки
Узгодження за граматичним родом	На синтаксичному рівні узгодження відбувається за граматичним родом, а не за реальною статтю	«наш лікар сказав...» (навіть якщо лікарка – жінка)
Різке протиставлення маскулінності та фемінності	Чоловіче розглядається як універсальне і домінантне, жіноче – як похідне й маргінальне	Маскулінне = «норма», фемінне = «відхилення»

Категорія роду безпосередньо пов'язана з гендером і має культурно-інформативний характер, оскільки відображення в мові дійсності, опосередкованої свідомістю, здійснюється не лише на лексичному, а й на морфологічному рівні – передусім через морфологічні форми та категорії. Граматичні значення за своєю природою є релятивними: їхня специфіка полягає в тому, що вони співвідносяться з лексичним значенням, конкретизуючи його. Зокрема, флексії іменників позначають належність певної лексеми до відповідного родового класу, що виступає не тільки культурно-специфічною ознакою, а й у своєму походженні – культурно зумовленою, оскільки родові розмежування не могло виникнути поза семантичним наповненням. Найбільш значущою та вмотивованою категорією роду постає у підкласі антропонімів. Стать у цьому випадку можна розглядати як природну категорію, що охоплює всі види живих істот і забезпечує надзвичайно чіткий поділ їх на два класи.

Розмірковуючи про основу класифікації за родом, Дж. Лайонз зазначає, що, з одного боку, визнання роду як граматичної категорії логічно не залежить від будь-якої конкретної семантичної асоціації, а з іншого – емпіричним фактом є те, що в більшості мов, де існує категорія роду, наявне певне «природне» семантичне підґрунтя для класифікації. При цьому такою основою не обов’язково має бути стать. Нею можуть виступати форма, структура поверхні, колір, – одним словом, будь-який набір «природних» властивостей. Ступінь відповідності між класифікацією іменників за граматичним родом і класифікацією позначуваних ними осіб та предметів на підставі релевантних «природних» ознак істотно варіює від мови до мови [201, с. 301].

Ознаки граматичної категорії		
№	Ознака	Суть
1	Опозиція	Має складатися з не менше ніж двох протиставлених членів.
2	Інваріантне значення	Загальне граматичне значення, яке визначає семантику категорії в цілому.
3	Варіантні значення	Уточнення та реалізація інваріантного значення у конкретних формах.
4	Формальні засоби	Власні показники (здебільшого морфеми), що можуть об’єднувати кілька значень.
5	Стабільність і регулярність	Постійне й системне функціонування протиставлених форм.

Денотативний компонент категорії роду пов’язаний з об’єктивною (позамовною) дійсністю. Його сутність визначається двома ознаками, що утворюють опозиції: живий / неживий; чоловічий / жіночий рід (актуальний лише для назв істот). Групи лексем, яким властиве денотативне значення роду: назви людей, що чітко розрізняють стать: *син* – *дочка*, *брат* – *сестра*. Виняток становлять іменники чоловічого роду (*врач*, *бригадир*), здатні

позначати осіб обох статей; назви тварин, які вказують на самця або самку: *бик – корова, жеребець – кобила*. Сюди не входять назви на кшталт *дятел, окунь, вивірка, муха*, які не мають чіткого поділу за статтю; назви міфологічних істот, яким приписують ознаки статі: чоловічі: *водяний, домовий, ельф*; жіночі: *відьма, русалка, сирена, фея*.

У таких випадках йдеться про так званий «порожній клас» денотатів (бо вони не існують у реальності), проте граматичний рід зберігає значення завдяки світоглядним ідеологічним уявленням попередніх поколінь.

У нашому дослідженні акцентуємо увагу на конотативний аспект, оскільки він безпосередньо пов'язаний з ілокутивними та перлокутивними функціями цієї морфологічної категорії. Він формується під впливом низки чинників: ставлення мовця до денотата та змісту повідомлення загалом; його інтенції, тобто прагнення надати висловлюванню певного смислового чи емоційного відтінку; комунікативної мети – бажання справити певний вплив на адресата; умов та контексту комунікації. Таким чином, конотативний компонент виходить за межі суто денотативного значення і виявляє себе як емоційно-оцінна та прагматична складова граматичної категорії роду.

У межах граматичної категорії роду виділяють кілька способів розмежування антропонімів: морфологічний спосіб, що реалізується за допомогою регулярних морфологічних засобів (спеціальних закінчень чи суфіксів): *слуга – служниця, актор – актриса*; суплетивний (лексичний) спосіб передбачає вживання різних слів для позначення осіб різної статі: *батько – мати, чоловік – дружина*; аналітичний спосіб здійснюється за допомогою уточнювальних слів (*жінка, чоловік, подруга* тощо): «**Фотографом** тоді була маленька сива **жінка** з підфарбованим синьою волоссям, схожа на постарілу Мальвіну» (Костенко Л., 20), або: «Мадонна вийшла заміж за Гая Річчі. Вінчала їх **вікарій-жінка**» (Костенко Л., с. 36); синтаксичний спосіб – характерний для іменників спільного роду, де диференціація відбувається через узгодження з прикметниками.

Іменники жіночого роду на визначення професій та закодovаних як фемінітиви в словниках мають нейтральну характеристику, наприклад: *«Випадок свіжий, сьогодні до редакції приїжджала відома співачка. Інтерв'ю з нею записувала у редакційній вітальні журналістка Зеня, випускниця журфаку, вона вже два роки працює в журналі «Цікаво жити» (Вдовиченко Г., с. 296) [148, Т. 1, 1970, с. 465].*

Словотвірний показник застосовується у тих випадках, коли іменник має суфікс суб'єктивної оцінки: *жіночка*: *«Панна Зуза, дрібна і суха, спритна жіночка з хитрими очима, яка все пахкала малою люлькою і коли говорила, то тільки щоб виказати своє невдоволення всім і відразу, оповідала, пишаючись, що її покійний брат, заможний господар, витратив на будівництво вілли цілих сім тисяч корон» (Андрухович С., с. 163).* Для визначення роду таких іменників необхідно відкинути суфікс суб'єктивної оцінки й повернутися до твірної основи (*жінка*), після чого орієнтуватися на морфологічний показник роду.

Серед суфіксів, що виражають модифікаційне значення особи жіночої статі, виокремлюють як стилістично забарвлені, так і нейтральні. До нейтральних належать такі суфікси: -к(а), -иц-, -ин-, -ес-: *«Голос заступниці Слави випромінює бадьору переконливість: усе добре в редакції, за журнал не хвилюйся, радитимуся з тобою лише з важливих питань (Вдовиченко Г., с. 94); «Привіталася зі злидаркою, що тут-таки, біля головного входу, жебрала, загорнувшись у квітчасту хустку, окинула оком набір покупок, який її донька-підліток несла мамі з сусіднього “Монопрі”: йогурт, вода, пакуночок із чотирьох кіндер-пінгві» (Карпа І., с. 13); «Відтак добра дівчина Люба, яка чесно витиснула максимум із того, що дозволяла Хлоїна зневоднена шкіра, тихо сказала їй після ефіру, що знає чудову косметологиню Наташу» (Карпа І., с. 244).* Ці суфікси не несуть стилістичного забарвлення й служать виключно для позначення жіночої статі. Для визначення граматичного роду достатньо відкинути суфікс та звернутися до основи слова і проаналізувати морфологічний показник роду. У статті про фемінітиви як виклик сьогодення [Вакулович] авторки поділяють їх на номінації жінок за професією: *поетка*,

видавчиня, парфумерка, рестораторка, дизайнерка; номінації жінок за соціально-індивідуальними характеристиками: *фахівчиня, професіоналка, ворогиня, добродійка*; назви керівних посад і функцій: *очільниця, менеджерка, прокурорка*; назви наукових ступенів і вчених звань: *докторка, кандидатка, доцентка*; назви політичних посад: *прем'єрка, президентка, міністерка*; номінації жінок-спортсменок: *фізкультурниця, плавчиня, борчиня, тенісистка*.

М. Брус у монографії «*Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування*» [21] здійснила всебічне дослідження фемінітивів давньоукраїнської, староукраїнської, нової та сучасної української мови. Авторка виділяє їхні лексико-семантичні, структурно-словотвірні та функціонально-стилістичні ознаки, а також розмежовує статичні й динамічні явища на кожному історичному етапі розвитку. Монографія окреслює закономірності формування фемінітивної підсистеми української літературної мови. За М. Брус, категорія жіночності є виразником не лише лінгвального феномену, а й низки лінгвокультурологічних явищ [21; 164].

Не дивлячись на узаконення фемінітивів в «Українському правописі» 2019 року, науковці повертаються до соціолінгвістичних досліджень щодо стилістичного забарвлення репрезентованих лексем [Вінтонів] та зазначають: «Менше половини респондентів впевнені, що фемінітиви варто використовувати тільки у розмовному (42 %) та художньому стилях (34 %). 13 % обрали відповідь «Публіцистичний», 5 % – «Офіційно-діловий», 6 % – «Інше» на запитання: «У яких стилях мовлення доречно використовувати фемінітиви?» Водночас 84 % від загальної кількості респондентів впевнені, що в майбутньому використання фемінітивів в українській мові стане загальноприйнятим. 7 % опитаних висловили негативне ставлення до явища фемінізації, 9 % – нейтральне» [29, с. 18]. Таким чином, підхід до таким лексем неоднозначний (див. статтю А. Нелюби «"Український правопис" і тотальна фемінітивізація» [117]).

Проте в художньому дискурсі як в мові автора, так і в мові персонажа фемінітиви досить частотні. Трапляються вони як в текстах жінок-

письменниць, так і чоловіків-письменників. Наприклад: *«Коли я заїжджаю за нею на своїй непристижній лайбі, ті її **колежанки** зустрічають мене ввічливо, але я стиною чую їхні іронічні погляди»* (Костенко Л., с. 142); *«Галя дивилася на дівчат, та бачила терези: на одній чаші скупчилися роздратовані **колежанки**. Тут і **манікюрша** Оля Корнійчук, яка Галі — найближча, і нахабна **масажистка** Женька Лисиця, що її вже двічі застукували за спробами зазирнути до чужих сумок, навіть юна **адміністраторка** Улянка. Всі проти Юлі!»* (Дашвар Люко, с. 17); *«Вона ховалась у дальню кімнату, вмикала собі Роллінг Стоунз. Або знаходила в інтернеті кліпи Олдос Гардінг, новозеландської **композиторки** і співачки, найцікавішої з нових — молодший син порадив, і та одразу їй припала до душі»* (Вдовиченко Г., с. 222).

Однак це явище отримує зовсім іншу інтерпретацію у сфері іменників – назв осіб за професією, посадою, видом діяльності, які нині широко застосовуються також для позначення осіб жіночої статі в офіційно-діловому стилі. Ці слова з граматичної точки зору не стали словами загального роду, а залишилися словами чоловічого роду: *н-д, суддя, воїн* тощо, проте вважається, що вони несуть нейтральну оцінку. Тому спостерігається протиріччя між граматичним родом референта і статтю денотата. Багато з цих слів зовсім не мають паралельних форм жіночого роду.

Форма жіночого роду, вжита щодо чоловіка за наявності в мові форми чоловічого роду, має виразно негативну конотацію.

У представлених нижче таблицях аналізовані нами номінації подано за різними рубриками. Рубрики визначалися відповідно до найбільш частотних звертань до жінок і чоловіків. У таблицях наведено не всі проаналізовані номінації, а лише найбільш «типові» та «нетипові» приклади, які демонструють як традиційні, так і нові суспільні реалії.

Номінації жінок

Додаткова характеристика	Сімейно-родинні відносини	Дружні відносини	Професійні ролі
Чоловічого роду, засоби апеляції	мама, дочка, годувальниця, дружина, бабуся, теща, свекруха, родичка	приятелька, подруга, знайома, подружка, колежанка	Реставратор/ка, подруга-математик, озеленювач/ка, жінка-виконавець, директор/ка, дизайнер/ка, педагог/огиця, полковник, композитор/ка, кінорежисер/ка, адміністратор/ка, ріелтор/ка, терапевт/ка, жінка-лаборант або лаборантка, екскурсовод, викладач/ка, провідник/иця, двірник/чка, секретар/ка, провідний/а спеціаліст/ка, начальник/ця відділу, гастролер/ка, контролер/ка, депутат/ка, прем'єр-міністр/міністерка, бухгалтер/ка, голова адміністрації, філолог/иця, референт/ка-перекладач/ка, військовослужбов/иця, волонтер/ка
Жіночого роду, з ознаками жіночності	вік, зовнішність, пороки	натурниця, флейтистка, подруга-секретарка, масажистка, нянька, телеведуча, стилістка, гримерка, учителька, біологиня, колежанка-філологиня, подруга-поетеса, продавчиня, офіціантка, лідерка правлячої партії, журналістка, домогосподарка, бізнесвумен, касирка, медсестра, студентка, аспірантка, кураторка, письменниця, голова, таксистка, піаністка, лаборантка, викладачка, малярка, лікарка, спортсменка, напарниця, співробітниця, ліфтерка, екскурсоводка, балерина, будівельниця, домогосподарка, прибиральниця, виконавиця, бек-	жінка, дівчина, старенька, дівчинка-підліток, школярка, пенсіонерка, блондинка, дівиця-мутант/ка, пастушка, бездоганна фрау, красуня, скромниця, Барбі

Додаткова характеристика	Сімейно-родинні відносини	Дружні відносини	Професійні ролі
Стилістично забарвлені	позитивні	вокалістка, топ-модель, співачка, чемпіонка, прима, телеведуча, актриса дурочка, заїнька, сонечко, тітонька, кицька, бідняжка, людина, товариш, соратник/ця, розумна людина, справжній друг	—
Стилістично забарвлені	негативні	відьма, дурна, утриманка, вимоглива, мамаша, тітка, істеричка, дебілка, хамка, лохушка, лахудра, сволота	—
Інші апеляції	—	гостя, феміністка, аферистка, партнерка, дама, дамочка, господиня, патріотка, муза, екстремістка, терористка, соціальна одиниця, обраниця, емігрантка, прима, героїня, попутниця, переможниця, дівчата, здобувачка, опікунка, фізкультурниця, читачка, інвалідка, любителька, вибориця, співрозмовниця, шахрайка, місцева мешканка	

Серед проаналізованих номінацій жінок найбільш численними є ті, що пов'язані з професійною сферою. У цій сфері, поряд із традиційно «жіночими» професіями (касирка, медсестра, продавчиня), наявна велика кількість професій, які раніше вважалися прерогативою чоловіків (охоронець, полковник, таксистка). Це дозволяє припустити, що в суспільстві поступово стирається межа між «чисто чоловічими» та «чисто жіночими» професіями. Те, що більшість номінацій утворено за допомогою суфіксів -к(а) та -ш(а), які вказують на жіночність, радше слугує маркером активізації процесу творення фемінітивів, а не показником додаткової коннотації «недостатньої

компетентності» представниць тієї чи тієї професії, і лише інколи набуває іронічного відтінку: *«І почала розповідати про вчителів. Географічка виїхала, з родиною. Ще на початку цього всього, в березні. Вивезла маму. Мама потім утекла, повернулася додому. Її всі підгодовували. Директорка переїхала до родичів, на село»* (Жадан С., с. 67).

Зауважував також і щодо фемінності української мови Іван Огієнко [120] та наголошував, що саме русифікація нейтралізувала жіночий рід в українських іменниках та просувала чоловічий рід.

Номінації чоловіків

Серед проаналізованих номінацій чоловіків найбільш численними є ті, що стосуються професійної сфери та посад. До них належать: *кінорежисер, віцепрем'єр, міністр, обранець, губернатор, спікер, сенатор, шеф, телеведучий, політичний діяч, мер, керівник, журналіст, науковий співробітник, бізнесмен, заступник міністра, режисер, лідер партії, капітан команди, агент, менеджер, ресторатор, модельєр, художник-оформлювач, перекладач, аналітик, охоронець, прибиральник, начальник, водій, математик, скульптор, спортсмен, співробітник ОМОН, фахівець, наставник, іміджмейкер, кутюр'є, дизайнер, продюсер, сек'юриті, секретар, кінокритик, керівник, банківський аудитор, завідувач, гуморист, військовослужбовець, воїн, генерал, сантехнік, вахтер, м'ясник, приватний підприємець, тренер, пародист, учитель, поліцейський, поет, музикант, медик, аналітик, виконавець, депутат, астролог, президент, артист, актор, генерал.*

Сімейно-родинні відносини: *чоловік, брат, дідусь, родич, чоловік, тато, батько, син, холостяк.*

Дружні відносини: *друг, товариш, братан, бойфренд, коханець, приятель, залицяльник, шанувальник, кавалер, коханий.*

Матеріальний стан: *олігарх, спонсор, меценат, інвестор, мільйонер, капіталіст, принц, шейх, безхатько.*

Вік: *хлопець, юнак, підліток, школяр, хлопчисько, пацан, чоловік, дід.*

Пороки: *істерик, п'яниця, наркоман, азартний гравець.*

Зовнішність: *культурист, плейбой, супермен, красень.*

Стилістично забарвлені з негативною оцінкою: *абориген, особа чоловічої статі, старий козел, мордатий, лох, дурень, дебіл, старий хрич, пошляк, нахаба, підкаблучник, сволота, старпер, дикар, інфантильний дурник, негідник, чмо, сепаратист.*

Стилистично забарвлені з позитивною оцінкою: *бідося, лапочка, джентльмен.*

Нейтральні, без додаткових характеристик: *чоловік, людина, лідер, засновник, улюбленець, новачок, кумир, завойовник, англофіл, відмінник, боєць, сусід, відвідувач, молодець, патріарх, співрозмовник, аферист, господар, терорист, убивця, раціоналіст, кривдник.*

Вік може зазначати і власна назва, як от: *«Потім на сцену вийшов **Петрик**. Узав мікрофон, відставив стійку. Ходив по сцені і читав власні вірші. Слухачі не дуже розуміли його тексти, але загальна картина заворожувала. Таким голосом **Петрик** міг би й читати телефонний довідник – це все одно мало б крутий вигляд»* (Мисяк І., с. 141).

У прозових українських текстах, які належать як авторам-чоловікам і авторкам-жінкам натрапляємо на стилістично знижену оцінку для мускулінативів, яка зазначають професійну ознаку і мали б бути нейтральними: *«І ось **менеджери** збираються після важкого робочого дня в барі, **жирні, важкі й малорухливі менеджери середньої ланки**, товчуться по бару, як **тюлені**, б'ють ластами й видають різкі пронизливі звуки, перекрикуючи музичні автомати, труться біля караоке, мчать, заляпуючи по підлозі своїми ластами, у сортир, хо-хо, говорять одне до одного: “Добре, що ми тут зібралися, ми – **менеджери середньої ланки**, нам завжди є про що поговорити після важкого робочого дня. Ну ж бо, друзі, – говорять одне до одного – про що говоритимемо сьогодні? Про регбі чи про баб? “»* (Жадан С., с. 247). Загальний саркастичний тон висловлення, використання зоометафори *тюлень* дозволяє стверджувати, що негативне забарвлення може бути ситуативним, контекстуальним, віддзеркалювати авторське бачення окремих героїв.

Отже, на матеріалі поданих номінацій можна виокремити такі стереотипні уявлення про чоловіка в українському етносоціумі: домінувальними для чоловіків залишаються професійна та майнова сфери (тобто чоловік постає передусім як професіонал, який заробляє гроші); важливого значення набуває також інтелект. Зростає роль зовнішніх даних, що раніше не вважалися настільки значущими для чоловіка: він має бути у хорошій фізичній формі. Те саме стосується й інтелектуальних здібностей. У професійній сфері поряд із традиційно «чоловічими» професіями освоюються і традиційно «жіночі». При цьому номінації, утворені для позначення представників цих професій, позбавлені будь-якої стилістичної конотації.

Позитивного забарвлення набули лексеми на визначення українського учасника чи учасниці війни, яку розв'язала Росія в Україні. Це і воїн, переможець, військовослужбовець, лексеми на визначення військового звання та відношення до певного військового підрозділу. Наприклад: *«-Цієї ночі мені знову снились айдарівці, – сказала сестрі, готуючи сніданок, – і мертві, і живі. Мені здається, що так буде завжди: пережите там ніколи мене не покине, і я буду жити далі з відчуттям провини»* (Талан С., с. 279).

У сучасному суспільстві відбувається поступова трансформація гендерних стереотипів. Стираються межі між традиційно «жіночими» та «чоловічими» видами праці, а також уявлення про фемінність і маскуліність. Характерні для чоловіків риси – активність, упевненість, лідерські здібності – дедалі частіше приписуються й жінкам і схвалюються соціумом. Водночас зберігається очікування виконання жінкою традиційних сімейних ролей.

Висновки до розділу 3

Дослідження виявило, що в макроструктурі словникових видань символи та персонажі, співвіднесені з поняттями *чоловіче і жіноче*, репрезентовані відносно рівномірно. Водночас у мікроструктурі словників простежується акцент на гендерній символіці предметів, персонажів і ритуалів, що

підтверджується фольклорними й етнографічними матеріалами. Найбільш деталізованою виявилася семантична сфера «*материнство*», яка має високу номінативну щільність та розглядається як головна соціальна функція жінки. Семантичне поле «*батьківство*» представлено значно слабше, що свідчить про жорстке розмежування чоловічих і жіночих ролей у традиційній культурі. Таким чином, словники відображають усталені гендерні уявлення й стереотипи, що регламентували повсякденне життя українців та визначало їх національний код.

Граматичний рід в українській мові – це лексико-граматична класифікувальна категорія. Завдяки значному семантичному та стилістичному потенціалу, а також кореляції з біологічною статтю в підкласі антропонімів, її аналіз може надати цінні дані про гендерні стереотипи. При цьому йдеться як про відомості щодо стереотипів минулого (оскільки граматична система змінюється повільно і зберігає у своїй структурі відбитки попередніх епох), так і про сучасні уявлення, адже граматики не є «скам'янілістю», вона розвивається відповідно до нових соціальних установок і реалій.

Зміст третього розділу дисертації висвітлено у таких публікаціях автора:

1. Журенко Я. В. Тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики: ціннісні аспекти. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Зб. наук. праць. Серія «Філологія»*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 47. Т. 1. С. 80–82.

DOI: [10.32841/2409-1154.2021.47-1.20](https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.47-1.20)

http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_1/22.pdf

2. Журенко Я. В. Функціонування фемінітивів в чоловічій та жіночій прозі сучасного українського художнього дискурсу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т.

Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 3. С. 64–65.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1KYGZQfBhDBIVuv7fQ1e5qM2JIRF234Q6/view>

3. Марчук Л. М., Журенко Я. В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 55–60. DOI: [10.52726/as.humanities/2022.1.8](https://doi.org/10.52726/as.humanities/2022.1.8)

<http://academstudies.volyn.ua/index.php/humanities/article/view/249>

4. Журенко Я. В. Мовна норма як еталон нейтралізації гендерної ознаки (на матеріалі творів Люко Дашвар). *Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world»*. Graz, 2022. P. 305–307.

https://web.archive.org/web/20220916143319id_/https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf

5. Журенко Я. В. Гендерна метафора як традиційний стереотип на означення чоловіків і жінок у постмодерному українському дискурсі (на матеріалі текстів Оксани Забужко). *Studia ukrainica posnaniensia*. 2024. Vol. XII/1. P. 17–25.

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/43651>

6. Журенко Я. В. Зоометафора як ознака гендерних стереотипів у створенні портретів чоловіків і жінок у сучасній українській прозі. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 70–72.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/14FVyQNWZXSazLOib0GnGgdzmZ0z7Mh86/view>

ВИСНОВКИ

Категорія «гендер» увійшла в парадигму вітчизняного мовознавства лише у 1980-х роках ХХ ст. Це стало можливим завдяки тому, що мова почала розглядатися не лише як абстрактна система мовних одиниць, а як система, нерозривно пов'язана з етносоціумом, який вона обслуговує. Беззаперечним стало визнання факту взаємовпливу мови та суспільства, а також відображення в мові етноспецифічних рис певної культури.

Водночас мова постає як «знаряддя культури»: людина стає власне людиною лише тоді, коли з дитинства засвоює мову та разом із нею культуру свого народу. Мова виступає відображенням усіх культурних особливостей, закріплюючи їх у специфічній і неповторній формі. Вона по-різному відтворює картину світу та визначає місце людини в ньому. Більшість інформації про навколишню дійсність людина отримує саме через мовний канал, тому її сприйняття світу формується передусім у площині концептів, які забезпечують інтелектуальні, духовні та соціальні потреби. Володіння мовою має вирішальне значення: воно визначає не лише рівень культури мовлення, а й здатність осмислювати глибинні механізми функціонування мови, що безпосередньо впливає на успішність людини в суспільстві.

Отже, у центрі уваги сучасних лінгвістичних досліджень перебуває людина та її мова. На зміну панівній сцієнтистській, системно-структурній і статичній парадигмі прийшла антропоцентрична, функційна, когнітивна й динамічна, яка повернула людині статус еталону і поставила її в центр світобудови.

Гендерна система як система взаємовідносин статей становить невід'ємну частину культури народу. Взаємини між чоловіками й жінками, ієрархія статей зумовлюються специфікою й традиціями конкретної культури. Усі ці особливості, уявлення про те, якими мають бути чоловіки та жінки, а також про їхні соціальні ролі зафіксовані в національно-мовній картині світу, яка тією чи тією мірою «проектується» на всі рівні мовної системи.

Гендерні відносини закріплюються в мові у вигляді мовних стереотипів, що накладають відбиток як на поведінку особистості, так і на процеси її мовної соціалізації. Таким чином, мова постає своєрідним «зліпком» культури, у якому неминуче відображені всі її відтінки. Саме тому стає можливим вивчення гендерних стереотипів через мову шляхом аналізу мовних одиниць і категорій.

Гендерні стереотипи проаналізовані крізь призму власне українських мовних структур і категорій. Подібний підхід, на нашу думку, є найбільш адекватним завданням лінгвістичної гендерології, яка зосереджується на вивченні взаємозв'язку мови й гендеру.

Аналіз, у свою чергу, дає змогу простежити найтонші відтінки та особливості в національно-мовній картині світу лінгвокультурної спільноти.

Вихідними позиціями для інтерпретації феномена гендерних стереотипів у нашому дослідженні стали такі положення:

- гендер постає як складне переплетення культурних, психологічних і соціальних аспектів, що зумовлює необхідність міждисциплінарного підходу до його інтерпретації;
- специфіка гендерної системи як явища полягає в її універсальності, оскільки будь-яке суспільство тим чи тим чином регулює стосунки між статями;
- характерною особливістю побудови гендерних систем в українському соціумі є ще дещо патріархальний характер, що виявляється в гендерній асиметрії, вираженій в ієрархії статей, де чоловіча стать традиційно домінує над жіночою;
- важливим методологічним орієнтиром аналізу є визнання того факту, що гендерні стереотипи формуються й закріплюються не лише в системі соціальних практик, але й у мові як основному інструменті їх фіксації та трансляції;
- гендерні стереотипи – це культурно й соціально зумовлені та міцно закріплені в суспільній свідомості уявлення про якості, атрибути й норми поведінки представників обох статей;

- мова, як продукт суспільної свідомості, пропонує вже готовий набір шаблонів і стереотипів для позначення чоловіків і жінок, які «найбільш вдало» та «відповідним чином» характеризують певну стать, формуючи у мовця певне бачення того, як улаштований світ і яким він має бути.

Нашою метою було показати, яким чином гендерна асиметрія фіксується в окремих мовних категоріях. Крім того, було проаналізовано лексеми, що містять у своїй семантиці ознаки якості, властивості та оцінки означуваних іменників, що видається особливо важливим у світлі поставлених завдань. Дослідження під кутом гендерного аналізу стає можливим завдяки багатому семантико-стилістичному потенціалу мови сучасної української художньої літератури. Аналіз вибору засобів номінації для референтів-чоловіків і референтів-жінок, преференцій та обмежень у цій сфері, виражених в особливостях реалізації категорії роду, а також випадків немотивованості й різного роду винятків дає змогу виявити в цій мовній структурі маніфестацію наявних гендерних стереотипів, а також можливі зрушення в гендерній асиметрії.

Ад'єктивна лексика також надає широкий матеріал для виділення та інтерпретації гендерних стереотипів, оскільки саме в ній міститься оцінний компонент, який у підсумку визначає характеристику іменників як «позитивних» або «негативних». Таким чином, аналіз цього масиву лексики дозволяє встановити, чи сприймається жіночий рід як «слабкий» і «другорядний», а чоловічий – як «сильний» і «головний».

Було виявлено певні загальні тенденції, зокрема прагнення до послаблення гендерної асиметрії. Так, зокрема, вже важко говорити про «типово чоловічі» та «типово жіночі» професії, оскільки й чоловіки, й жінки зайняті в одних і тих самих професійних сферах, причому до обох статей, висуваються практично однакові вимоги у сфері праці: професіоналізм, компетентність, активність. Водночас мовний матеріал демонструє більш лояльне ставлення представників етносоціуму до жіночої праці, про що свідчить частотність номінацій жінок за професією, а також той факт, що

більшість цих номінацій є жіночого роду, причому вони абсолютно нейтральні та вживаються як у розмовному, так і в офіційному стилях мови.

Проте сам процес фемінізації лексики, сама проблема пошуку мовних можливостей для представлення денотата-жінки свідчить про те, що гендерна асиметрія існує, або принаймні протягом тривалого часу існувала і міцно закріпилася в мові і культурі України.

Дослідження виявило, що незважаючи на всі спроби прихильників гендерної рівності подолати гендерну асиметрію в мові та суспільстві, традиційні гендерні стереотипи продовжують функціювати. Без сумніву, стереотипи виконують важливу роль у збереженні та передачі інформації, вони спрощують взаєморозуміння та комунікацію, але водночас стереотипи фемінності та маскулінності створюють дискомфорт передусім для самих чоловіків і жінок, оскільки будь-яке відхилення від стереотипу засуджується суспільством.

Отримані результати свідчать про наявність самої можливості подібної інтерпретації граматичних структур та перспективність подальшого дослідження цього напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Агєєва В., Марценюк Т. Гендерні виклики сучасності. Київ: Смолоскип, 2019. 256 с.
2. Адаменко О. В. Вербалізація гендерних стереотипів в англomовній художній прозі (на матеріалі англomовного любовного роману кінця ХХ початку ХХІ століття). Автореф. дис. ...д.ф.н., спец. 10.02.04 – германські мови. Запоріжжя, 2014. 24 с.
3. Андрійченко Ю. В. Гендерна маркованість одиниць мови. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*: зб. наук. пр. / відп. ред. Н. М. Корбозерова. Київ: Логос, 2002–2011. Вип. 20. 2011. С. 3–9.
4. Андрусяк І. П. Ідея гендерної рівності в українській правовій думці другої половини ХІХ століття. Автореф. ...к. юрид. н., спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права, історія політичних і правознавчих наук. Львів, 2017. 23 с.
5. Андрущенко Ю. Концепт «жінка» у вимірах сучасних гуманітарних наук. *Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. Серія: Філологія*. 2014. № 1107. Вип. 70. С. 54–59.
6. Аристотель. Політика. Поетика. Харків: Фоліо, 2023. 512 с.
7. Архангельська А. Чоловік у словянських мовах. Рівне: РІС КСУ, 2007. 447 с.
8. Архангельська А. Лексикографічна фіксація фемінативів в українському словникарстві ХХ-ХХІ ст. *Slavia orientalis*. ТОМ LXX. NR 2. ROK 2021. DOI: 10.24425/slo.2021.137518. С. 421–441.
9. Архангельська А. Femina cognita. Українська жінка у слові й словнику. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2019. 444 с.
10. Архіпова О. Репрезентація гендерного концепту «чоловіка» в художньому дискурсі Ірен Роздобудько. *Лінгвостилістика ХХІ століття: стан і перспективи. Волинь філологічна: текст і контекст*. 2013. С. 23–31.

11. Башкирова О.М. Гендерні художні моделі сучасної української романістики. Автореф. дис. ...д.ф.н., спец. 10.01.01 – українська література. Київ, 2019. 40 с.
12. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Бессонова Ольга Леонідівна. Донецьк, 2002. 463 с.
13. Боговик О., Безруков А. Репрезентація гендерно маркованої лексики через соціокультурні трансформації мовної особистості. *Філологічний часопис*. 2022. № 1. Вип. 1–19. С. 18–27.
14. Бондар Г. Гендер та поняттєво-категорійний апарат гендерології: соціології гендеру та гендерних студій: до постановки проблеми. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2011. Вип. 51. С. 22–27.
15. Бондаренко О. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17. Донецьк, 2005. 19 с.
16. Борат Ержебет. Стигматизація аналітичної концепції гендеру як ідеології. Переклад: Надія Чушак. *Критика феміністична*. 2021. №4 <https://doi.org/10.52323/499451>.
17. Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця ХХ століття: автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 2003. 27 с.
18. Борисенко (Аргуткіна) О. Англійська і українська лексикографія крізь призму гендерології. *Ритми сучасної філології: до 50-річчя проф. Т. А. Космеди : збірн. наук. статей / упор. Ф. С. Бацевич*. Львів : ПАІС, 2007. С. 138–147.
19. Брега Л. О. Гендерна природа психологізму у творах О. Забужко та О. Токарчук. Автореф. дис. ...д.ф.н., спец. 10.01.05 – порівняльне літературознавство. Бердянськ, 2016. 23 с.

20. Брус М. П. Загальні жіночі особові номінації в українській мові XI – XVI ст.: словотвір і семантика: автореф. дис.. на здобуття наук. Ступеня канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.

21. Брус М. П. Фемінітиви в українській мові: генеза, еволюція, функціонування: монографія. Івано-Франківськ: ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2019. 440 с.

22. Буслюк І., Кочерга С. Трансформація класичного бестіарію у сучасній українській літературі на прикладі збірки «Звірослов» Тані Малярчук. International scientific e-journal ЛОГОС. ONLINE. № 4. 2019. <https://www.ukrlogos.in.ua/10.11232-2663-4139.04.26.html>

23. Вакулович Л. Л., Назаренко Н. Г., Регушевська, І. А. Фемінітиви в українській мові як відображення суспільних викликів сьогодення. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*, 2024. № 208. С. 61–66. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2024-208-7>

24. Варикаша М. М. Гендерний дискурс у літературі NON-fiction (на матеріалі щоденників письменників першої половини XX століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.06 «Теорія літератури». Київ, 2009. 20 с.

25. Васейко Ю. Специфіка функціонування концепту «чоловік» в оповіданнях Я.Л. Вишневського. <https://ukrpolnauka.wordpress.com/2018/11/12>

26. Василенко В. А. Функціонування синонімів і антонімів у поезіях Ігоря Муратова. Автореф. дис... ...канд. філол. наук. Харків. 2000. 17 с.

27. Васильєва Л. П. Маскулінність і фемінність у мові (на матеріалі слов'янських та неслов'янських мов). *Слов'янський збірник*. 2017. № 21. С. 141–156.

28. Верховцова О. М., Іщенко О. В. Порівняльний аналіз паремій з зоокомпонентом «вовк» у європейських мовах. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2022. Вип. 14(82). С. 89–93.

29. Вінтонів М. О., Бойко М. І., Горохова Т. О. Фемінітиви в сучасному українськомовному середовищі (за результатами соціолінгвістичного дослідження). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023 № 63. С. 14–19.

30. Власюк Г. Жінка в українській науці: непрохана гостя. <https://povaha.org.ua/zhinka-v-ukrajinskij-nautsi-neprohanahostya>.

31. Волянська О. Жінка та філософія. <http://waking-up.org/rozdumy/zhinka-ta-filosofiya/?lang=uk>.

32. Воробйова С. В. Соціальні стереотипи і соціальні ролі: проблема розмежування. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»*. 2024. № 10 (28). С. 226–236.

33. Вороніна Ю. В. Концепт «чоловік» у сучасній українській чоловічій прозі. *Science and Education a New Dimension: Philology*. 2013. No I (3). Issue: 13. С. 42–46.

34. Гарбар А. І. Гендерна лінгвістика: передумови становлення і розвиток. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2021. № 52. Т 1. С. 32–35.

35. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / кол. авторів: Юрій Іванович Саєнко, доктор економічних наук, професор, завідувач відділу соціальної експертизи Інституту соціології НАН України – науковий редактор; Лідія Амджадін; Марина Васильчук; Ганна Герасименко; Інна Голюк; Наталія Дмитрук; Наталія Лавріненко; Олена Лисенко; Марія Олійник; Людмила Посесор; Юрій Сапелкін; Олеся Трофименко; Олена Харченко; Наталія Ходорівська. Київ, 2007. 144 с.

36. Герцовська Н. О. Проблема гендеру в сучасній лінгвістиці: чоловіча і жіноча мова/НО Герцовська. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна*. 2013. Вип. 38. С. 7-9.

37. Гіпотеза Сепіра–Ворфа. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія» ВЦ, 2007. Т 1: А – Л Т. С. 229.
38. Глінка А. І. Роль жінки в суспільстві: філософський, психологічний та ретроспективний аналіз. *Проблеми сучасної психології*, 2010. Вип. 8. С. 191–200.
39. Глущенко О. Вивчення гендерних особливостей мовлення в історичному аспекті. *Наукові праці*. Серія Філологія. Літературознавство. Т 70. Вип. 57. Видання ЧДУ імені Петра Могили, 2007. С. 108–111.
40. Голованова Т. П. Теорія і практика формування гендерної рівності студентської молоді : монографія. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. 338 с.
41. Голубовська, І.О. Метафорико-символічні іпостасі зо онімів у рамках фрагмента мовної картини світу «царство тварин» (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов). *Мовознавство*. 2003. № 6. С. 61–68.
42. Горох. Словник. Фразеологія. <https://www.google.com/search?q=%D0>
43. Горошко О. Квантитативний аспект гендерних досліджень у лінгвістиці (спроба рефлексії). *Українська мова*, 2004. № 3. С. 67–74.
44. Гоца Н. Вивчення мови крізь призму гендерних теорій. *Мандрівець*. 2013. № 5. С. 55–58.
45. Гундорова Т. *Femina melancholica*. Стать і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. Київ: Критика, 2002. 272 с.
46. Данилюк І. Концепт «сміх» в українському художньому дискурсі початку ХХІ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова». ІваноФранківськ, 2013. 21 с.
47. Денисенко Я. Ю. Гендерно маркована лексика як засіб вираження концептів «чоловік» та «жінка» в англійській мові. *Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів фак-ту іноземної філології та соціальних комунікацій. Суми, 2012. 217 с.

48. Дорош О. О. Лінгвокогнітивний і комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргеріт Дюрас: автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.05 «Романські мови». Київ, 2006. 20 с.

49. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: словник–довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.

50. Жаркова Р. Жіноче письмо і жіноче «Я»: Інтерпретація ізольованості. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2020. Вип. 29. Т. 2. С. 17–22.

51. Журенко Я. В. Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 94–98. https://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_1/16.pdf

52. Журенко Я. В. Лінгвістична репрезентація гендерних стереотипів у постмодерній художній прозі. *Мова і засоби масової комунікації на сучасному історичному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : м. Львів, 13–14 вересня 2019 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2019. С. 61–64. <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054952.pdf#page=61>

53. Журенко Я. В. До питання методології гендерних лінгвістичних досліджень. *Світ мови – світ у мові* : матеріали V міжнар. конф. (м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р., Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова): тези доп. / уклад. Т. В. Сливово; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 58–60. https://drive.google.com/file/d/1aBGaJjGoGLrVTe6ZQ3NL_28p7v7IEpRE/view?usp=sharing

54. Журенко Я. В. Термінологічне поле гендерних досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка,

2020. Вип. 19. Т. 3. С. 62–63. <https://drive.google.com/file/d/1rI3gyevtvG-MIvUudeTkuzP4NiMEliOC/view>

55. Журенко Я. В. Тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики: ціннісні аспекти. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Зб. наук. праць. Серія «Філологія»*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 47. Т. 1. С. 80–82. http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_1/22.pdf

56. Журенко Я. В. Гендерна термінологія в проєкції на праці Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. збірник. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 19. С. 38–44. <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/281387>

57. Журенко Я. В. Мовна норма як еталон нейтралізації гендерної ознаки (на матеріалі творів Люко Дашвар). *Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world»*. Graz, 2022. Р. 305–307. https://web.archive.org/web/20220916143319id_/https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf

58. Журенко Я. В. Якісні та кількісні відмінності в структурі лексико-семантичних полів назв чоловічої / жіночої статі в сучасній українській мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 2022. Вип. 21. С. 262–263. <https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>

59. Журенко Я. В. Зоометафора як ознака гендерних стереотипів у створенні портретів чоловіків і жінок у сучасній українській прозі. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 70–72. <https://drive.google.com/file/d/14FVyQNWZXSazLOib0GnGgdzmZ0z7Mh86/view>

60. Журенко Я. В. Вербалізація гендерних стереотипів у епістолярії сучасних письменниць (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Л. Таран). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 14. С. 47–48.

<https://drive.google.com/file/d/1iZgxTFjmF6Dr2m4So2ipv-YyhjQ4PO9k/view>

61. Журенко Я. В. Поняття «гендерні стереотипи» як метамовна одиниця в теорії сучасної гендерної лінгвістики. *Термінологічний вісник: зб. наук. праць* / Відп. ред. І. А. Казимірова. Київ: Ін-т української мови НАНУ, 2023. Вип. 7. С. 92–99.

<https://termvisnyk.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/11/2023/06/11.pdf>

62. Журенко Я. В. Стереотипізація жіночого і чоловічого як моральної норми поведінки в праці Івана Огієнка «Українська церква». *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта*: наук. зб. Серія історична та філологічна. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет імені І. Огієнка, 2023. Вип. 20. С. 58–63. <http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300153>

63. Журенко Я. В. Гендерна метафора як традиційний стереотип на означення чоловіків і жінок у постмодерному українському дискурсі (на матеріалі текстів Оксани Забужко). *Studia ukrainica posnaniensia*. 2024. Vol. XII/1. Р. 17–25. <https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/43651>

64. Журенко Я. В. Теоретичні аспекти розуміння та інтерпретації сучасного українського тексту (жіночих романів). *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 1. Т 1. С.25–28.

http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/40/part_1/6.pdf

65. Загнітко А. Класифікаційні типології концептів. *Лінгвістичні студії*, 2010. Вип. 21. С. 12–21.

66. Захер-Мазох Л. фон. Жіночі образки з Галичини. Вибрані твори; авт. післямови Лариса Цибенко. Львів: Літопис: Центр гуманіт. дослідж. Львів. держ. ун-ту ім. І. Франка, 1999. 383 с.

67. Звонко Г. О. Зооморфна та вегетативна моделі реалізації образних ознак концепту перетворення в українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 26–29.
68. Калініна Я. Концепт «жінка» та стереотипні уявлення про її соціокультурну роль у німецькому побутовому анекдоті. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 25–31.
69. Калько В. Концепт «ЖІНКА» в українських пареміях. *Вісник Черкаського університету*, 2010. Вип. 193. С. 84–90.
70. Кисильова К. В. Проблематика гендерних стереотипів сучасного суспільства: питання теорії і практики. *Наукові записки. Серія : Право*, 2023. №14. С. 238–243. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-238-243>
71. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина XIX – початок XX ст.). Кісь. Львів. 2012. 287 с.
72. Клименко О. К. Смысловое и стилизовое значения синонимичных повторов та близкородственных слов и выражений у поэзии Т. Шевченко. *Збірник праць 12 наукової Шевченківської конференції*. Київ: Наук. думка, 1964. С. 178–189.
73. Козачишина О. І. Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англomовних художніх текстів (на матеріалі американської прози XX сторіччя). Автореф. дис. ...д.ф.н., спец. 10.02.04 – германські мови. Київ, 2003. 23 с.
74. Колісник О. В. Соціальні стереотипи в реаліях сучасного суспільства. *Грані. Sociology*. № 7 (123), липень 2015. С.10–14.
75. Корнєва Л. Гендерний аспект комунікації. *Філологічні науки*. Полтава, 2013. Вип. 13. С. 106–113.
76. Космеда Т. А. Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика: колект. монографія/ Т.А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова, Л. М. Саліонович, О. В. Халіман; за наук. ред. проф. Т. А. Космеди. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич: Коло, 2014. 472 с.

77. Коцин Р. Давньогрецька філософія. *Антологія феміністичної філософії*. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2006. С. 33–46.

78. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. та ін. Гендерні дослідження : прикладні аспекти: монографія за наук. ред. В. П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.

79. Кравець Т. В. Гендерні стереотипи в сучасному українському масмедійному дискурсі: автореф. дис... к.ф.н. спец. 10.02.01 – українська мова. Київ, 2021. 22 с. <https://iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Avtoreferat-Kravets.pdf>

80. Кривенко Г. Л. Зоосемізми в англійській та українській мовах: семантико-когнітивний і функціонально-прагматичний аспекти: дис... канд.філол.наук: 10.02.17. Київ, 2006. 230 с.

81. Крижко О. А. Етнічні символи та стереотипи в українській зоонімній терміносистемі. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Київ – Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. Вип. 11. С.62–69.

82. Крижко О. А. Образно-номінативна та оцінна характеристика фольклорних зоосемізмів української мови. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія «Філологічні науки». Запоріжжя : ЗНУ, 2008. Вип. 1. С. 114–120.

83. Крутько Т. В. Маніпулятивний вплив віртуальної реклами. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. Київ: ЛОГОС, 2007. С.167–173.

84. Кулик О. Д. Гендерно маркована лексика професійної сфери у лексикографічному віддзеркаленні (на прикладі фрагмента СУМ-20). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. Т. 33 (72). № 1. Ч. 1. 2022. С. 54–59.

85. Куравська Н. Гендерні стереотипи як джерело гендерної дискримінації та сексизму. *Збірник наукових праць: психологія*. Вип. 22. 2018. С. 55–62.

86. Кутова Н. А. Гендерні ініціативи в педагогічній освіті. *Завуч*. 2000. № 33(75). С. 3–4.
87. Кучеренко І. В.. Мережевий підхід Рендалла Коллінза в інституціоналізації гендерної освіти. *Тези наукової конференції в рамках Всеукраїнського гендерного освітнього форуму «Через освіту до рівності»*. <https://genderindetail.org.ua/library/nauka-i-tehnologii/tezi-naukovoi-konferentsii-v-ramkah-vseukrainskogo-endernogo-osvitnogo-forumu-cherez-osvitu-do-rivnosti-134604.html>.
88. Лановик М. Психолінгвістична теорія О. Потебні у перекладознавстві: витоки, становлення, розвиток. *Питання літературознавства*, 2010. Вип. 81. С. 24–36.
89. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: монографія. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2003. 344 с.
90. Літературознавчий словник-довідник за редакцією Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
91. Лук'янова Т. Г. Вільні атрибутивні словосполучення як засіб об'єктивації гендерних стереотипів (на матеріалі сучасного британського газетного дискурсу): автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2009. 20 с.
92. Луценко О. Гендерні дослідження та гендерна освіта в Україні: проблеми і перспективи. *Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали між нар. наук.-практ. конф.* Київ, 1999. С. 53–56.
93. Маковійчук Л. В. Гендерні стереотипи та їх вплив на мовну ідентичність. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2025. № 212. С. 180–185. <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2025-212-26>.
94. Малахова О. Гендерночутлива мова vs дискурсивні влади: актуальні питання гендерної лінгвістики в Україні. *Гендерний журнал «Я»*. 2015. №1–37. С. 35–37.

95. Мартинюк А. П. Конструювання гендеру в англомовному дискурсі: монографія. Харків: Константа, 2004. 292 с.

96. Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.04. Київ, 2006. 40 с.

97. Мартинюк А. П. Метафорична персоніфікація як відображення гендерних стереотипів (на матеріалі англомовних анафоричних займенників). *Вісник Сумського державного університету. Серія Філологічні науки*, 2006. №11. С. 52–60.

98. Марценюк Т. О. Гендер для всіх. Виклик стереотипам. Київ: Основа, 2017. 254 с.

99. Марченко Н. В., Бойчук Е. М. Гендерно-маркована лексика в англомовній рекламі. *Science, research, development. Philology, sociology and culturology: Monografia Pokonferencyjna*, Barcelona. 29.04.2018-30.04.2018. С. 138–141.

100. Марчишина А. А. Маскулінність у постмодерністському тексті: поняття, ідентичність, образ. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. Серія Германська філологія*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. Вип. 831-832. С. 187–198. <https://doi.org/10.31861/gph2021.831-832.187-198>.

101. Марчишина А. А. Образ ділової жінки в тексті сучасного американського роману. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 26. Т. 2. С. 81–86.

102. Марчук Л. М. Поняття фемінності (за Іваном Огієнком) та становлення фемінітивів в сучасній українській мові. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Науковий збірник. Серія філологічна*. Вип. 15. Кам'янець-Подільський: КПНУ, 2018. С. 99–103.

<http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2065>.

103. Марчук Л. М. Інвективність як функційно-семантична категорія художнього мовлення сучасної української прози. *Актуальні проблеми лінгводидактики в сучасному освітньому середовищі*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю, м. Тернопіль, 6 листопада 2020 р. / редкол. Г.І. Дідук-Ступ'як (відп. ред.) та ін. Тернопіль: Вектор, 2020. С. 209–212.

104. Марчук Л.М., Журенко Я. В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Луцьк: Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради, 2022. № 1. С. 55–60

<http://academstudies.volyn.ua/index.php/humanities/issue/view/11>

105. Марчук Л. Структурна та семантична характеристика фемінітивів у книзі «Лексикон львівський: поважно і на жарт». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів*. [Електронний ресурс]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 22. С. 573–575. <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/7325>.

106. Маслова Ю. П. Гендерний дискурс сучасних друкованих україномовних ЗМІ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01. Луцьк, 2011. 20 с.

107. Маслова Ю. П. Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й закордоном. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, 2015. Вип. 57. С. 100–105.

108. Мельник Т.В. Трансформація образів чоловічого та жіночого у візуальній культурі України періоду незалежності. Гендерний аспект. Дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії, 034 Культурологія. Київ, 2023, 238 с. <https://uacademic.info/ua/document/0823U100765#!>

109. Мельник Ю. П. Об'єктивація гендерних стереотипів у сучасній гендерній науці. *Вісник Житомирського державного ун-ту*, 2009. №45. С. 110–114.
110. Мирошнеченко А. Гендерна ідентифікація як соціально-психологічний феномен. *Збірник наукових праць «Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова». Психологічні науки*, 2011. Серія 12. Вип. 35 (59). С. 24–31.
111. Мізін К. І. Нові напрямки в українському мовознавстві: зіставна лінгвокультурологія. *Мовознавство*. 2012. № 6. С. 38–52.
112. Міл Джон Стюарт. Про свободу: Есе / Пер. з англ. Київ: Основи, 2001. С. 365–393.
113. Мітчелл Дж. Психоаналіз і фемінізм: огляд Б. Матіяш. Критика, 2004. Вип. VIII. Число 3 (77). <https://krytyka.com/ua/reviews/psykhoanaliz-i-feminizm>.
114. Міхеєва Т. І. Зооморфізм в термінологічній системі української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 2017. № 27. Т. 1. С. 19–21.
115. Морозова І. Б. Єршова К. І. Лінгвальні засоби вираження емотивності в жіночому романі. *Мова*, 2019. № 31. С. 20–27.
116. Нелюба А. М. Інноваційні зрушення й тенденції в українському жіночому словотворі. *Лінгвістика : зб. наук. праць*. Вип. 23. Луганськ, 2011. С. 137–146.
117. Нелюба А.М. «Український правопис» і тотальна фемінітивізація. *Українська мова*, 2023. №3 (87). DOI: doi.org/10.15407/ukrmova2023.03.058
118. Нера Н. Я. Гендерний аспект невластне-прямого мовлення в англomовному художньому дискурсі(на матеріалі жіночої прози першої половини ХХ століття). Автореф. дис. ...д.ф.н., спец. 10.02.04 – германські мови. Львів, 2017. 25 с.
119. Нечитайло О. І. Синоніми як засіб розкриття значення слова. *Мовознавство*. 1980. №6. С. 82–86.

120. Огієнко І. Наша літературна мова. Київ: Наша наука і культура, 2011. 356 с.
121. Орел І. І. Етнокультурний стереотип у світлі когнітивної лінгвістики. Закарпатські філологічні студії, вип. 16. С. 91–96. DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2021.16.17>
122. Осіпова Т. Гендерний аспект комунікативної поведінки людини: параметри вербальної і невербальної комунікації. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького національного університету*: зб. наук. праць / ред.: Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко та ін. Кривий Ріг: ТОВ «Центр-Принт». 2012. Вип. 7. С. 110.
123. Павличко С. Фемінізм. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. 316 с.
124. Петрова А. В. Сучасні дослідження гендерології: зіставлення понять «гендерний стереотип» та «лінгвокультурний типаж». *Науковий вісник ДППУ імені Івана Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2018, № 10. С. 95–98.
125. Пірська Х. Соціокультурні аспекти впливу гендеру на метафору. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2014. № 5. С. 43–47.
126. Платон Діалоги. Пер. з давньогр. Київ: Основи, 1999. 395 с.
127. Пода О. Ю. Фемінативи і маскулінативи як гендерні маркери журнальних заголовків у контексті гендерної політики західноукраїнських часописів для жінок. *Держава і регіони : наук.-вироб. журнал*. 2008. № 3. С. 87–95.
128. Пономарів О. Культура слова: Мовно – стилістичні поради. Київ: Либідь, 2001. 240 с.
129. Птушка А. С. Об'єктивація гендерних стереотипів у текстах англomовних анекдотів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Харків, 2008. 20 с.

130. Пугач В. Філософії: хоробрі і розумні.
<https://genderindetail.org.ua/seasontopic/osvita-i-prosvita/filosofini-134831.html>.
131. Пузиренко Я. В. До проблеми номінації осіб жіночої статі в українській мові (гендерний аспект). *Наук. Зап. НаУ-КМА*. Т.18. Київ, 2003. С. 36–42.
132. Пузиренко Я. Динаміка включення назв осіб жіночої статі до реєстру словників. *Opera slavica*, 2003. Р. XI. – Ї. 4. S. 42–45.
133. Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2005. 21 с.
134. Равлюк С. Експресивність публіцистичного слова. *УМЛ в СШ, гімназіях...* 2003. №3. С. 211–215.
135. Рассел Б. Історія західної філософії/ пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. Київ: Основи, 1995. 759 с.
136. Рудюк Т. В. Вербалізація концептів чоловік, жінка в українській фразеології : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01; наук. керівник Н. І. Бойко ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 20 с.
137. Савчук Н.І., Слаба О.В. Пашіс Л.О. Лінгвокультурологічний аналіз мовних стереотипів та їх вплив на міжкультурну комунікацію. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*: журнал, 2024. №10(28) 2024. С. 469–480.
138. Святненко І. О. Ідеологія та мораль гендерної культури в Україні. *Грані*. Том 21. № 12. 2018. С. 52–61.
139. Святовець В. Проти нецензурного – літературне (темаінтегрованого уроку: евфемізми та дисфемізми). *Урок української*. 2004. № 8–9. С. 43–46.
140. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник Полтава: Довкілля. Київ, 2008. 711 с.
141. Семашко Т. Ф. Мовні стереотипи із сенсорним компонентом в українській лінгвокультурі. Київ: Вид-во Арт Економі, 2016. 544 с.

142. Семашко Т.Ф. Місце етнічних стереотипів у лінгвокультурній картині світу.. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Серія: Германська філологія*, 2015, 823, С. 210-215. <https://doi.org/10.31861/gph2020.823.210-215>

143. Семеній Т. О. Функціонування гендерно-маркованих одиниць в сучасному англomовному рекламному дискурсі. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. Житомир, 2015. №4(82). <http://eprints.zu.edu.ua/19045/1/%D0%A2.%D0%9E.%20%D0%A1%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%96%D0%B9.pdf>.

144. Сердюк О. В. Аналіз фразеологічних одиниць з компонентами КІШКА та СОБАКА, що характеризують макрополе «ЛЮДИНА». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Одеса, 2017. № 26. Т. 2. С. 78–80.

145. Середницька А. Я. Зіставлення англійських та українських зоометафор як демонстрація національно-культурних особливостей метафоричної концептуалізації світу. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 2024. Т. 35 (74). № 5. Ч. 1. С. 67–73.

146. Слінчук В. В. Мовностилістичні засоби творення гендерних образів молоді (за матеріалами друкованих мас-медіа): автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.01.08. Київ, 2006. 20 с.

147. Словник символів: за заг. ред. О. І. Потапенка та М. К. Дмитренка. www.ukrlife.org/main/evshan/symbol.htm.

148. Словник української мови: в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка, 1970–1980. <https://sum.in.ua/s/administratorka>

149. Сосюр де Фердінан. Курс загальної лінгвістики. Київ: Основи, 1998. 166 с.

150. Ставицька Л. О. Мова художньої літератури. *Українська літературна енциклопедія*. Київ, 1995. Т.3. С. 391–392.

151. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003. 336 с.
152. Ставицька Л. Мова і стать. *Критика*. 2003. № 6. С. 29–34.
153. Ставицька Л. О. Гендерна лінгвістика: українська перспектива. *Українська мова*. 2004. № 3. С. 58–66.
154. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості. *Дивослово*. 2005. № 6. С. 45–50.
155. Ставицька Л. О. Сучасний стан лінгвогендерологічних досліджень в Україні. *Мовознавство*. 2008. № 2-3. С. 236–246.
156. Ставицька Л. О. Гендер: мова, свідомість, комунікація. Київ: КММ, 2015. 440 с.
157. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : Пугач, 2005. 388 с.
158. Сукаленко Т. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2009. 20 с.
159. Сукаленко Т.М. Метафоричне вираження концепту ЖІНКА в українській мові: монографія. Київ: Інститут української мови: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 238 с.
160. Сукаленко Т. Метафора як засіб вербалізації гендерних стереотипів. *Мова і суспільство*, 2011. Вип. 2. С. 23–32.
161. Суховецька Л. Зооморфна метафора як риса ідіостилю Агати Крісті. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2023. Вип. 60. Т. 4. С. 110–115.
162. Сучасне розуміння маскулінності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок. Дослідження. Київ, 2018. 128 с.
163. Таран Л. Поставити усі крапки над «Ї», або не бійтеся Вірджинії Вульф. *Дзеркало тижня*. 2000. № 41 (314).
164. Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух. *Мовознавство*. 2005. № 1. С. 3–25.

165. Тараненко О. О. Колоквіалізація, субстандартизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 80х років). *Мовознавство*. 2002. №4–5. С. 33–39. 2003. №1. С. 23–41.

166. Ужченко В. Д. Семантика українських зоофразеологізмів в етнокультурному висвітленні: автореф. дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2000. 18 с.

167. Ушкалов Л. Сковорода, Шевченко, фемінізм... : Статті 2010–2013 років. Харків: Майдан, 2014. 312 с.

168. Філь Г., Патен І. Фразеологічні одиниці української та польської мов з лексемою «кінь» як репрезентанти національних культур. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 58. Том 2. С. 226–231.

169. Фройд Зігмунд. Вступ до психоаналізу. Лекції зі вступу до психоаналізу з новими висновками. Київ: Основи, 1998. 714 с.

170. Фройд З. Три нариси з теорії сексуальності. *Психологія і суспільство*. Вип. 4, 2008. С. 45–71.

171. Фуко М. Історія сексуальності. Харків: ОКО, 1997. Т. 1: Жага пізнання. 235 с.

172. Фуко М. Історія сексуальності. Харків : ОКО, 1997. Т. 2: Інструмент насолоди. 288 с.

173. Хамітов Н. Філософія статі: прояснення предмета. *Філософська думка*. 2000. № 6. С. 45–55.

174. Хом'як Ю. Лексичні засоби вираження гендерних стереотипів в українській мові. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Мовознавство*. 2016. Вип. 10. С. 89–95.

175. Чорнодон М. І. Особливості висвітлення гендерних концептів в сучасному мас-медійному просторі. *Молодий вчений*. № 1.1 (113.1), січень, 2023 р. С. 93–96.

176. Чуськова О. В. Становлення терміносистеми гендерної лінгвістики. *Вісник НУ «Львівська політехніка»: серія «Проблеми української термінології»*. 2016. № 842. С. 161–164.
177. Чуськова О. Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2017. № 869. С. 105–108.
178. Чуськова О. Термінологія гендерної лінгвістики як система. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2018. № 890. С. 81–84.
179. Шевченко З. В. Словник гендерних термінів. Черкаси: видавець Чабаненко Ю., 2016. <https://a-z-gender.net/ua/mizoginiya.html>
180. Шкіцька І. Ю. Гендерний вимір маніпулятивного дискурсу. *Мовознавство*. 2012. № 1. С. 64–72.
181. Яворницький Д. Словник української мови. Т. 1. А–К. Катеринослав: Видання видавництва «Слово», 1920. 411 с.
182. Anderson Vasby K., Horn Sheeler K. *Governing Codes: Gender, Metaphor, and Political Identity*. Lexington Books, 2005. 243 с.
183. Bartmiński J. Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych, *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego*. t. 41, 1988. s. 91–104.
184. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne*. Lublin, 2007. s. 72–84;
185. Burn S. M. *The social psychology of gender*. New York: McGraw-Hill, 1996. 233 p.
186. Cameron D. *Feminism and linguistic theory*. London: Macmillan, 1992. 247 p.
187. Chepurna Z. V. Lexicalishe merkmale als geschlechtsmarker der reden von ukrainischen und deutschen politikern in historischer hinsicht. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 1(208). С. 394–399.
188. Coates J. Thank good I'm a woman: The Construction of Differing Fimeninities. *The feminist critique of language*, 1998. P. 295–320.

189. Coates J. Language, Gender and Career. *Language and gender: Interdisciplinary Perspectives*. Longman, 1995. P. 13–20.
190. Conell R. W. The big picture: masculinities in recent world history. *Theory and Society*, 1993, № 2. P. 597–623.
191. Eckert P., McConnell-Ginet S. Language and Gender. Cambridge: University Press, 2003. 366 s.
192. Firstone S. The Dialectic of Sex. N.Y.: Bantam Books, 1970. 130 s.
193. Hart K. Postmodernism: A Beginner's Guide. Oxford: Oneworld, 2004. 192 p.
194. Hellinger M., Bussmann H. Gender across languages : The linguistic representation of women and men. John Benjamins Publishing, 2001. 390 p.
195. Key M.R. Male/Female Language. New Jersey: Metuchen, Scarecrow Press, 1975. 200 s.
196. Koller V. Metaphor and Gender in Business Media Discourse. A Critical Cognitive Study. Palgrave macmillan, 2004. 244 c.
197. Kövecses Z. Metaphor in Culture. Universality and Variation. Cambridge: University Press, 2005. 314 s.
198. Kostrytsia N. M., Bodnarchuk T. V., Fomina G.V. The Problem of Gender in Modern Linguistics: Research Fagets. *Міжнародний філологічний часопис*. 2019. № 2. Vol. 10. P. 18–24.
199. Lakoff R. Language and women's Plase. *Language in Society*. 1973. № 2. P. 45–79.
200. Lakoff R. Language and Woman's Place. New York: Harper, 1975. 164 p.
201. Lyons John. Linguistic semantias. An Introduction. New–York: Cambridge university Press, 1995. 394 p.
202. Luchkevych V. Gender marced vocabulary in french language advertising. *European Science*. 2022. № 2. P. 91–112.
203. Marchyshyna A., Skrypnyk A., Nesterenko V., Halaibida O., Shapoval O., & Khoptiar A. How Gender Sensitive Is Public Discourse? *Forum for Linguistic*

Studies, 2025. Vol. 7. Iss. 3. P. 267–276. DOI: <https://doi.org/10.30564/fls.v7i3.8549>
<https://journals.bilpubgroup.com/index.php/fls/article/view/8549>

204. Marchuk L., Rarytskyi Ol., Lychuk M. Metaphorical biological models in artistic discourse. *XLinguae*, Volume 13 Issue 2, April 2020, p. 258 – 271/ ISSN 1337-8384, ISSN 2453-711X DOI: 10.18355/XL.2020.13.02.22. Scopus. URL: http://www.xlinguae.eu/files/XLinguae2_2020_22.pdf

205. Millett Kate. *Sexual Politics*. New-York: Avon Books, 1970. 312 p.

206. Nilsen A.P. *Sexism and Language*. Urbana III: National Council of Teachers of English, 1977. 180 p.

207. Pouwels A. *Women Changing Language*. London: Longman, 1998. 223p.

208. Rousscou Jean-Jacques. Émile. Dartmon, 2010. 812 p.

209. Scott J. Gender : a Useful Category of Historical Analysis. *American Historical Review*, 1986. V.91. № 5. P. 1053–1075.

210. Stoller R. *Sex and Gender: On the Development of Masculinity and Femininity*. New York, 1994. 400 p.

211. Stopes Marie Carmichael. *Enduring Passion : further new contributions to the solution of sex difficulties, being the continuation of Married Love*. Published by London: G P Putnam's sons, 1928. 230 p.

212. Tannen D. *You just don't understand. Women and man in conversation*. N.-Y., 1990. 336 p.

213. Tannen D. Gender and Family Interaction. In J. Holmes; M. Meyerhoff (eds.). *The Handbook on Language and Gender*. Oxford, UK & Cambridge, MA: Basil Blackwell, 2023. pp. 179–201.

214. Wilhelm von. Über das Entstehen der grammatischen Formen, und ihren Einfluss auf die Ideenentwicklung: Gelesen in der Akademie der Wissenschaften am 17. Januar 1822. 430 p.

215. Yaguello M. Les mots et les femmers: essai d'approche sociolinguistique de la condition femiint, t. 75. *Petite bibliothèque Payot: Documents* 1992. P. 384.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

216. Андрухович С. Фелікс Австрія : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. 288 с.
217. Андрухович Ю. Московіада: Роман жахів. *Сучасність*. 1993. №1–2.
218. Андрухович Ю. Рекреації. Львів: Піраміда, 2005. 144 с.
219. Вдовиченко Г. Пів'яблука. Київ: Нора – Друк, 2008. 240 с.
220. Вдовиченко Г. Інші пів'яблука : роман / передм. М. Рудської. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. 256 с.
221. Вдовиченко Г. Найважливіше – наприкінці. Львів. Видавництво старого лева, 2019. 336 с.
222. Винничук Ю. Діви ночі. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 248 с.
223. Горіха Зерня Тамара. Доця. Київ: Видавництво «Білка», 2022. 288 с.
224. Доляк Н. Гастарбайтерки. Харків: КСД, 2012. 253 с.
225. Забужко О. Сестро, сестро : повісті та оповідання. Київ : Факт 2004, 260 с.
226. Забужко О. Після третього дзвінка вхід до зали забороняється. Оповідання та повісті. Київ: Комора, 2017. 216 с.
227. Загребельний П. Зло. Харків: Фоліо, 2008. 377 с.
228. Дашвар Л. Галя без голови : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. 400 с.
229. Жадан С. Біг Мак. Перезавантаження. Харків: КСД, 2016. 304 с.
230. Жадан С. Арабески. Чернівці: Meridian Chernovite, 2024. 136 с.
231. Лис В. І прибуде суддя. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2018. 240 с.
232. Карпа І. Добрі новини з Аральського моря : роман. Київ : Книголав, 2019. 592 с.
233. Клименко Люба. У світі твар... пардон!.. мужчин або Посібник для жінок з полювання на мужчин від Люби Клименко. *Вибрані хіти*. Київ: Дуліби, 2014. С. 7–181.
234. Кононенко Є. Зустріч у Сан-Франциско. Київ: Дуліби, 2006. 264 с.

235. Костенко Л. Записки українського самашедшого. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. 416 с.
236. Малярчук Т. Звірслов. Харків: Фоліо, 2009. 281 с.
237. Матіос М. Нація. Одкровення. Львів: Літературна агенція «Піраміда», 2006. 204 с.
238. Мисяк І. Завод. Київ: Темпора, 2022. 318 с.
239. Огієнко І. Денник моєї душі. Релігійна поезія. Шануй людину. *Віра й культура*. Ч.12 (108). Вінніпег, 1963. С. 6.
240. Ославська С. Северодонецьк. Репортажі з минулого. Львів: Човен, 2022. 180 с.
241. Роздобудько І. Дві хвилини правди. Київ: Нора-Друк, 2012. 248 с.
242. Роздобудько І. Зів'ялі квіти викидають. Роман. 2ге вид., доп. Київ: Нора-Друк, 2017. 288с.
243. Роздобудько І. Шості двері. Роман. 3-тє вид. Київ : Нора друк, 2020. 192 с.
244. Ручай Г. Жіночий бокс. Київ: Гамазин, 2008. 352 с.
245. Слоньовська О. Загублені в часі. Київ: Український пріоритет, 2018. 268 с.
246. Талан С. Ракурс. Харків: КСД, 2018. 320 с.
247. Тарасюк Г. Цінь Хуань Гонь: роман-антиутопія. Біла Церква: Буква, 2008. 255 с.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

1. Журенко Я. В. Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка* / ред.-упоряд. М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2019. Вип. 26. Т. 1. С.94–98.

https://www.aphn-journal.in.ua/archive/26_2019/part_1/16.pdf

2. Журенко Я. В. Тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики: ціннісні аспекти. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Зб. наук. праць. Серія «Філологія»*. Видавничий дім «Гельветика», 2021. Вип. 47. Т. 1. С. 80–82.

http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v47/part_1/22.pdf

3. Марчук Л. М., Журенко Я. В. Негативна оцінка як засіб інтерпретації гендерних стереотипів. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Вип. 1. С. 55–60.

<http://academstudies.volyn.ua/index.php/humanities/article/view/249>

4. Журенко Я. В. Гендерна термінологія в проєкції на праці Івана Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. збірник. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 19. С.38-44.

<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/281387>

5. Журенко Я. В. Поняття «гендерні стереотипи» як метамовна одиниця в теорії сучасної гендерної лінгвістики. *Термінологічний вісник: зб. наук. праць /*

Відп. ред. І. А. Казимірова. Київ: Ін-т української мови НАНУ, 2023. Вип. 7. С. 92-99.

<https://termvisnyk.iul-nasu.org.ua/wp-content/uploads/sites/11/2023/06/11.pdf>

6. Журенко Я. В. Стереотипізація жіночого і чоловічого як моральної норми поведінки в праці Івана Огієнка «Українська церква». *Іван Огієнко і сучасна наука і освіта: наук. зб. Серія історична та філологічна*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський університет імені І. Огієнка, 2023. Вип. 20. С. 58–63.

<http://ohiienko.kpnu.edu.ua/article/view/300153>

7. Журенко Я.В. Теоретичні аспекти розуміння та інтерпретації сучасного українського тексту (жіночих романів). *Закарпатські філологічні студії*. Видавничий дім «Гельветика», 2025. Вип. 1. Т. 1. С.25-28.

http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/40/part_1/6.pdf

Наукові праці в періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та /або Європейського союзу

8. Журенко Я. В. Мовна норма як еталон нейтралізації гендерної ознаки (на матеріалі творів Люко Дашвар). *Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference «Trends in the development of science in the modern world»*. Graz, 2022. P. 305–307.

https://web.archive.org/web/20220916143319id_/https://isg-konf.com/wp-content/uploads/2022/08/TRENDS-IN-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE-IN-THE-MODERN-WORLD.pdf#page=306

9. Журенко Я. В. Гендерна метафора як традиційний стереотип на означення чоловіків і жінок у постмодерному українському дискурсі (на матеріалі текстів Оксани Забужко). *Studia ukrainica posnaniensia*. 2024. Vol. XII/1. P. 17–25.

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/sup/article/view/43651>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

10. Журенко Я. В. Лінгвістична репрезентація гендерних стереотипів у постмодерній художній прозі. *Мова і засоби масової комунікації на сучасному історичному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : м. Львів, 13–14 вересня 2019 р. Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2019. С. 61–64.

<https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi74/0054952.pdf#page=61>

11. Журенко Я. В. До питання методології гендерних лінгвістичних досліджень. *Світ мови – світ у мові* : матеріали V міжнар. конф. (м. Київ, 24-25 жовтня 2019 р., Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова): тези доп. / уклад. Т. В. Сливово; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2019. С. 58–60.

https://drive.google.com/file/d/1aBGaJjGoGLrVT6ZQ3NL_28p7v7IEpRE/view?usp=sharing

12. Журенко Я. В. Термінологічне поле гендерних досліджень. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2020. Вип. 19. Т. 3. С. 62–63.

<http://elar.kpnu.edu.ua:8081/xmlui/bitstream/handle/123456789/4630/Naukovi-pratsi-K-PNU-im.I.-Ohienka-zbirnyk-za-pidsumkamy-zvitnoi-naukovoi-konferentsii%E2%80%93Vyp.19.%E2%80%93T.3.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

13. Журенко Я. В. Функціонування фемінітивів в чоловічій та жіночій прозі сучасного українського художнього дискурсу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка* : зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів : у 3 т. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, 2021. Вип. 20. Т. 3. С. 64–65.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1KYGZQfBhDBIVuv7fQ1e5qM2JIRF234Q6/view>

14. Журенко Я. В. Якісні та кількісні відмінності в структурі лексико-семантичних полів назв чоловічої / жіночої статі в сучасній українській мові. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*, 2022. Вип. 21. С. 262–263.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukovi-pratsi-vykladachiv/>

<https://drive.google.com/file/d/1MB9V0PrjbVOyPiCSJIGfHBUhLPeKvblO/view>

15. Журенко Я. В. Зоометафора як ознака гендерних стереотипів у створенні портретів чоловіків і жінок у сучасній українській прозі. *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 13. С. 70–72.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/14FVyQNWZXSAzLOib0GnGgdzmZ0z7Mh86/view>

16. Журенко Я. В. Вербалізація гендерних стереотипів у епістолярії сучасних письменниць (на матеріалі книги «Яблуня», упорядник Л. Таран). *Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2022. Вип. 14. С. 47–48.

<https://science.kpnu.edu.ua/naukove-tovarystvo-studentiv-slukhachiv-aspirantiv-doktorantiv-i-molodykh-vchenykh-k-pnu/>

<https://drive.google.com/file/d/1iZgxTFjmF6Dr2m4So2ipv-YyhjQ4PO9k/view>

ДОДАТОК Б

СЛОВНИК ФЕМІНІТИВІВ

АВТОРКА. «А́ВТОРКА, и, жін. Жіночий рід до *автор*». [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 14]. «А́ВТОР, а, чол. Той, хто написав будь-яку працю, твір, лист і т. ін. або розробив якийсь план, проєкт і т. ін.» [Там само, с. 13]. Жінка, що написала який-небудь лист, твір чи іншу роботу, проєкт. *Телефонують переважно їй. Дзвінки з редакції, дзвінки з видавництва: її книжки про скульптора Пінзеля перекладають польською мовою, хотіли б поговорити з авторкою* (Г. Вдовиченко Найважливіше наприкінці, с. 120).

АДМІНІСТРАТОРКА. «АДМІНІСТРА́ТОРКА, и, жін. Жіночий рід до *адміністратор*». [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 20]. «АДМІНІСТРА́ТОР, а, чол. Керівник установи, організації, підприємства і т. ін.» [Там само, с. 20]. Жінка, що керує роботою установи, організації, підприємства. *Галя дивилася на дівчат, та бачила терези: на одній чаші скупчилися роздратовані колежанки. Тут і манікюрша Оля Корнійчук, яка Галі – найближча, і нахабна масажистка Женька Лисиця, що її вже двічі застукували за спробами зазирнути до чужих сумок, навіть юна адміністраторка Улянка. Всі проти Юлі! (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 17).*

АЛЬФАДАМА. Жінка, яка в усьому хоче бути першою та не боїться ставити амбітні цілі. — *Ви знаєте, що таке ожина? — несподівано для себе запитує Галя. — Від слова ожидать, — впевнено одказує альфадама* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 194).

АЛЬФАСАМИЦЯ. Жінка, яка в усьому хоче бути першою та не боїться ставити амбітні цілі, синонім до *альфадами*. *Повнява жінка, дружина довготелесого (того, що в майці) комфортно почувається в трусикахтанга чи стрінгах і в верхній частині купальника, на два розміри меншій від необхідного. Груди завбільшки з кавунчики «леді» дивом тримаються за двома трикутниками на шнурках, усе здається, ось-ось випадуть, коли вона нахилиється над столом, нарізаючи хліб, передаючи тарілку з маринованим перцем. Вона у прайді альфасамиця* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 193-194).

АМАТОРКА. «АМА́ТОРКА, и, жін. Жіночий рід до *аматор*» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 38]. «АМА́ТОР, а, чол., чого, з інфін. і без додатка. Той,

хто охоче займається чим-небудь, хто кохається в чому-небудь; любитель (у 1 знач.) <...> // Той, хто займається чим-небудь не як професіонал; любитель (у 2 знач.)». [Там само, с. 37]. Жінка, що займається чим-небудь не як професіонал. — *Я впевнилася: це аматорство, — вела далі Галя, — і дуже добре, що аматорка це розуміє. Залишу своє захоплення для потіхи онукам, їм будь-які мої комікси подобаються, малюватиму для них* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 277).

АРИСТОКРАТКА. «АРИСТОКРА́ТКА, и, жін. Жіночий рід до *аристократ*» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 59]. «АРИСТОКРА́Т, а, чол. Той, хто належить до аристократії (в 2 знач.) [Там само, с. 59]. Жінка краща, знатна, та, що належить до аристократії; манери поведінки і вчинки такої ж. вишукані, витончені, гордовиті. *«Ох, як пані Адельця пахнуть! Як князівна, квітка, справжня аристократка! – Їмось відірвала розпухле обличчя від зіпсованої Аделиної сукні і зазирнула їй в очі. – Як би я хотіла бути схожою на пані! Що це за аромат, прошу пані?»* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 200-201).

АРТИСТКА. «АРТІ́СТКА, и, жін. Жіночий рід до *артист*» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 63]. «АРТІ́СТ, а, чол. 1. Той, хто публічно виконує твори мистецтва (актор, музикант, співак та ін.). <...> 2. перен. Той, хто досяг високої майстерності в будь-якій галузі; митець [Там само, с. 63]. Жінка, що займається творчістю в галузі будь-якого мистецтва. *«Ніжна Леда» тепер найвідоміша артистка. І не тільки артистка, а ще й — «громадський діяч», депутат міськради. Засідання, зйомки, передовиці в газеті, телефонні дзвінки...* (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 263).

АСИСТЕНТКА. «АСИСТЕ́НТКА, и, жін. Жіночий рід до *асистент*» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 67]. «АСИСТЕ́НТ, а, чол. 1. Помічник професора, лікаря та ін. в тій чи іншій роботі. <...> 2. Нижча посада викладача у вузах, а також особа, що займає цю посаду. [Там само, с. 66]. *Перукар голив людські голови уже цілком автоматично — черговий косяк, піднесений дбайливою асистенткою, яка вже після -надцяти людей перестала підмітати волосся, дуже добре цьому сприяв* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 69).

БАБА. «БАБА 1, и, жін. 1. Мати батька або матері. <...> 2. Стара віком жінка. <...> 3. розм. Взагалі жінка. <...> 5. у сполуч. з присв. займ., розм. Те саме, що дружина. [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 75]. *Літня за віком жінка. У фартусі — блідо-жовті абрикоси, ними в баби Наді вистелена долівка під старим, опасистим деревом. Гілки, підперті патиками, вгинаються від врожаю —*

такий багатий, щедрий на абрикоси рік. Приходьте по абрикоси, щоразу нагадує **баба Надя**, сорт ананасні, у роті тануть (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 163).

БАБА ЗІ СХОДУ. Зневажл. Повія. Зате Філіп підсувався все ближче і ближче. Чути було і його дихання, і запах шкіри, і запах часнику з рота, хоча Рита ж наче їла тих самих начасничених равликів, що й він. Чорт, сердилася Рита, якого біса я брала його за руку? Ці мужики і ввічливу усмішку сприймають як сигнал «повний вперед», а якщо **баба зі Сходу**, то й поготів (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 115).

БАБЦЯ. БАБУСЯ. «БАБУ́СЯ, і, жін. Пестл. до баба» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 77]. «БА́БЦЯ, і, жін., діал. Бабуня» [Там само]. Літня за віком жінка. Двір перетинає **бабця**, переставляючи перед собою ходунки. Це та **бабуся**, з лавки. Шкандибає нині впевненіше і швидше огойдується торбинка, в ній щось легке, пів хлібини з кіоску чи пачка масла. **Бабця** зупиняється перед своїм під'їздом, так само зосереджено, як робить це Віктор, заздалегідь видобуває ключі з кишені... Тільки ця літня жінка йому за віком у матері годиться. (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 102).

БАНКІРША. Менеджерка і власниця грошового капіталу, який спеціалізуються на веденні банківських операцій.; керівниця банку. Що більше затятівська **банкiрша** протестувала, то більше Казидорівна утверджувалася у своїй думці (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 133).

БАРАБАНЩИЦЯ. «Фольксваген» родом ледь не з 68-го року підскакував на кожній вибоїні. Хлоя скося зиркнула на **барабанищицю**, яка нескінченно строчила смски: ану, коли її вже знудить просто на новенький айфон?..» (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 38).

БЕРЕГІНЯ. «БЕРЕГІ́НЯ, і, жін., діал. Русалка» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 158]. Жінка, яка охороняє, піклується про когось або щось. -Дякую! Це так люб'язно! - Богдана в таких випадках прикладала руку до серця і всміхалася вже правильною українською посмішкою, до якої би пасували коровай, кружальце ковбаси і свято врожаю. **Берегиня** антисекс. На варті духовності. Будь-хто охочі склеїти таку зазвичай тікають у паніці. (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 236).

БІДОЛАШКА. «БІДОЛА́ШКА, и, чол. і жін. Пестл. до бідолаха. [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 178]. «БІДОЛА́ХА, рідко БІДОЛА́ГА, БІДОЛА́КА, и, чол. і жін., розм. Бідна, нещасна людина; бідняга [Там само, с. 178]. Нещасна жінка, яка викликає жалість, співчуття. *Але найбільший і неприхований захват у їмості викликала, звісно, моя Аделя. Ох, як же ця маленька наївна **бідолашка** неделікатно її роззирала, розтуливши пухкі уста й часто-часто кліпаючи: не приховуючи благоговійного захвату, зазирала в Аделине обличчя, обдивлялась сукню, зачіску, прикрасу з цикадою у волоссі* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 81).

БІЖЕНКА. «БІ́ЖЕНЦІ, ів, мн. (одн. біженець, нця, чол.; біженка, и, жін.). Люди, що залишають місце свого проживання під час війни або стихійного лиха» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 179]. Жінка, що залишає місце свого проживання під час війни або стихійного лиха. *Ви політична **біженка**, так? — посміхалась тонкими губами дівчина з давно не митим волоссям, зібраним у недбалий хвіст. — Часто кажете, що не можете з'явитися на порозі українського посольства... Але ж, якщо вірити офіційним даним, уряд, від якого ви тікали, сам давно втік, ще у 2014-му році...*» (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 48).

БІЛЯВКА. БЛОНДИНКА. «БІЛЯ́ВКА, и, жін., розм. Світловолоса або білолиця жінка, дівчина; білянка» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 185]. Жінка, що має біле або світле волосся. *«Совість, точніше страх виглядати аморально, скоріше був властивий чесному фермеру Альберту. Тому він щосили ховав Богдану від очей дорогої родини і тих односельців, які могли би цю родину поінформувати про його тісний зв'язок із підозрілою нетутешньою **білявкою**»* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря; 146); *Однією рукою він тримав елегантний ціпок, другою притискав до себе цю **блондинку** в кумедному смугастому купальнику. Обоє сміялися. За їхніми спинами височіли пальми...* (І.Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 68).

БРЕХУХА. «БРЕХУ́ХА, и, жін., розм. Те саме, що брехунка» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 233]. «БРЕХУ́НКА, и, жін., розм. Жіночий рід до брехун» [Там само, с. 233]. *Обман із Луїзою розкрився: — То що, **брехухо**, з ким завтра додому? Зі мною?* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 45)

БУРЖУАЗКА. Жінка із суспільного класу власників капіталу, які отримують доходи від торговельної, промислової, кредитно-фінансової та ін. підприємницької діяльності. — *Тут така тема. Одна **буржуазка** няню шукає на*

вечір. Настя, яка там зазвичай, не може. Платить норм – 15 євро за годину. Хоче в театр... (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 234)

ВАСИЛІАНКА. Черниця ордену Василіанів. *Дзвінко сміються сестри-василіанки, про щось шепочучись* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 236).

ВДОВА. «ВДОВА (УДОВА), и, жін. Жінка, яка після смерті чоловіка не одружилася вдруге» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 312]. *Вдова по урядовому надрадникові* (який, звісно, насправді був просто радником, але ж ви знаєте, як у нас на Галичині люблять робити людям приємність, називаючи доцента професором, а студента на другому році навчання – паном доктором), наша сусідка на Липовій, сказала, що на найближчі дні заповідається тепла погода (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 229).

ВЕДУЧА. Жінка що веде телевізійну, концертну програму. - *Сьогодні, – голос піднесений, як у ведучої шкільного вечора, — повертаємо із забуття «Тбілісо».* *Ти згадуєш музику, а я вчу слова грузинською. Така от мета дня, твоя і моя* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 80).

ВЕРТИХВІСТКА. «ВЕРТІХВІСТКА, и, жін., розм. Жіночий рід до вертихвіст» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 333]. «ВЕРТІХВІСТ, воста, чол., розм. Те саме, що вітрогін.» [Там само, с. 333]. «ВІТРОГІН, рідко ВІТРОГОН, - гона, чол. 1. зневажл. Легковажний, нерозсудливий хлопець, чоловік; жевжик [Там само, с. 688]. Зневажл. Легковажна, нерозсудлива жінка. *Яку палючу ненависть відчувала я до цієї жінки, яку відразу: це примхливе зверхнє обличчя, це дурнувате біле волосся, ця пещена шкіра; що за глупа безголова коза, що за набита дрантям манірна вертихвістка!* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 76)

ВИПУСКНИЦЯ. «ВИПУСКНІЦЯ, і, жін. Жіночий рід до випускник» [СУМ: в 11 томах. Том 1, 1970, с. 465]. «ВИПУСКНІК, а, чол. Той, хто вчиться в останньому класі (на останньому курсі) або закінчив навчальний заклад, одержавши відповідне свідоцтво чи диплом» [Там само, с. 465]. *Випадок свіжий, сьогодні до редакції приїжджала відома співачка. Інтерв'ю з нею записувала у редакційній вітальні журналістка Зеня, випускниця журфаку, вона вже два роки працює в журналі «Цікаво жити»* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 296).

ВІДЬМА. «ВІДЬМА, и, жін. 1. заст. За народним повір'ям – жінка, яка, знаючись з «нечистою силою», завдає людям шкоди; чаклунка. <...> 2. лайл. Про нечепурну, розхристану або сварливу, злу жінку» [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970. с. 666]. *Якщо так піде далі, то і Бога пояснить фізика. Кількасот років тому за ці слова мене б спалили біля ратуші, і я стала б другою страченою в нашому місті відьмою* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 15).

ГОСПОДИНЯ. «ГОСПОДІНЯ, і, жін. Жіночий рід до *господар*. [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 142]. «ГОСПОДАР, я, чол. 1. Той, хто займається господарством, хто веде господарство. <...> 2. чого і без додатка. Те саме, що власник <...> // Приватний наймач робочої сили. <...> // заст. Заможний селянин. <...> 3. чого, перен. Повновладний розпорядник. <...> 4. Глава сім'ї, господарства. [Там само, с. 140]. Жінка, яка не працює на виробництві, а веде господарство своєї сім'ї, господарює вдома. *Чоловік іще більше роззявив рота і сів на стілець. Кухня була світла, але захаращена купою дрібничок, — чи то від сільської родини, чи то з антикварної барахолки. Найімовірніше, це свідчило про часту присутність тут *господині* дому* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 9).

ГОДУВАЛЬНИЦЯ. «ГОДУВАЛЬНИЦЯ, і, жін. <...> 2. Жіночий рід до *годувальник* [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 104]. «ГОДУВАЛЬНИК, а, чол. 1. Той, хто утримує кого-небудь. <...> 2. Той, хто годує і доглядає кого-небудь або готує їжу» [Там само, с. 104]. Жінка, яка годує і доглядає кого-небудь або готує їжу. *Маленька дівчинка у великому капелюшку посміхнулась мені у відповідь беззубим ротом. Натомість її огрядна *годувальниця*, від чиїх грудей пішло затишним теплом, зміряла мене недовірливим поглядом так хижо, що я аж пирхнула* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 141-142).

ГРАНДДАМА. *Яка різниця! – відмахується *гранддама* і, зауваживши непорядок, знімає з обгорілого плеча довготелесого кілька прозорих клаптиків попеченої шкіри* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 195).

ГРАФИНЯ. «ГРАФІНЯ, і, жін. Дружина або дочка графа» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 160]. Жінка спадкового дворянського титулу, що формально зберігається у країнах Європи з монархічною формою правління; дружина або дочка графа. *Звісно, вілла, яку вибудував Петро, вирізняється серед решти, як вирізняється серед селянок із порепаними руками і чорними обличчями блідолиця *графиня* в сукні з найтоншого мережива. І я не скажу, що мені аж*

так дуже подобається бути родичкою тієї графині (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 64).

ГРЕЧАНКА. «ГРЕЧА́НКА див. греки» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 164]. «ГРЕ́КИ, ів, мн. (одн. грек, а, чол.; гречанка, и і грекиня, і, жін.). Народ, що становить основне населення Греції» [Там само, с. 164].

Жінка, що проживає у Греції. *Смаглява жінка у строкатому вбранні, на вигляд гречанка, а швидше татарка, підкликає глибоким контральто до свого товару* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 160).

ГРІШНИЦЯ. «ГРІШНИЦЯ, і, жін. Жіночий рід до *грішник*» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 172]. «ГРІШНИК, а, чол. Той, хто має гріхи, грішить» [Там само, с. 172]. Жінка, що має гріхи, грішить, ж., порушує якісь правила, норми, допускає помилки. *Я знаю, що від мене пахне тютюном, шампанським брют і ще чимось зовсім непристойним: колючими набріолініненими вусами, жорсткими долонями, чоловічим одеколоном. Бр-р-р! Мені огидно все це, але я ненавиджу, коли мене вважають найкращою. Я — грішниця! Я так вирішила* (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 130).

ГУМАНІСТКА. Жінка, що проявляє турботу до інших, поважає гідність та діє на благо інших. *Ленка так засмутилася, аж дала своєму малому по сраці, коли той склянку молока в акваріум вилив, а зазвичай же Ленка — гуманістка і проти фізичного насилля* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 240-241).

ГАЗДИНЯ «ГАЗДІ́НЯ, і, жін., діал. Господарка» [Словник української мови: в 11 томах. Т. 2, 1971. С. 12]. Власниця якихось речей, майна. *Перша-ліпша діленьця – лабіринт із кривулястих вуличок, нерідко звужених настільки, що не кожен опасистий пан чи огрядна газдиня з об'ємними персами зможуть протиснутись* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 63).

ДВІРНИЧКА. «ДВІРНІ́ЧКА, и, жін. Жіночий рід до *двірник*» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 219]. «ДВІРНІ́К, двірника, чол. 1. Працівник будинкоуправління, що стежить за чистотою і порядком у дворі та на вулиці біля двору» [Там само, с. 219]. Жінка, яка прибирає простір землі, що належить до будинку, вулиці. *Він з'явився біля сміттєвих баків у середині лютого, і дядьки навіть подумали, що «міні-купер» з розряду того металообрхту, який хазяї просто кидають на вулицях столиці, бо утилізувати його дорожче, та одразу після вбивства, про яке комунальники дізналися від двірнички після*

восьмого березня, коли наступного разу приїхали забирати сміття, автівка зникла! (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 195).

ДІВЧИНА. «ДІВЧІНА, и, жін. Молода неодружена особа жіночої статі. <...> // Кохана, наречена» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 298]. *Сама ж, розуміючи, що нікуди від Ангерів не подінусь, що я до них навіки пришиита, знаходила прихисток у спогадах про наші перші вакації в Дорі, ще коли ми з Аделею були малими **дівчатками**, спраглими до пригод і вражень (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 165).*

ДІВЧИНКА. «ДІВЧИНКА, и, жін. Дитина жіночої статі» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 298]. *Маленька дівчинка у великому капелюшку посміхнулась мені у відповідь беззубим ротом. Натомість її огрядна годувальниця, від чийх грудей пішло затишним теплом, зміряла мене недовірливим поглядом так хижо, що я аж пирхнула (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 141-142).*

ДОГЛЯДАЛЬНИЦЯ. СИДІЛКА. «СИДІЛКА, и, жін.; розм. Особа молодшого медичного персоналу, що доглядає тяжкохворих. [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978. с. 159]. Жінка, що доглядає, піклується, забезпечує необхідні умови комусь, чомусь. *Слухай, втручається Магда, я знайшла телефон **сиділки**, дуже хороші рекомендації. Хочеш-не хочеш, а тобі буде потрібна **доглядальниця** для Віктора, як не тепер, то на початку осені (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 94).*

ДОКТОРОВА. Розм. Дружина лікаря. *Як завжди, королевою балу обрали пані докторову Естер Функельштайн – і справедливо: коли висока пані докторова проходить вулицею, немає жодної людини, яка б не обернулась, не зупинилась, не задивилася вслід; а потім вона все крутиться в думках, як сумна мелодія (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 9).*

ДОМОГОСПОДАРКА. «ДОМОГОСПОДА́РКА, и, жін. Жінка, яка веде домашнє господарство і не працює на якомусь підприємстві або в якійсь установі; домашня господарка» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 365]. - *Тобто? Яка у неї професія? – Ніякої. **Домогосподарка** вона. Все життя працювала вдома (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 225).*

ДРУЖИНА. «ДРУЖИНА, и. 1. жін. Одружена жінка стосовно до свого чоловіка. [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 424]. *«Неможливо, – категоричним тоном відрізав він. – Ніколи не задивлявся на інших жінок. Зберігаю вірність*

перед Господом своїй єдиній дружині, пані Торновій. Хоча в певнім сенсі цей хлопчик – навіть більше, ніж син мені!» – вигукнув він із надмірним запалом і, вставши з-за столу, підійшов до мене впритул (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 179).

ЕКСПЕРТКА. Фахівчиня, що проводить аналіз та дослідження, робить вкінці висновки. *Упоралися з замовленням, і от уже зайшлося про новий фільм вітчизняного виробництва — усі його бачили, крім Галі, — сперечаються, що там не так, а що вдалося, і що можна було зробити краще. Любі експертки з будь-якого питання... (Г. Вдовиченко. Найважливі наприкінці, с. 294).*

ЄВРЕЙКА. Представниця єврейського народу. *Нарешті я підходжу до великих оцинкованих мідниць із живою рибою. Над ними сидить велика грізна єврейка і спритно плете шкарпетку на довжелезних спицях (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 68).*

ЄХИДНА. «ЄХІДНА, и, ж, <...> 3. перен., розм. Про лиху, злу, хитру, лукаву, в'їдливу людину [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 499]. Жінка зла, хитра, лукава, зі злими намірами. *А ця єхидна — як вже вона вилася навколо мене, як плазувала! Щось лопотіла про свої легковажні настрої, про жартівливий норов, про те, що нікого не хотіла образити, що навіть і подумати не могла, як така наївна річ може так 106 глибоко когось вразити. Я не хотіла її слухати і не слухала (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 105-106).*

ЖАРТІВНИЦЯ. «ЖАРТІВНІЦЯ, і, жін. Жіночий рід до **жартівник**» [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 512]. «ЖАРТІВНІК, а, чол. Той, хто любить жартувати (у 1 знач.); жартун [Там само, с. 512]. Жінка, що говорить або робить що-небудь дотепно, веселиться, смішить когось; говорить або робить що-небудь несерйозно. *Стефка старанно витирала пил на трельяжі і поглядала на фотографії, що висіли на стіні. На одній був гарний молодик у шатах Отелло, на другій — чоловік у фракку з метеликом та моноклем на лівому оці, на третій — знайоме за підручниками історії обличчям з намальованою помадою червоною цяткою посеред чола. Певно, пані Поліна була неабиякою жартівницею (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 62).*

ЖОНА. «ЖОНА́, и, жін. 1. нар.-поет. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. <...> 2. розм., рідко. Те саме, що жінка [СУМ: в 11 томах. Т. 2, 1971, с. 543]. Те саме, що дружина. *Стефцю, думала я, берися до роботи, зготуй таких лінів, щоб панство від того смаку тарілки поз'їдало. Влаштуй їм таку*

гостину, щоб панотець пошкодував, що не ти стала його *жаною*, думала я і шкірилась сама до себе, хвацька та брава, відчуваючи, як вогонь нетерпіння розгорається в руках і в попереку, як мені вже хочеться братися за приготування, аби все було досконало (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 73-74).

ЖІНКА. ЖІНОЧКА. «ЖІНКА, и, жін. 1. Особа жіночої статі; протилежне чоловік. <...> 2. Доросла, на відміну від маленької дівчинки. <...> 3. Заміжня особа стосовно до свого чоловіка. <...> // Узагалі заміжня особа жіночої статі. <...> ЖІНОЧКА, и, жін. Зменш.-пестл. до жінка. [СУМ: в 11 томах. Т 2, 1971, с. 536-537]. Особа жіночої статі. «Не морочте мені голову, шевальє Торн, – сухо мовила я, вказуючи головою на двері. – Я вже мушу нести гощення. На вас чекають в салоні. А я – темна проста *жінка*, не розумію вашої вигадливої мови» (С. Андрухович. Фелікс Австрія, 177); Панна Зуза, дрібна і суха, спритна *жіночка* з хитрими очима, яка все пахкала малою люлькою і коли говорила, то тільки щоб виказати своє невдоволення всім і відразу, оповідала, пишаючись, що її покійний брат, заможний господар, витратив на будівництво вілли цілих сім тисяч корон (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 163).

ЖІНКА БАЛЬЗАКІВСЬКОГО ВІКУ. Жінка у віці від 30 до 40 років, яка має життєвий досвід, позбавлена комплексів. *Та перед тим виник той огидний запах... Не допомагали жодні парфуми — а я на них добре знаюся. Мабуть, цей запах, котрий, гадаю, відчувала лише я, і зіпсував мою подальшу кар'єру. Адже ще можна було б грати й грати. Зі своєю зовнішністю я й зараз могла б зійти за *жінку бальзаківського віку* — грим нині якісний, мистецтво макіяжу та пластична хірургія сягнули такої межі, котру й самому Богу не подолати. Але запах!* (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 16).

ЗАСТУПНИЦЯ. «ЗАСТУПНИЦЯ, і, жін. Жіночий рід до заступник [СУМ: в 11 томах, Т 3, 1972, с. 338]. «ЗАСТУПНИК, а, чол. 1. Той, хто заступає, замінює когось на якому-небудь посту, виконує чий-небудь обов'язки. <...> 2. кого. Офіційна назва посади того, хто заміщає якого-небудь керівника, організатора і т. ін. <...> 3. Той, хто захищає кого-небудь; захисник [Там само, с. 337]. Жінка, що заміщає якого-небудь керівника, організатора і т. ін., виконує обов'язки. *Голос заступниці Слави випромінює бадьору переконливість: усе добре в редакції, за журнал не хвилюйся, радитимуся з тобою лише з важливих питань* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 94)

ЗЛИДАРКА. «ЗЛИДА́РКА, и, жін. Жіночий рід до злидар. <...> ЗЛИДА́Р, я, чол. Людина, яка живе в злиднях, нестатках; бідняк [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 591]. Жінка, яка живе у злизнях, нестатках, бідна. *«Привіталася зі злидаркою, що тут-таки, біля головного входу, жебрала, загорнувшись у квітчасту хустку, окинула оком набір покупок, який її донька-підліток несла мамі з сусіднього «Монопрі»: йогурт, вода, пакуночок із чотирьох кіндер-пінгві»* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 13).

ЗЛОДЮЖКА. «ЗЛОДІ́ЮЖКА, и, чол. і жін., розм. Людина, яка займається дрібними крадіжками. <...> // лайл.» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 600]. Розм. Жінка, яка займається дрібними крадіжками, ь привласненням чужих речей. *Через запасний вихід, як якась злодюжка чи служниця, що ще більш образливо, Анка Сулима вислизнула з файного будинку мужчини, якого вважала своїм! І дім його вже вважала майже своїм, а її з того дому — ледь не мітлою* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 11).

ЇМОСТЬ. Дружина священника в українських греко-католиків. *А що, думала я, спускаючись додола сходами з ноцником у руці, незле, напевно, бути їмостю: і яйця є на Великдень, і бішкоти владиці можна передати* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 74).

КИЯНКА. «КИЯНКА 1 див. Кияни <...> КИЯ́НИ, ян, мн. (одн. киянин, а, чол.; киянка, и, жін.). Мешканці Києва [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 158]. Жителька або уродженка міста Києва. *Ще не закінчив, — прошепотів, бо розумів: розслабиться, лиш коли сяде за кермо «міні-купера» і від'їде якнайдалі від багатой хати віруючої киянки* (Люко Дашвар. Галя без голлови, с. 74).

КОМЕДІАНТКА. «КОМЕДІА́НТКА, розм. КУМЕДІАНТКА, и, жін., заст., ірон. Жіночий рід до комедіант. КОМЕДІА́НТ, розм. КУМЕДІА́НТ, а, чол. 1. заст. Взагалі артист. <...> // перен., ірон. Про людину, що своєю поведінкою, учинками схожа на штукаря, фокусника. <...> 2. перен., ірон. Удавальник, лицемір [СУМ: в 11 томах. Т. 4, 1973. с. 243]. Жінка, яка використовує словесний гумор, анекдоти, виступає у монологах та бере участь у скетчах. *«Недовго, та й на нашій вулиці постане греко-католицька духовна семінарія стараннями владики», — проказала Аделя, набравши святенницького вигляду. Комедіантка* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 86).

КРАСУНЯ. «КРАСУНЯ, і, жін. 1. Уродлива дівчина, жінка; вродливиця» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 329]. Гарна, вродлива жінка. *Велике лунке*

приміщення виповнювалося її торішніми думками і тугою; щойно заходила сюди з душової, одразу нагадувало їй про минулу осінь верхівками дерев за вікном, знайомими обличчями тренерів, рекламним плакатом із **красунею** в рожевому купальнику, правилами поведінки, написаними олійною фарбою на стіні, зокрема найзагадковіше: Без дозволу адміністрації в басейн не стрибати (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 319).

КРИКУХА. «КРИКУ́ХА, и, жін. Жіночий рід до крикун» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 345]. «КРИКУ́Н, а, чол. 1. Той, хто часто кричить; горлань. <...> 2. перен., зневажл. Галасливий фразер; базіка» [Там само, с. 345]. Та, що часто кричить, сварлива жінка. *Звісно, заспокоювали одна одну Ава з Фрумкою, нікуди він не попливе. Це ж треба таке вигадати. Все тільки, щоб довести до сказу мамусю. Хоч мав би слухати її й берегти, і потішити онуками. Однак нема де правди подіти – вона **крикуха** і скнара, і звикла, щоб усе було тільки так, як їй хочеться* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 226).

КЛІЄНТКА. «КЛІЄНТКА, и, жін. Жіночий рід до клієнт. [СУМ: в 11 томах. Т. 4, 1973, с. 184]. КЛІЄНТ, а, чол. <...> 2. Особа, що доручила ведення своєї справи адвокатові, нотаріусові тощо <...> 3. Постійний відвідувач, замовник, покупець і т. ін. <...> // Особа, організація або установа, що їх обслуговує яка-небудь кредитна, торговельна чи промислова організація» [Там само, с. 184]. Постійна покупчиня, замовниця, відвідувачка. *Крізь вітрини бачу ряди підставок для перук із пласкими обличчями, кілька великих люстер і руду **клієнтку** з ондуліновими кучерями, яка, найімовірніше, спить у кріслі, безпомічно відвісивши на обгорнуті пелериною груди нижню щелепу* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 67).

КНЯЗІВНА. «КНЯЗІВНА, и, жін., іст. Незаміжня дочка князя» [СУМ: в 11 томах. Т. 4, 1973, с. 199]. Жінка, що має спадковий або дарований царем (королем) титул. *«Ох, як пані Адельця пахнуть! Як князівна, квітка, справжня аристократка! – Їмось відірвала розпухле обличчя від зіпсованої Аделиної сукні і зазирнула їй в очі. – Як би я хотіла бути схожою на пані! Що це за аромат, прошу пані?»* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 200-201).

КОЗА. «КОЗА́, и, жін. <...> 2. перен., розм. Про жваву, рухливу дівчину» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 209]. Жвава рухлива жінка. *Яку палючу ненависть відчувала я до цієї жінки, яку відразу: це примхливе зверхнє обличчя, це дурнувате біле волосся, ця пещена шкіра; що за глупа безголова коза, що за*

набита дрантям манірна вертихвістка! (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 76).

КОСМЕТОЛОГИНЯ. «КОСМЕТОЛОГ, а, чол. Фахівець з косметології [СУМ: в 11 томах, Т. 11, 1980, с. 690]. Жінка, яка працює в косметичних салонах, фахівчиня.. *Відтак добра дівчина Люба, яка чесно витиснула максимум із того, що дозволяла Хлоїна зневоднена шкіра, тихо сказала їй після ефіру, що знає чудову косметологиню Наташу* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 244).

КОЛЕЖАНКА. Товаришка за місцем праці, за навчанням у вищій школі тощо. *Галя дивилася на дівчат, та бачила терези: на одній чаші скупчилися роздратовані колежанки. Тут і манікюриша Оля Корнійчук, яка Галі — найближча, і нахабна масажистка Женька Лисиця, що її вже двічі застукували за спробами зазирнути до чужих сумок, навіть юна адміністраторка Улянка. Всі проти Юлі!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 17).

КОМПОЗИТОРКА. «КОМПОЗІТОРКА, и, жін. Жіночий рід до композитор» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 251]. «КОМПОЗІТОР, а, чол. Автор музичних творів» [Там само, с. 251]. Авторка музичних творів, створює музику. *Вона ховалась у дальню кімнату, вмикала собі Роллінг Стоунз. Або знаходила в інтернеті кліпи Олдос Гардінг, новозеландської композиторки і співачки, найцікавішої з нових — молодший син порадив, і та одразу їй припала до душі* (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 222).

КОНСЬЄРЖКА. Жінка, в чиї обов'язки входить забезпечення постояльців у готелі або мешканців будинку всім необхідним і створення для них комфортних умов. *З дивним мазохізмом вона готова просто зараз заблокувати всі його контакти і попросити консьєржку змінити код на входних дверях будинку* (Ірена Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 13).

КОРЕСПОНДЕНТКА. «КОРЕСПОНДЕНТКА, и, жін. Жіночий рід до кореспондент [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 288]. КОРЕСПОНДЕНТ, а, чол. 1. Той, хто листується з ким-небудь [Там само, с. 288]. Співробітниця газети, журналу, радіо тощо або дописувачка. *Вона була тоді кореспонденткою у газеті* (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 227).

КРАВЧИНЯ. «КРАВЧІНЯ, і, жін. Жіночий рід до кравець. <...> КРАВЕЦЬ, вця, чол. Фахівець із пошиття одягу [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 319].

Фахівчиня із пошиття одягу. *Шив Мордехай і для нас із Аделею, але відколи вона подорослішала, то воліла або замовляти готове Жалодку, який возить товар з Англії та Франції, або шити у кравчині-німкені, пані Шатце з кривими зубами* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 222).

КРАЛЕЧКА. КРАЛЯ. «КРА́ЛЯ, і, жін., розм. 1. Те саме, що красуня» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 322]. Дівчина з ідеальною фігурою, уродлива. *Я вилась навколо неї ластівкою. Накрутила разки перлів на її білосніжну шию, вклала коси вигадливим вихором, увіткнула у них тризубий гребінець із хрому і тонкого кольорового скла: цикаду на гілці з вишневим цвітом. Що ще зробити з моєю кралечкою, щоб вона засліпила всім очі, щоб усі побачили, щоб зрозуміли, яка вона в мене є* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 79).

ЛІКАРКА. «ЛІ́КАРКА, и, жін. Жіночий рід до лікар. <...> ЛІ́КАР, я, чол. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 512]. Жінка з вищою медичною освітою, яка лікує хворих. *Рух – це життя, каже лікарка* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 10).

ЛУЗЕРКА. Зневажл. Жінка, якій постійно не щастить у всьому, невдаха. *Загасила цигарку і вирішила, що непогано було б провітрити кухню, а то ще хазяйці стукне у голову навідатися... І що тоді? Тільки відчинила вікно, як у коридорі задзеленьчав домофон. – Точно хазяйка! – засмутилася вкрай. – Дідько, та що ж я за лузерка така!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 61).

МАДЯРКА. «МАДЯ́РКА див. мадяри» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 593]. «МАДЯ́РИ, ів, мн. (одн. мадяр, а, чол.; мадярка, и, жін.). Те саме, що угорці» [Там само. — Стор. 593]. Зневажл. жінка, угорського походження *Коли в термах у Будапешті, сидючи поміж старих пихатих мадярок, роздутих від води, мов рептилії, Аделя, вбрана у новомодний купальний костюм із коротенькою тунікою до колін, але з закритими шиєю та руками, і з ногами, затягнутими в панчохи для купання, прошепотіла мені на вухо, що Петро просив її зустрітися з ним в одній із зал, але не брати з собою мене, – я проковтнула це, як зіпсований харч* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 40).

МАНТЕЛЕПА. Незграбна, неспритна, недолуга жінка, а також жінка без смаку, груба. *Регочуть, як дівчиська. — От мантилени... Повірила новим дослідженням дієтологів, що можна їсти на ніч, от і погладшала. Але ж і скинула невдовзі... А ви налягайте на печиво і круасани, пийте каву з цукром, і*

не жалійтеся згодом, що джинси після прання чомусь сідають... (Г. Вдовиченко, Найважливіше наприкінці, с. 295).

МАСАЖИСТКА. «МАСАЖІСТКА, и, жін. Жіночий рід до масажист» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 636]. «МАСАЖІСТ, а, чол. Фахівець із масажу» [Там само, с. 636]. Фахівчиня із масажу. *Галя дивилася на дівчат, та бачила терези: на одній чаші скупчилися роздратовані колежанки. Тут і манікюрша Оля Корнійчук, яка Галі— найближча, і нахабна масажистка Женька Лисиця, що її вже двічі застукували за спробами зазирнути до чужих сумок, навіть юна адміністраторка Улянка. Всі проти Юлі!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 17).

МЕДСЕСТРА. МЕДИЧНА СЕСТРА. Жінка з середньою медичною освітою, котра працює в галузі сестринської справи під керівництвом лікаря і яка піклується про окремих осіб (пацієнтів). *Прокушений до кістки палець повсякчас нагадує про себе, не доторкнутися. Залишиться вам шрам на згадку, каже чергова медсестра, вона вже знає про вчорашній випадок, що ж ви, як дитина...* (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 146).

МЕТАЛЬНИЦЯ. «МЕТА́ЛЬНИЦЯ, і, жін. Жіночий рід до *метальник* [СУМ: в 11 томах, Т 4, 1973 с. 685] «МЕТА́ЛЬНИК, а, чол. 1. Той, хто займається метанням чого-небудь» [Там само, с. 685]. Жінка, що займається метанням чого-небудь. *Аделя тільки ще більше зблідла й люто блиснула на мене очима. Я вже добре знала цю її дитячу злість: очі вузькі, мов щілини, готові мене продірявити, уста, стиснуті в нитку, міжбрів'я зморщене, як у хижкої кицьки. Аделя – метальниця ножів з цирку-вар'єте шевальє Ернеста Торна* (С Андрухович. Фелікс Австрія, с. 74).

МОРАЛІСТКА. «МОРАЛІСТКА, и, жін. Жіночий рід до мораліст» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 799]. «МОРАЛІСТ, а, чол. Той, хто моралізує» [Там само, с. 799]. Жінка, яка проповідує сувору мораль або повчає когось. — *Пусте. Я теж про вас нічого не знаю. І знати не хочу. — І чому? — Бо ви... забули, що у вас є син. — Що ти знаєш, моралістко?! Ніколи не забував!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 186).

НАЙМАНКА. «НА́ЙМАНКА, и, жін. 1. Жіночий рід до найманець». [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 97]. «НА́ЙМАНЕЦЬ, иця, чол. 1. Той, хто найнявся на роботу до приватного власника, підприємця; найманий робітник. <...> 3. перен., зневажл. Той, хто захищає чужі інтереси не з переконання, а з

корисливих мотивів. [Там само, с. 96]. Жінка, яка найнялася на роботу до приватного власника, підприємця; наймана *робітниця*. У когось ще є запитання? – очі примружила, перерахувала найманок поглядом (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 18).

НАЧАЛЬНИЦЯ. «НАЧАЛЬНИЦЯ, і, жін. Жіночий рід до начальник» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 234]. «НАЧАЛЬНИК, а, чол. Особа, що очолює що-небудь, керує кимось» [Там само, с. 234]. Жінка, яка очолює що-небудь, керує кимось. - *Тебе хочуть звільнити? Через каву? – зацікавився голомозий бариста. - Хочуть! Але не мене! Чи, може, і мене теж. Але саме через каву! І точно звільнять, якщо за п'ять хвилин моя начальниця не побачить на своєму столі дві чашки гарячого американо з молоком. З гарячим молоком!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 24).

НІМКЕНЯ. Жителька або уродженка Німеччини. *Шив Мордехай і для нас із Аделею, але відколи вона подорослішала, то воліла або замовляти готове Жалодку, який возить товар з Англії та Франції, або шити у кравчині-німкені, пані Шатце з кривими зубами* (С Андрухович. Фелікс Австрія, с. 222).

ОПОВІДАЧКА. «ОПОВІДАЧКА, и, жін. Жіночий рід до оповідач» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 718]. «ОПОВІДАЧ, -ідача, чол. 1. Той, хто оповідає що-небудь, розповідає про щось. // <...> Той, хто вміє гарно, майстерно розповідати що-небудь. <...> // Письменник, який володіє мистецтвом викладу. <...> // Артист або учасник художньої самодіяльності, що виступає перед глядачами з читанням оповідань. <...> [Там само, с. 718]. Жінка, яка оповідає що-небудь, розповідає про щось. *На оповідачку дивляться три пари очей: жартуєш?..* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 296).

ОРГАНІЗАТОРКА. «ОРГАНІЗАТОРКА, и, жін., рідко. Жіночий рід до організатор» [СУМ: в 11 томах, Т 5, 1974, с. 739]. «ОРГАНІЗАТОР, а, чол. Той, хто організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь. <...> // Той, хто має здібності до організаційної роботи» [Там само, с. 739]. Жінка, яка організовує, засновує, налагоджує або впорядковує що-небудь або ж., що має здібності до організаційної роботи. *Петро теж нахиляється ближче, щоб почути. Я зауважую, як змірює мене лихим оком пані Гелена Фестенбургова, одна з організаторок нашого міського аматорського театрального гуртка, як витончуються на нитку її нервові губи* (С Андрухович. Фелікс Австрія, с. 21).

ПАНИ. «ПÁНИ, невідм., жін. 1. Заміжня поміщиця в старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії. <...> // перен., ірон., зневажл. Жінка, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. <...> 2. Особа жіночої статі, що займала привілейовано становище в дореволюційному суспільстві; // Особа, що має владу над іншими; володарка, хазяйка. <...> // Жінка, що за зовнішніми ознаками належить до привілейованих верств населення. <...> // Чия-небудь дружина. <...> 3. У старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії — ввічлива форма звертання або називання стосовно до осіб жіночої статі привілейованих верств суспільства. <...> // У сучасній дійсності — ввічлива форма звертання, згадування, звичайно до офіційної представниці чи громадянки іншої держави. <...> // Шаноблива форма звертання до жінки в усній народній мові» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 44]. *Гальперн розповів мені про трагедію в родині його близького приятеля, місцевого купця пана Барона. Його дружина з двома дітьми вирушила на весь літній сезон до Татарова, де винайняла кімнату в будинку Ліпи Локера. Минулого тижня **пані** Баронова вибралась до Станиславова на закупа, біля дітей залишилась її сестра, панна Штекель* (С Андрухович. Фелікс Австрія, с. 93).

ПАНИКЕРКА. «ПАНИКÉРКА, и, жін. Жіночий рід до *панікер*» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 46]. «ПАНИКÉР, а, чол. Людина, яка легко піддається паніці, сіє паніку» [Там само, с. 46]. Жінка, що швидко піддається паніці, раптовому замішанню, проявляє розгубленість або страх при справжній чи уявній небезпеці. *Скільки ж можна! То одне, то друге! З лікарні та й знову в лікарню. Жодного дня без лікарів! Забагато білих халатів останнім часом. Зараз вони скажуть: це забій... Або: розтягнення сухожилля. Порадять перемотати ногу еластичним бинтом і дати спокій на три дні. Ще й глянуть із ледь помітною іронією, ото **панікерка**, мовляв. З найменшою дрібницею — одразу до лікарні* (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 57-58).

ПАННА. ПАННОЧКА. «ПÁННОЧКА, и, жін. Зменш.-пестл. до панна» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 47]. «ПÁННА, и, жін. 1. Молода незаміжня поміщиця або дочка пана (у 1 знач.) у старій Польщі, Литві, дореволюційній Україні і Білорусії. <...> // перен., ірон., зневажл. Дівчина, яка виділяється розбещеною поведінкою, нетрудовими звичками, надто витонченими манерами і т. ін. <...> // У дореволюційний час — дочка заможних батьків, хазяїв. <...> 2. заст. Ніжна, тендітна або гарно вбрана дівчина. <...> 3. Ввічлива форма звертання. [Там само, с. 47]. 1. Молода незаміжня поміщиця або дочка пана. *Минулого тижня*

пані Баронова вибралась до Станиславова на закупа, біля дітей залишилась її сестра, панна Штекель (Софія Андрухович. Фелікс Австрія, с. 93).

ПАРТИЗАНКА. «ПАРТИЗАНКА, и, жін. Жіночий рід до партизан» [Словник української мови: в 11 томах. Т. 6, 1975, с. 77]. Жінка, що поводить ся скритно, неговірка. *Анка Сулима ще напередодні з подивом дізналася від Казидорівни: Чорнобай у термінових справах помчав до столиці. Намагалася випитати у пані Хитрук більше, та Казидорівна уміла берегти чужі таємниці: мовчала, як партизанка* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 162).

ФУРІЯ. «ФУРІЯ, ї, жін. <...> 2. перен. Про лиху, сварливу або розлючену жінку» [СУМ: в 11 томах, Т. 10, 1979, с. 655]. Лиха, сварлива або розлючена жінка. *Фелікс – щойно ця розлючена фурія над ним нависла – шмигнув, як мишеня, під канапу, а потім звідтіля шаснув іще кудись* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 213).

ХАЗЯЙКА. «ХАЗЯЙКА, и, жін. Жіночий рід до хазяїн <...> // Жінка, дружина» [СУМ: в 11 томах, Т. 11, 1980, с. 9]. Власниця якогось господарства, речей, майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння; господарка. *Повів невістку до шале біля озера: тут може почуватися хазяйкою, замок на дверях автоматичний з кодом, ніхто, крім Галі, не відімкне* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 227).

ХУДОЖНИЦЯ. «ХУДОЖНИЦЯ, і, жін. Жіночий рід до художник» [СУМ: в 11 томах, Т. 11, 1980, с. 169]. «ХУДОЖНИК, а, чол. 1. Творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва; живописець, графік, скульптор. <...> // Майстер, що працює в галузі прикладного мистецтва (розписування тканин, різьблення по дереву і т. ін.). <...> 3. Той, хто досяг високої досконалості, справності в галузі мистецтва. <...> // перен. Той, хто виявляє великий смак і майстерність у чомусь. <...> // чого, у чому. Фахівець у якій-небудь справі» [Там само, с. 168]. *У довготелесого купа запитань до Галі: — Я бачив, ви щось малювали? Художниця? Ми, мабуть, колеги? Я наочну агітацію оформлюю у нас на комбінаті...* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 194).

ДОДАТОК В

СЛОВНИК МАСКУЛІНАТИВІВ ТА ІМЕННИКІВ СПІЛЬНОГО РОДУ

АРИСТОКРАТ. «АРИСТОКРА́Т, а, чол. Той, хто належить до аристократії (в 2 знач.) [СУМ: в 11 томах, Т.1, 1970, с. 59]. «АРИСТОКРА́ТІЯ, ї, жін. 1. тільки одн., іст. Форма державного правління, при якій вся влада перебуває в руках заможної родової знаті. 2. збірн. Вища верства експлуататорських класів, якій належить вся влада в державі; родова знать. <...> // Привілейована верхівка якого-небудь класу або соціальної групи» [Там само, с. 59]. *Він, мій чоловік, був відомим драматургом. Поглянь лише, який він гарний з цим моноклем, з метеликом... Справжній аристократ, хоча вийшов, як тоді казали, з самих «низин». Таких називають «самородками» і дивуються, звідки взявся талант у хлопчиська з робітничої родини (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 137).*

АФГАНЕЦЬ. «АФГА́НЕЦЬ див. афганці. <...> АФГА́НЦІ, ів, мн. (одн. афганець, нця, чол.; афганка, и, жін.). Ветеран афганської війни. *Ходунки йому побратими-«афганці» привезли. Солідні дядьки, вони познайомилися ще замолоду, але вже після Афганістану (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 23).*

БАБІЙ. «БАБІ́Й, я, чол., розм. 1. Той, хто дуже упадає за жінками; залицяльник, зальотник. <...> 2. Про нерішучого, розніженого чоловіка» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 76]. *«І от величезний стіл накрито на тридцять п'ять персон. У його центрі — таріль із оселедцем під «шубою». По ньому фаршированими яйцями, наче декоративною галькою по малиновій клумбі, викладено переконливе число «25». Двійка і п'ятірка. «Погано» і «відмінно». Нерозривне поєднання слабких і сильних сторін законного шлюбу. Це жарти друга сімейства **бабія** Михайла» (Є. Кононенко. Повії теж виходять заміж, с. 164).*

БАРАБАНЩИК. «БАРАБА́НЩИК, а, чол. 1. Той, хто вибиває на барабані такт, сигнали і т. ін. <...> // Музикант, що грає в оркестрі на барабані та інших ударних інструментах. [СУМ: в 11 томах, Т 1, 1970, с. 103]. *Він і досі працює в автомайстерні, тільки тепер не в батьківській, — свою частину довелося продати партнерові з бізнесу, — а в іншій. Закинув свій диплом про вищу освіту, не згадує про нього. Відпрацював зміну — і на репетицію рок-гурту. Це, каже, моє. **Барабанищик** (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 24).*

БАРИСТА. Фахівець, який готує каву. *От і наврочила! За п'ять хвилин до часу Х увійшла до кав'ярні й очам не повірила: зазвичай напівпорожній вранішньої пори заклад цього дня зазнав такого потужного анизлагу, що за головами відвідувачів біля барної стійки голомоза башка **баристи** губилася, наче човник посеред хвиль* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 23).

БАРМЕН. «БАРМЕН, а, чол. Власник або службовець бару, який продає перев. спиртні напої» [СУМ: в 11 томах, Т. 11, 1980, с. 669]. *«Маша випрямилася і втупилась у пляшки позаду лисої голови підстаркуватого **бармена**»* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 139).

БЕЗХАТЬКО. Людина без постійного місця проживання. Розм. *«Якось один дредастий **безхатько** випорнав у смітнику зо п'ять скляних пляшок і, дбайливо склавши у пакет, простягнув їх прокопченій майданним димом, але чистенькій Риті: на, тобі більше треба, для тих ваших коктейлів Молотова... Рита його обійняла»* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 107).

БІЛЬДРЕДАКТОР. Фахівець, який підбирає та обробляє візуальний контент (фото, відео). *Більдредактор Єрохін горлав: а ти ба! Я й без лікаря знаю: вино! Вино тобі треба! воно кістки зміцнює!* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 62).

БОВДУР. «БОВДУР, а, чол. <...> 3. лайл. Про грубу, нерозумну людину; дурень, недотепа, йолоп, гевал» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 206]. *«Тепер я пригадую! Я ж сам уранці поклав годинник у кишеньку Стефиного фартушка. Він такого ж кольору, як моя камізелька, і висів ось тут, на гачечку поряд – ну погляньте, який я **бовдур!**»* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 123).

БОДІГАРД. Особистий охоронець. *Цієї миті до гаража повернувся другий **бодігард**, який увесь цей час перевертав хату Гавани догори дригом* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 137).

БУРЖУА. «БУРЖУА, невідм., чол. Особа, що належить до буржуазії <...> БУРЖУАЗІЯ, ї, жін. В капіталістичному суспільстві – клас експлуататорів, що володіє засобами виробництва і живе на прибутки від експлуатації найманої праці» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 258]. Ужито із заст. значенням. *«Антоніус був фантастичним коханцем. А банальна зовнішність пересічного підстаркуватого дрібного **буржуа** з черевцем неймовірним чином робила його особливо привабливим»* (Є. Кононенко. Повії теж виходять заміж, с. 62).

БУРМІСТР. БУРГОМІСТР. «БУРГОМІСТР, а, чол. Голова міської управи в деяких країнах Західної Європи і в давнину в Росії» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 257]. *Із зовнішніми сходами кам'яниці пані Щепанської, де міститься греко-католицька капітула, так і не вдалося нічого зробити: вони перекривають половину хідника, хоча радний доктор Катценелленботен і вимагав від магістрату врегулювати цю прикру незручність. Але, очевидно, бурмістрові до того немає діла* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 66).

БАТАЖОК. «БАТАЖОК, жка, чол. <...> 2. Керівник, організатор, передова людина, яка має вплив на інших» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 297]. *За столом під виноградом — шестеро дорослих і троє дітей, чотири покоління. Гамірно, тіснувато і весело. Гомонять про буденне, передають хліб та салат через стіл. Галин тато почувається ватажком* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 52).

ВЕТЕРАН. «ВЕТЕРА́Н, а, чол. 1. Досвідчений, бувалий воїн, що брав участь у багатьох боях» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 343]. *На обличчі діда Геннадія застигло страждання. Він тягне довгу зморишкувату шию, хвилюється, чи вистачить хліба і каші. Йому дорікають за погану поведінку, осаджують, як хлопчика, однак наливають-насіпають усе, що ветеранові «положено»* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 28).

ВІДЛЮДНИК. «ВІДЛЮ́ДНИК, а, чол. 1. Той, хто тримається або живе осторонь від інших людей» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 603]. *Ледь дочекався ранку, зірвався, про всяк випадок закинув у автомобільний бардачок мобільний Галі, скерував червону «мазду» у бік Затятового, де не був жодного разу. Тільки й знав, що батько живе у містечку відлюдником, хазяйнує на своїй базі відпочинку* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 244).

ВІЙСЬКОВИЙ. ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ. «ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЕЦЬ, вця, чол. Людина, що служить у війську» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 670]. *Поки Вікторові роблять уколи, поки він лежить під крапельницею, дід докладно розповідає про себе. Він у тих зв'язаннях щораз інакший – то колишній військовий, то залізничник, то в нього є син, то нікого немає* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 30).

ВЛАДИКА. «ВЛАДІ́КА, и, чол., ц.-с. <...> 2. Архієрей, митрополит. [СУМ: в 11 томах. Т. 1, 1970, с. 701]. *Навпроти починається будівництво греко-*

католицької семінарії. Землю купив і переписав для цієї потреби **владика Андрей**, дай йому, Боже, здоров'я (С. Андрухович. Фелікс Австрія, 66).

ВОЛОЦЮГА. «ВОЛОЦЮ́ГА, и, чол. і жін., зневажл. 1. Бездомна людина, яка не працює, а живе з крадіжок, жебрацтва і т. ін., постійно змінюючи місце перебування; бродяга, пройдисвіт» [СУМ: в 11 томах, Т. 1, 1970, с. 733]. *Надто довго сьогодні немає Віктора. Може, у нього запаморочилася голова? Телефонує йому: — Де ти вешишся? — наче до підгулялого волоцюги* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 87).

ГОСПОДАР. «ГОСПОДА́Р, я, чол. 1. Той, хто займається господарством, хто веде господарство. <...> 2. чого і без додатка. Те саме, що власник <...> // Приватний наймач робочої сили. <...> // заст. Заможний селянин. <...> 3. чого, перен. Повновладний розпорядник. <...> 4. Глава сім'ї, господарства. [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 140]. *Панна Зуза, дрібна і суха, спритна жіночка з хитрими очима, яка все пахкала малою люлькою і коли говорила, то тільки щоб виказати своє невдоволення всім і відразу, оповідала, пишаючись, що її покійний брат, заможний **господар**, витратив на будівництво вілли цілих сім тисяч корон* (С Андрухович, Фелікс Австрія, с. 163).

ГРІШНИК. «ГРІШНИ́К, а, чол. Той, хто має гріхи, грішить» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 172]. *Глянула на послушника здивовано. — Ви би поспішили до **грішника**, отче!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 71-72).

ГРУБАС. Товстун, огрядний чоловік, зневажл. *І тільки Аделя сказала нам із Петром, що тепер хлопця треба тримати на дієті, бо вона не збирається жити в одному домі з таким **грубасом*** (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 218).

ГУЛЬВІСА. «ГУЛЬВІ́СА, и, чол., розм. Той, хто любить гуляти (у 2—4 знач.), проводити час, влаштовуючи легковажні витівки, вигадки і т. ін. [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 192]. *Про цього Горовіца недавно навіть писали наші газети. Він був сторожем у будинку біля площі Міцкевича і любляв скликати до себе таких же, як і сам, **гульвіс*** (С Андрухович. Фелікс Австрія, с. 41).

ГУЦУЛ. «ГУЦУ́Л див. гуцули. <...> ГУЦУ́ЛИ, ів, мн. (одн. гуцул, а, чол.; гуцулка, и, жін.). Етнографічна група українців, що живуть у гірських районах західних областей України» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 200]. *Чоловік, що належить до етнографічної групи українців, що живуть у гірських районах західних областей України. У спеку Осип, той **гуцул**, який допомагав Зузі по*

господарству, виймав постругів з-під корчів і каміння, де ті заціпеніло чекали настання бодай якоїсь полегші (С. Андрухович. Фелікас Австрія, с. 164-165).

ГОГУСЬ. Те саме, що жевжик. До бюстів дуже пильно придивляються наші місцеві *гогусі* – *лощені й пахучі молодики з тонкими вусиками і волоссям, рівно зачесаним на проділ посередині. Усе у них перебільшене, ніби насильно розтягнуте в різні боки: велетенські коміри, фантастичні кравати з химерними візерунками, капелюхи неймовірної височини (здається, не влізуть у двері)* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 17).

ДІДУГАН. ДІД. «ДІД, а, чол. <...> 2. Чоловік похилого віку» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 299].

*Стефка тоскно поглянула на дорогу, на яку вже спадала вечірня імла: двадцять хвилин лісосмугою до автобуса, ще сорок — до найближчої станції метра... — Знову будеш хапати за коліна, як **дідуган**? (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 71).*

ДІЛЬНИЧНИЙ. Поліцейський. *Льоня насторожився, та дівчина пояснила: питали поліцейські. Спочатку **дільничний**, потім незнайомі копів на автівці приїжджали (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 248).*

ДОКТОР. «ДО́КТОР, а, чол. 1. розм. Те саме, що лікар» [Словник української мови: в 11 томах. — Том 2, 1971. — Стор. 355]. «ЛІ́КАР, я, чол. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 512]. *Часто у тих снах **доктор** Ангер робив операцію: точним рухом розтинав шкіру пацієнта, що лежав перед ним, але з вузького отвору не починала текти кров, натомість виявлялось, що то не людина, за чийе життя потрібно боротись, а лялька, набита соломкою і сміттям (С. Андрухович. Фелкс Австрія, с. 27).*

ДОН ЖУАН. «ДОНЖУА́Н, а, чол., ірон. Той, хто любить залицятися, нехтуючи при цьому всякими моральними нормами; залицяльник» [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 367]. *«Маша не стала вертатися в зал. Що їй там ще робити? Підстаркуватого **дон жуана** можна було ще максимум розкрутити на вечерю, а їсти Маші на такій спеці не хотілося. І не спадає ж, зараза. Хоч і ніч уже майже» (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 138).*

ДУРЕНЬ. «ДУ́РЕНЬ, рня, чол. 1. розм. Розумово обмежена, тупа людина. <...> // лайл. Уживається з метою образити кого-небудь, засудити чийось поведінку. [СУМ: в 11 томах, Т. 2, 1971, с. 437]. *Жадкін зупинився. Повільно повернувся до*

Тьоми. — А що у кейсі? — спитав Тьома і сам вразився власній нахабності. — Прошу зрозуміти мене правильно. Я дізнаюся від Галі більше, якщо розумітиму, про що саме питаю. — У кейсі вісімсот тисяч. — Гривень? — Тьомі здалося: голос його пропав, нема голосу, провалився у море грошей так глибоко, що полковник його і не розчув. — *Дурень, чи що?* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 221).

ЖЛОБ. Чоловік, який уникає витрат, надмірно ощадливий. «Альберт був трохи *жлобом*. Може, навіть і не трохи. Коли накривали напади ностальгії, Богдана любила про це собі нагадувати.— *Hasemos una bota?* — розкривав він свій гаманець, напханий папірцями по 50 євро. Богдана тоді не відразу зрозуміла, що йому йдеться про спільну касу» (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 161).

ЗАЛИЦЯЛЬНИК. «ЗАЛИЦЯЛЬНИК, а, чол. Той, хто залицяється до когонебудь. <...> // Любитель залицятися до жінок, упадати за ними» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 186]. Масажистка Женька Лисиця вже майже рік пила каву без цукру, бо винуватила підлу «солодку смерть» у всіх негараздах свого особистого життя. Зв'язок, на думку Лисиці, очевидний: масажистці здавалося, що цукор робив її шкіру сіро-тьмяною. Женька через це комплексувала, тому пропонувала потенціально перспективним *залицяльникам* інтимний зв'язок виключно у суцільній темряві, а оскільки совою не була і приладу нічного бачення теж не мала, то під час інтимних ігрищ з нею траплялися геть неестетичні катастрофи (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 49).

ЗАЛІЗНИЧНИК. «ЗАЛІЗНИЧНИК, а, чол. Людина, що працює на залізниці, на залізничному транспорті» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 189]. Поки Вікторові роблять уколи, поки він лежить під крапельницею, дід докладно розповідає про себе. Він у тих звіряннях щораз інакший — то колишній військовий, то *залізничник*, то в нього є син, то нікого немає (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 30).

ЗАНУДА. «ЗАНУ́ДА, и, жін. <...> 2. лайл. Про нудну, в'їдливу людину. [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 233].

Випадковий чоловік до цього доклався, геть випадковий, бо якби познайомилися ближче, він міг би виявитись, скажімо, *занудою*, або, наприклад, скнарою (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 324).

ЗАСНОВНИК. «ЗАСНОВНИК, а, чол. Той, хто заснував що-небудь, поклав початок чомусь» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 321]. *Рабе Давид Моше, засновник Товариства вивчення Тори у Чорткові, повідомив про зникнення з таємних сховків Старої синагоги срібної цукернички на гнутих ніжках та прикрашеної рослинним орнаментом для зберігання плоду етрог* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 12).

ЗДОРОВАНЬ. «ЗДОРОВА́НЬ, я, чол., розм. Людина, що відзначається силою, міцною будовою і перев. високим зростом» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 545]. *Патологоанатом, чи хто цей здоровань? Як називається його професія? Дядько в халаті, у високих гумових чоботах, запитує: де ховатимете?* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 149).

ЗЛОДЮЖКА. «ЗЛОДЮ́ЖКА, и, чол. і жін., розм. Людина, яка займається дрібними крадіжками. <...> // лайл.» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 600]. *Спостерігаючи за ним, я раптом запитала себе: а якби з'ясувалось, що Фелікс – церковний злодюжка, чи віддала б я його до поліції?* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 153).

ІЛЮЗІОНІСТ. «ІЛЮЗІО́НІСТ, а, чол. 1. Актор цирку, який показує фокуси за допомогою різноманітних і складних приладів. <...> 2. філос. Послідовник ілюзійонізму (у 1 знач.)» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 17]. *Аделя ледве переконала його взяти мене на виставу знаменитого на цілий світ ілюзійоніста, шевальє Ернеста Торна* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 14).

КАВАЛЕР. «КАВАЛЕ́Р, а, чол. 1. Чоловік, який розважає жінку в товаристві, супроводить її під час прогулянки тощо. <...> // Залицяльник. <...> 2. розм. Те саме, що парубок» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 65]. *«Стефцю, де ти пропадаєш цілими днями? Знайшла собі кавалера? Дивись-но, не смій мене покидати, я ж без тебе не виживу», – жартівливо сварить на мене Аделя, коли я заплітаю їй коси* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 235).

КОЛЕГА. «КОЛЕ́ГА, и, чол. і жін. Товариш за фахом, місцем праці, за навчанням у вищій школі тощо» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 217]. *У понеділок вранці до шпиталю його завіз колишній колега* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 64).

КОНСУЛЬТАНТ. «КОНСУЛЬТА́НТ, а, чол. Той, хто дає консультації з питань свого фаху» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 267]. *Третього дня сталося*

диво. Коли молодший син отримав від лікаря новий список призначень — крапельниці, уколи, ще щось — і пішов до аптеки на другому поверсі... Коли старший син розмовляв в ординаторській із **консультантом**... (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 142).

КОП. Розм. Від *полицейський*, американізм. — Ви — Артем Чорнобай? — спитав. Тьома обмежився жестом, аби знову не ляпнути чогось зайвого. Кивнув. **Коп** підніс до вуст рацію. — Дівчині передайте: з її чоловіком усе гаразд. Тьома— клац! І побачив світло в кінці тунелю. Дивився то на **копа**, який стояв поряд із ним, то на другого, який уже вийшов з квартири, ховав зброю, озирався (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 32).

КОХАНЕЦЬ. «КОХА́НЕЦЬ, нця, чол. 1. Чоловік, що перебуває в позашлюбному зв'язку з жінкою або дівчиною. <...> [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 313]. Справжня знахідка для мого мистецтва – тільки страшенно непосидюча: постійно втікала від мене з черговим своїм **коханцем** – а тоді поверталася знову (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 178).

КРАДІЙ. «КРАДІ́Й, я, чол. Те саме, що злодій» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 319]. ЗЛОДІ́Й, я, чол. 1. Той, хто займається злодійством. <...> 2. Зрадник, злочинець» [СУМ: в 11 томах, Т. 3, 1972, с. 599]. Проковтнув правдиву інформацію, бо благання в очах старої жінки і оте її «Отче!» накрили хронічного **крадія** з Хмельницького, який і проліз до обителі, аби на деякий час там схоронитися, хвилию липкого корисливого марнославства. Аж поплив: а чому не вклонилася? Чому руку йому не поцілувала? (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 6).

КРАСУНЧИК. Чоловік чи юнак-красень. – Дівчата! — схлинула. — Сьогодні Юлька мене точно звільнить! Бо сьогодні ж – п'яте! І скоро той **красунчик** з кейсом припхасться. І я маю занести їм з Юлькою дві чашки кави! Як завжди! (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 21).

КУПЕЦЬ. «КУПЕ́ЦЬ, -пця, чол. 1. Власник торговельного підприємства, особа, що займається приватною торгівлею. <...> [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 402]. – На випадок плану Б! – сказав Черпак. Пообіцяв провести капітальний ремонт у чотирикімнатній квартирі, де сто років тому жила родина багатого **купця**, і порадив Чорнобаю здавати її в оренду (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 280).

ЛІКАР. «ЛІКАР, я, чол. Особа з вищою медичною освітою, яка лікує хворих» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 512]. *Місцевий добрий лікар Ожеховський зашив рану, після чого нещасну відвезли до приватного шпиталю Сестер милосердя* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 267).

ЛЕДАР. «ЛЕ́ДАР, я, чол. Людина, яка не любить працювати; ледачий. <...> // чол. і жін. Уживається як лайливе слово» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 466]. *Минає пів години, година, а Віктор лежить та й лежить. Галя раз по разу заходить до кімнати: вставай! Жодної реакції. І не спить, і не встає. Ось тоді терпець й урвався. — Уставай же, ледарю!* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 70).

ЛЕЙТЕНАНТ. «ЛЕЙТЕНАНТ, а, чол. Друге офіцерське звання в армії, флоті, міліції, а також людина, що носить це звання» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 472]. *У нас у палаті лейтенант лежав, поранення хребта, ходити вже не буде* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 46).

МАГ. «МАГ, а, чол. <...> 2. Людина, що нібито володіє таємницями магії (у 1 знач.); характерник, чарівник» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 588]. *Маєстро Сімонеллі, мандрівний маг, демонстрував чудеса на збитій із неструганих дощок маленькій сцені у розпал осіннього ярмарку. Того вечора Мойсей повернувся додому, знаючи, що купцем йому вже ніколи не стати* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 185).

МАГНАТ. «МАГНА́Т, а, чол. Великий феодальний землевласник. <...> // Великий капіталіст» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 590]. *Повз нас із блискавичною швидкістю мчить автомобіль – небесного кольору «Fiat» Лібермана, дріжджового магната, або чорний і витончений «Benz Velo» (фіакри, які раптом втекли від своїх коней), чи нестерпно деренчливий «Ford Quadricycle», наче ровер із чотирма величезними колесами – Фелікс покидає мене і подумки летить уперед* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 154).

МІСТЯНИН. «МІСТЯНИ́Н, а, чол., рідко. Житель міста» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 751]. *Колись це був обов'язковий атрибут містянина для неспішних променадів* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 16).

МОЛОДИК. «...МОЛОДИК 2, а, чол. 1. Молода неодружена людина; парубок. <...> // рідко. Неодружений чоловік (у 1 знач.), незалежно від віку» [СУМ: в 11 томах, Т. 4, 1973, с. 786]. *Та раптом до нього кинувся перехожий, що йшов*

вулицею повз салон, дебелий **молодик** у коричневій шкірянці і бейсболці, насунутій на очі (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 24).

МУДАК. Нудний, набридливий чоловік. *«Рита весь політ напивалася по черзі то кавою, то вином, благаючи Всесвіт про одне: щоби цей **мудак** не відчув, що вона прилетить раніше, і щоби відчинив двері»* (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 108).

НАРЕЧЕНИЙ. «НАРЕЧЕНИЙ, а, е. <...> 2. у знач. ім. наречений, ного, чол.; наречена, ної, жін. Чоловік (жінка) стосовно до того, з ким має одружитися. <...> 3. у знач. ім. наречені, них, мн. Чоловік і жінка, які збираються одружуватися» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 169]. *«Треба окупити дорожні витрати. Тількино вони відвезуть свою попутницю до аеропорту, одразу ж вирушають на нове діло. У Тані-Іри є ще один потенційний **наречений** в одній із країн шенгенської зони»* (Є. Кононенко. Повії теж виходять заміж, с. 73).

НАСМІШНИК. «НАСМІШНИК, а, чол. Той, хто любить насміхатися, глузувати з кого-, чого-небудь» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 193]. *Він не повірив би, що вона за ним так тужить. Що раз по разу роз'яtringє рану, яка, схоже, ніколи остаточно не загоїться. Узяв би її на глум, той іще **насмішник!*** (Г. Вдовиченко, Найважливіше наприкінці, с. 315).

НАСТАВНИК. «НАСТАВНИК, а, чол. 1. Той, хто дає поради, навчає; радник, учитель» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 198]. *Доктор Ангер часто приводив додому студентів, щось їм пояснював, зачитував уголос уривки з праць Оуена та Фур'є про гігієну, Лістера про гнійні рани, з «Лекцій фізіології та патології нервової системи» Клода Бернара і найцікавіші статті з журналу «Archiv für Physiologie»; молоді люди жваво дискутували, та завжди шанобливо замовкали, коли промовляв їхній досконало витриманий **наставник**, і слухали його, мало не побожно вдивляючись у те, як від подиху, змішаного зі словами, ворухаються чорно-сизі кільця акуратної докторової борода* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 96).

НЕВІДОМІЙ. «НЕВІДОМІЙ, а, е. <...> 3. Якого хтось не знає, з яким хтось незнайомий <...> // у знач. ім. невідомий, мого, чол.; невідома, мої, жін. Людина, якої хтось не знає, з якою хтось незнайомий» [СУМ: в 11 томах, Т. 5, 1974, с. 263]. – *Невістка вам про свої пригоди не розповіла? П'ятого березня з салону моєї дружини, у якому Галина працювала, вийшов чоловік із кейсом готівки. На нього напав **невідомий**, заволодів кейсом, та він би не втік! Не*

встиг, якби йому не допомогли! Знаєте, хто йому допоміг? (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 292).

ПАПІК. Дорослий чоловік, який матеріально утримує молоду дівчину/жінку. – *Досить нікчемних розмов! – полковник почервонів від гніву. – Іди собі, турботливий **папіку**!* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 332).

ПАРОХ. «ПА́РОХ, а, чол., діал. Парафіяльний піп» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 76]. *Мабуть, відчувши, що наш світ от-от загине у хвилях нового Всесвітнього потопу, Петро запросив до нас на обід **пароха** церкви при цісарсько-королівському карному домі, отця Йосифа, про якого в нашому домі тільки й мови останнім часом* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 57).

ПАРТНЕР. «ПАРТНЁР, а. чол. Той, хто бере участь у якійсь грі разом з ким-небудь; учасник гри. <...> // Той, хто разом із ким-небудь бере участь у грі на сцені, танцях і т. ін. [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 79]. *Він і досі працює в автомайстерні, тільки тепер не в батьківській, – свою частину довелося продати **партнерові** з бізнесу, – а в іншій. Закинув свій диплом про вищу освіту, не згадує про нього. Відпрацював зміну – і на репетицію рок-гурту* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 24).

ПАТОЛОГОАНАТОМ. «ПАТОЛОГОАНА́ТОМ, а, чол. Фахівець з патологічної анатомії» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 95]. *Патологоанатом, чи хто цей здоровань? Як називається його професія? Дядько в халаті, у високих гумових чоботах, запитує: де ховатимете?* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 149).

ПАЦАН. Те саме, що хлопець. *Ні, хитнув головою, ні, ні... На автоматі відімкнув дзвінок мобільного, який задзвонив невчасно. І так чоловікові соромно стало. «Дідько, веду себе, як **пацан**!» – подумав* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 382).

ПАЦІЄНТ. «ПАЦІЄ́НТ, а, чол. Хворий, що звертається до лікаря» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 102]. *Лікар, що виписував направлення в денний стаціонар, замислився над розкладеним пасьянсом із результатами аналізів й обстежень. Пожував губами, підвівся, знову огляну **пацієнта*** (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 25).

ПЕРЕХОЖИЙ. «ПЕРЕХО́ЖИЙ, а, е. <...> 2. у знач. ім. перехожий, жого, чол.; перехожа, жої, жін. Людина, що, проходячи повз когось, через щось, іде куди-небудь у якому-небудь напрямку» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 313]. *Та раптом до нього кинувся **перехожий**, що йшов вулицею повз салон, дебелий молодик у коричневій шкірянці і бейсболці, насунутій на очі (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 24).*

ПОБРАТИМ. «ПОБРАТІ́М, а, чол. <...> 2. Товариш по боротьбі, битві, боях» [СУМ: в 11 томах, Т. 6, 1975, с. 624]. *Ходунки йому **побратими**-«афганці» привезли. Солідні дядьки, вони познайомилися ще замолоду, але вже після Афганістану (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 23).*

ПОКИДЬОК. «ПÓКІДЬОК див. Покидьки» [СУМ: в 11 томах, Т. 7, 1976, с. 23]. «ПÓКІДЬКИ, ів, мн. (одн. по?ки?дьок, дька, чол.). <...> 2. перен., зневажл. Морально розкладені люди, декласовані, злочинні елементи суспільства; непотріб, негідь, потолоч. <...> // Уживається в значенні лайливого слова. [СУМ: в 11 томах, Т. 7, 1976, с. 23]. *Галя задихнулася (час діяти!), вискочила з-за дерева, з двома стаканчиками гарячої кави в руках, затупцювала на місці. У мізках паніка: а далі що? Наскочити на **покидька**? Збити його з ніг? Жбурнути в нього стаканчик з кавою чи просто кричати: «Козел, стояти! Стояти, я сказала!» Може, просто розкинути руки, намагаючись заступити йому шлях? (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 26).*

ПОЛКОВНИК. «ПОЛКÓВНИК, а, чол. 1. Офіцерське звання або чин в армії на ранг нижчий від генерал-майора. <...> // Особа, яка носить це звання» [СУМ: в 11 томах, Т. 7, 1976, с. 86]. — *А якщо я питаю не у тебе? У місцевих? Вони що мені скажуть? Що жодного разу не бачили твою невістку в місті? – заволав **полковник** (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 295).*

ПОСЛУШНИК. «ПОСЛÓШНИК, а, чол., церк. Монастирський прислужник, що відбуває послух (див. послух 1 2), готуючись стати ченцем [СУМ: в 11 томах, Т. 7, 1976, с. 344]. *Послушник Бенедикт, ідучи о третій годині ранку зі своєї келії, розташованої в корпусі, що примикає до церкви з правого боку, прямував до стайні годувати коней – і почув крізь стіни, прикрашені пілястрами з позолоченими капітелями коринтського ордера, як об темперний релігійний живопис XVIII сторіччя лопочуть крила ангелів (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 10-11).*

ПРОМОВЕЦЬ. «ПРОМО́ВЕЦЬ, вця, чол. Той, хто виголошує промову. <...> // Той, хто вмів або любить виголошувати промови; громадський оратор» [СУМ: в 11 томах, Т. 8, 1977, с. 234]. *Хлопці принишкли, уже не штовхаються, спостерігають за **промовцем*** (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 175).

РОЗТЕЛЕПА. «РОЗТЕЛÉПА, и, чол. і жін., фам. Неспритна, неуважна людина: роззява» [СУМ: в 11 томах, Т. 8, 1977, с. 822]. *Доктор Антер лунко ляскає себе по лобі. «Ну я старий розтелепа!» – ми всі троє здивовано витріщаємо на нього очі.* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 123).

РОЗПУСНИК. «РОЗПÚСНИК, а, чол. Той, хто зневажає норми моралі, веде аморальний спосіб життя» [СУМ: в 11 томах, Т. 8, 1977, с. 784]. – *Старий **розпусник!** – не заспокоювалася гостя, – одна за поріг, а друга в дім! Я пришлю до тебе твою поліцію! Тебе оштрафують за падіння моральності! Теж мені середній клас! Поважний буржуа!»* (Є. Кононенко. Повії теж виходять заміж, с. 66).

РОКЕР. Той, хто займається або захоплюється роком. *Стефка презирливо оглянула його шкіряну куртку з багатьма металевими заклепками – теж мені презрілий **рокер!** – і стенула плечима: – Мені вистачить!* (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 121).

РОТНИЙ. «РО́ТНИЙ, а, е. <...> // у знач. ім. ротний, ного, чол., розм. Командир роти» [СУМ: в 11 томах, Т. 8, 1977, с. 889]. – *Мені щось таке наснилося... – голос його ламається й тремтить. – Петя... хлопці... наш **ротний**... Біжимо кудись, якісь вибухи. Я кричав: с-суки!!! Петя поруч...* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 102).

САМОУК. «САМОУ́К, а, чол. 1. Той, хто навчився чого-небудь самостійно, без систематичного навчання, без керівника» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 49]. *Колись він вступив у Донецьке музичне училище просто з вулиці – без попереднього навчання в музичній школі. Прийшов і склав іспити. Сільський **самоук**. Музика згодом не стала його професією, але ще кілька років тому, до інсульту, він дуже вправно грав. Чардаш Монті... Кубанську рапсодію... Щось там ще і ще з навчальної програми, вона не пам'ятала назв. І будь-яку нову мелодію, будь-яку пісню одразу грав на слух* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 76).

СВЕКОР. «СВЕ́КОР, кра, чол. Батько чоловіка» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 67]. *Пішла на кухню, умовляла себе відмовити **свекрові** якомога делікатніше, щоб не дуже ображався* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 206).

СКНАРА. «СКНА́РА, и, чол. і жін. Надміру скупа, жадібна людина» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 287]. *Випадковий чоловік до цього доклався, геть випадковий, бо якби познайомилися ближче, він міг би виявитись, скажімо, занудою, або, наприклад, **скнарою*** (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 324).

СЛАБАК. «СЛАБА́К, а, чол., розм. 1. Той, хто має невелику фізичну силу. <...> 2. Той, хто не відзначається твердістю, стійкістю, силою волі. <...> 3. перен. Людина, яка не має певних знань, навиків і т. ін. [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 340]. *Рік тому цього дня він долав їх неймовірним зусиллям. Вона трималася у нього за спиною, замкнувши руки на його грудях у міцних обіймах, переставляла його ноги своїми і, вибившись із сил, кричала (як страшно пам'ятати саме це): **Слабак! Слабак!** Допоможи ж собі хоч трошки!* (Г Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 315).

СТАРИГАНЬ. «СТАРИГА́НЬ див. стариган» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 654]. «СТАРИГА́Н, а, СТАРИГА́НЬ, я, чол., фам. Те саме, що старик» [Там само. — Стор. 654]. «СТАРИК, а, чол. 1. Чоловік, що прожив багато років, досяг старості» [Там само, с. 656]. *Зранку, задовго до початку сніданку, Альфред Вікторович, або, як його іменувала поміж собою обслуга, «Пергюнт Альфред», вимагав свіжого яйця. Воно мало бути ще теплим — щойно з-під курки. І тому Стефці доводилося вдаватися до хитрощів: ретельно стирати з яйця синю печатку і класти його в теплу воду перед тим, як на урочисто простягнутій руці, ніби реліквію, внести бажаний продукт до кімнати **стариганя*** (І. Роздобудько. Зів'ялі квіти викидають, с. 51).

СТАРИЙ. «СТАРИ́Й, а, е. 1. Який прожив багато років, який досяг старості; протилежне молодий. <...> // у знач. ім. старий, рого, чол.; стара, рої, жін.; старе, рого, сер., розм. Людина, що прожила багато років. <...> // Людина похилого віку» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 654]. ***Старий** у чорному кафтані тягне мене за руку* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 124).

СТОРОЖ. «СТО́РОЖ, а, чол. Особа, яка охороняє кого-, що-небудь. <...> // чого. Той, хто захищає, оберігає що-небудь, пильно стежить за недоторканністю чогось; страж. [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 734]. *Про цього*

Горовіца недавно навіть писали наші газети. Він був **сторожем** у будинку біля площі Міцкевича і полюбляв скликати до себе таких же, як і сам, гульвіс (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 41).

СУПУТНИК. «СУПЇ́ТНИК, а, чол. // перен. Те, що завжди потрібне кому-небудь і постійно супроводжує його. <...> Супутник життя — про чоловіка (у 2 знач.)» [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 852]. Той, хто поряд. *«Як же у вас тут ясмином пахне!»* – вигукнула вона дзвінким дитячим голосом і схопила за руку свого **супутника** (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 82).

СУСІД. «СУСІ́Д, а, чол. 1. Той, хто мешкає поруч, поблизу кого-небудь. <...> 2. Той, хто займає найближче від кого-небудь місце. [СУМ: в 11 томах, Т. 9, 1978, с. 856]. *Сусід* хапає свій посуд – і притьмом із палати (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 27)

ТОРГОВЕЦЬ. «ТОРГÓВЕЦЬ, вця і ТОРГІВЕ́ЦЬ, вця, чол. 1. Той, хто займається приватною торгівлею як професією; крамар» [СУМ: в 11 томах, Т. 10, 1979, с. 202]. *Оповідь він ілюстрував фігурками з паперу: ось серед пундиків і горняток (на березі річки Сян) виросло строкате ярмаркове місто Ярослав, де 1853 року народився Мойсей-Авраам Торн, син успішного торговця пряжею* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 185).

ТЮХТІЙ. «ТЮХТІ́Й, я, чол., розм. Про вайлувату, неповоротку людину» [СУМ: в 11 томах, Т. 10, 1979. С. 336]. *Якби вона не була його дружиною, то це могло б подобатися. Надто якби свій чоловік був тухтієм* (Г. Вдовиченко, Найважливіше наприкінці, с. 298).

ХАЗЯЇН. «ХАЗЯ́ЙН, а, чол. (мн. хазяїни, ів і хазяї, Ів). 1. кого, чого і без додатка. Власник якогось господарства, речей, майна і т. ін. на правах приватного або суспільного володіння; господар (у 2 знач.) [СУМ: в 11 томах, Т. 11, 1980, с. 8]. – *Так! Шановні! – завів. – У цьому домі я хазяїн! І мені вирішувати, хто з нього піде, а хто тут залишиться! Тому знаєте, що я думаю...* (Люко Дашвар. Галя без голови, с. 218).

ХУДОЖНИК. «ХУДО́ЖНИК, а, чол. 1. Творчий працівник у галузі образотворчого мистецтва; живописець, графік, скульптор. <...> // Майстер, що працює в галузі прикладного мистецтва (розписування тканин, різьблення по дереву і т. ін.)» [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 168]. *Петро – художник, він*

живе у світі образів та обрисів, у фактурах, вигинах і заламуваннях світла (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 30).

ЧАРІВНИК. «ЧАРІВНІ́К, а, чол. 1. заст. Чаклун (у 1 знач.). <...> 2. перен. Людина, яка захоплює, приваблює чим-небудь (поетичним словом, грою, музикою і т. ін.)» [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 270]. *Ангер-миловар почувався чарівником, коли, огорнутий хмарою випарів, поважно і повільно розмішував мило в казані великою палицею, виймав її, вдивлявся у непрозору товщу, вивчав густі важкі краплини, схожі на розталий буристин, які скрапували з її кінця на поверхню лискучої маси* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 33).

ЧИТАЧ. «ЧИТА́Ч, а, чол. 1. Той, хто читає, хто зайнятий читанням яких-небудь творів, до кого звернені твори писемності. <...> // Той, хто постійно читає твори якого-небудь автора, видання і т. ін. <...> 2. Відвідувач громадської бібліотеки, читальні» [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 338]. *Читач знімає окуляри, підводить голову й глибоко затягується повітрям, як курець цигаркою.* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 175).

ЧУБАСТИК. ЧУБАТИЙ. «ЧУБА́ТИЙ, а, е. Який має довгий чуб, з великим чубом <...> // у знач. ім. чубатий, того, чол. Чоловік, який має великий чуб. <...> [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 371]. *Від «атовської» лавки – погляд чубастика, він стоїть упівоберта, спираючись на паличку. Стильна зачіска* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, 43). *Вона повертає голову. Чубатий дивиться на неї, його слухачі теж, всі молодші за них із Віктором* (Г. Вдовиченко. Найважливіше наприкінці, с. 38).

ЧУВАК жарг., хлопець. «*Маша полізла в сумочку по гроші. Андреас посміхнувся і, всупереч Машиному очікуванню, дозволив їй розрахуватися. Машу пройняло легке роздратування: якого хріна вона мусить купувати випивку цьому лівому чуваку?*» (І. Карпа. Добрі новини з Аральського моря, с. 141).

ШАРЛАТАН. «ШАРЛАТА́Н, а, чол. Неук, невіглас, що видає себе за знавця, фахівця; той, хто обдурює кого-небудь. [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 413]. *Цей спритний і облудний шарлатан звідкілясь достеменно знав усе, чим я живу* (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 184).

ШТУКАР. Жартівник. Ну звісно! – драматично зітхає чоловік. – Чого хотіти від цієї публіки, чого хотіти від її смаків. Якщо вони не годні прийти на Проскурницьку і на “Боян”! чи на виступи Люблінської опери, зате ходять милуватися витівками якогось *штукаря!*» (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 18).

ЮНАК. «ЮНА́К, а, чол. Чоловік, який ще не досяг зрілості; молодий чоловік <...> // Про дорослого або літнього чоловіка, сповненого життєвих сил, молодого завзяття» [СУМ: в 11 томах, Т 11, 1980, с. 613]. Доктор Ангер – втілення делікатності – спершу робив вигляд, що нічого не діється, далі – що діється, але він нічого не помічає, а потім дуже стримано висловився про те, що Йосиф Рідний – надзвичайно тонкої організації *юнак*, обдарований великими талантами, що на нього, без жодних сумнівів, чекає велике майбутнє і він, доктор, пишається честю мати такого учня, який уже тепер багато в чому його перевершує (С. Андрухович. Фелікс Австрія, с. 97).